

TOPONIME DE ORIGINE ROMANĂ ÎN TRANSILVANIA ȘI ÎN SUD-VESTUL MOLDOVEI

DRAGOȘ MOLDOVANU

1. Preliminarii metodologice

1.0. „Este surprinzător să constatăm – scria în 1937 Sever Pop – că în Transilvania, mai mult decât aiurea, s-au păstrat cuvintele de origine latină. Acest teritoriu coincide aproape cu provincia romană Dacia” (Pop 1966: 437, cf. și Pușcariu 1935: 7). Formulată ca o probă lingvistică în favoarea continuității românilor, această constatare nu a putut fi susținută, până în prezent, de cercetarea toponimică. Ceva mai mult, dacă istoria și arheologia n-au reușit încă să ofere o rezolvare convingătoare a chestiunii, „toponimia este singura care votează contra” (C. Daicoviciu, în DEZB. 127).

Dacă romanii ar fi rămas în Dacia, spunea Roesler (1871: 129–130), s-ar fi păstrat și numele de locuri din perioada antică, așa cum s-a întâmplat în celelalte țări europene care s-au aflat sub sceptra Romei; absența lor s-ar putea explica doar prin părăsirea provinciei de către Aurelian. Această argumentație i se părea lui A.D. Xenopol (1884: 176) „cu totul falșă: numele romane sau dace au fost păstrate la mai multe localități”, precum *Tapia*, în Banat, din *Tapae*, *Cigmău*, la nord de Orăștie, din *Zeugma* lui Ptolemeu, *Mehadia* (popular: *Media*) din *Ad Mediam* și alte câteva, la care se adaugă oronimul *Carpați* din *Carpates* și o serie de hidronime majore. Din lista lui Xenopol (1884: 176–178, 188, 190–194), denumirile menționate de noi au fost reținute și de Cicerone Poghirc în capitolul consacrat substratului autohton din tratatul academic de *Istorie a limbii române* (ILR, II, 359–361) și în alte lucrări (între care Poghirc 1973: 199). Deși recunoaște că „majoritatea numelor de localități atestate în Dacia [...] au dispărut”, el susține că „se întâlnesc vreo douăzeci de nume comparabile cu toponime antice”. La această „comparație” – echivalentă pentru el cu o etimologie – s-ar preta *Abrudul*, care „continuă” un **Abrutus*; *Albac*, „inexplicabil prin *alb*”, care poate fi apropiat de anticul **Alboca*, dedus din *Albokénsioi* al lui Ptolemeu; *Arcuda*, la nord de București, care „ar putea fi un dacic **Arcudava*”; *Băroi*, în Dobrogea, care

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, București, p. 17–95

„continuă ca nume și așezare anticul *Biroe*” (de fapt, *Beroe*, atestat în secolul al III-lea, cf. IZV. I, 739, 756); *Drencova*, pe Dunăre, de la hidronimul *Drénkon*, *Dric(c)a*; *Garvăn*, în Dobrogea, care „este evident legat de numele râului antic *Gabranus*, atestat în regiune”; *Galt*, pe lângă Brașov, de la *Galtis* al lui Iordanes; *Hârșova*, pe teritoriul anticului *Carsium*; *Iași*, corelat cu populația antică *Iassii*; *Oituz*, comparat de Al. Vulpe cu *Oiténsioi* și *Utidava*; *Oltina*, în Dobrogea, „care concordă geografic și lingvistic cu anticul *Altina* sau *Altinum*”, având probabil același radical ca și *Oltul*; *Sălduș*, „identificat” de Hasdeu cu tribul *Saldénsioi* de la Ptolemeu; *Turda*, „explicat” de Pușcariu de la un **Tur(i)dava*. În câteva cazuri, autorul preia soluții etimologice date de precursori ai lingvisticii, de la I. Budai-Deleanu la Hasdeu. Lista numelor de localități antice păstrate în limba română se regăsește și la alți lingviști, care le-au invocat ca argument de importanță majoră pentru continuitatea lingvistică și etnică a autohtonilor în Dacia (Vraciu 1980: 174–178; Frâncu 1997: 14).

În etimologia toponimelor străvechi, există „primejdia de a cădea mereu în fantastic” (Ivănescu 1984: XI). Acest pericol nu a putut fi evitat de către Cicerone Poghiric. Un alt indo-europenist, I.I. Russu, a respins integral lista de oiconime dacice prezentată în tratatul academic, apreciind că unele etimologii, precum cele pentru *Abrud*, *Băroi* sau *Cigmău*, sunt „absurde, chiar ridicule” (Russu 1981: 67). Putem admite un ascendent antic al unui nume de loc doar dacă ipoteza respectă o serie de cerințe ale etimologiei științifice, care să-i confere un caracter verosimil. „În general, spunea Leibniz (1704: 233), nu trebuie să dăm credit etimologiilor decât atunci când există un număr de indicii care concură; altfel, înseamnă să *garopizezi*. – Să *garopizezi!* Ce vrea să spună asta? – S-a spus așa pentru că etimologiile ciudate și adesea ridicole ale lui Garopius Becanus, medic savant din secolul al XVI-lea, au devenit proverbiale”.

1.1. Primul indiciu al unui toponim străvechi este circulația sa în mediul popular. Astfel, *Carpații* nu este un oronim moștenit din substrat, cum cred istoricii, lingviștii și geografii noștri (Hasdeu 1873: 213; Sbiera 1906: 64; Kisch 1929: 148; Drăganu 1933: 624; Sacerdoțeanu 1936: 214–215; Jordan 1963: 44; Poghiric 1973: 199; Oancea 1992: 7; Sala/Mihăilă 2001: 111; Brâncuș 1983: 24; idem 2007: 60; Aida Todi 2010: 233), ci un neologism pus în circulație în cartografia europeană de către umaniști. Ca și Guagnini la 1578, Miron Costin îi numea *Munții Ungurești*, iar D. Cantemir vorbea de „*Munții Transilvaniei* – munții Carpatici ai celor vechi” (Moldovanu 2005: LXXXIII/1). O relație similară făcuse în 1567 umanistul italian Giovanandrea Gromo: „*munții Transilvaniei*, care sunt numiți în latinește *Carpați*” (CȘTR, II, 360). Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, un glosar italo-româno atribuit lui Constantin Cantacuzino traducea it. *Monte Carpatico* prin *Munții Rumănești* (apud Tagliavini 1927: 181).

În al doilea rând, este important să știm dacă între toponimul antic și cel românesc există sau nu o identitate a desemnatului. În caz afirmativ, relația dintre semnificante îi conferă etimologiei un plus de credibilitate. Dacă localizarea numelor diferă, relația poate avea un caracter întâmplător. Astfel, identificarea *Iașilor* cu *Iassii* s-a făcut după publicarea, de către cronicarul ungar Zamoscius, a unei inscripții romane care menționa un *Municipium Iassiorum*, dar se referea, de fapt, la un trib din Pannonia (Moldovanu 2005: LXX/2). Tribul *Saldensilor* a fost localizat și el în afara Daciei, în Pannonia Inferioară, avându-și capitala la *Saldae*, pe râul Sava (Pârvan 1982: 147). De altfel, *sălduș*, excerptat de Hasdeu dintr-un document slavo-român de la 1580, este un apelativ, iar nu un toponim, care în intenția sa trebuia să explice tema etnonimului antic (Hasdeu 1880: 254–256). *Tapae* se afla la Poarta de Fier a Transilvaniei, prin care Bistra, afluentul Timișului, pătrunde în munți, pe când *Tapia* de astăzi este la nord de Lugoj, la foarte mare distanță (Philippide, I, 1923: 719; R. Vulpe 1964: 214; o altă localizare propune și Radu Florescu, în notele la Pârvan 1982: 551). *Abrudul* din Transilvania este comparat cu *Abruttus* din Moesia Inferioară (Dobrogea) de către Pârvan (1982: 160). Nu puține sunt denumirile antice localizate pe baza asemănării cu denumiri actuale (ceea ce, sub aspect metodologic, denotă un cerc vicios): *Utidava* în apropierea *Oituzului*, *Aizizis* la *Ezeriș*, *Altinum* la *Oltina*, *Ad Mediam* la *Mehadia* etc. Practica aceasta este veche: Pârvan (1982: 169) îi critica pe comentatorii moderni ai geografului antic, Mueller și Schütte, care „sucesc pe bietul Ptolemaeus după toponimia actuală românească, făcându-i morală că nu se potrivește”.

Condiția lingvistică a etimologiei, esențială, este ca ea să țină seama de legile fonetice ale limbii române, „deoarece numai în acest caz am putea susține că elementul românesc continuă direct pe cel din epoca romană. Or, asemenea forme n-au fost încă date la iveală” (Densusianu, I, 1961: 192). Regăsim acest punct de vedere la Sextil Pușcariu (1924–1926: 1347): „Nicăieri [...] nu avem niciun singur nume topic cunoscut din epoca latină [...] care să apară azi în românește în forma corespunzătoare cu legile fonetice române”. În absența probei lingvistice, „trebuie să ne îndoim de orice identificare [...], chiar atunci când corespondența cu un toponim actual pare absolut evidentă” (Hamlin 1981: 280).

Majoritatea corelațiilor făcute de Cicerone Poghirc prezintă abateri de la legile fonetice, pe care autorul ar fi trebuit să le pună în evidență și să încerce să le justifice. Dacă ele nu pot fi justificate, este imperios necesară căutarea altor soluții etimologice, care să evite impedimentele de ordin fonetic. Astfel, diftongul *ae* din *Tapae* s-a monofongat în latină la *ē*, devenit *ē* după pierderea cantității vocalice și menținut ca *e* în românește. De aici nu se putea ajunge la *-ia*. Atestat târziu, la 1761 (SDT, II, 180), *Tápia* (iar nu „Tăpia”, cum îi spune autorul, ca și Giurescu 1973: 52; idem, I, 1975: 73; Vraciu 1980: 177) se explică simplu prin scr. *tápija* „teren”,

„parcelă cadastrală”, folosit în administrația austro-ungară, care-l preluase din terminologia administrativă turcă (cf. Skok, III, 1973: 443).

Cicerone Poghiric presupune că sub forma gr. Ζεῦγμα, menționată de Ptolemeu, s-ar ascunde un cuvânt dacic, deoarece „un toponim grec în această regiune nu e explicabil” (ILR, II, 359). Toponim grec îl considera Diculescu (1926: 415), dar în realitate era o simplă traducere făcută de geograful antic pentru toponimul roman *Pons*, după cum și Ὑδατα traducea un lat. *Aquae* (Pârvan 1982: 148–149). Localitatea pare să fi fost situată în estul Daciei (Al. Vulpe 1964: 236), iar nu în Banat, ca *Cigmăul*, deși comentatorii mai vechi o plasează la sud de Tibiscum. Oricum, un *z* ori *dz* nu putea deveni *č* în românește (cum observase deja Philippide, I, 1923: 720), iar grupul consonantic *-gm-* s-a schimbat în *-um-* în latina populară (*fleuma*, *peuma*, *sauma*, cf. Grandgent 1958: 136). Terminația *-ău* provine din magh. *-ó*, așa cum o dovedesc primele atestări: *possessio Chokmo* la 1444–1523, *villa Chikmo* la 1518 (SDT, I, 148).

Despre *Ad Mediam*, Cicerone Poghiric spune că „reprezintă probabil un autohton **Mehedia*, **Mehadia*, cu *h* intervocalic nenotat de romani”, dar recunoaște că finala *-dia*, dedusă din dacă de Hasdeu, nu are o explicație clară (ILR, II, 360). Punctul său de vedere a fost acceptat de autorii DTB (VI, 35–36). Dar indiferent dacă *h* era sau nu notat, el a amuțit în latina populară, mai întâi în poziție medială, iar „în limbile romanice nu există nici o urmă de un *h* latin” (Grandgent 1958: 128). În al doilea rând, *d* urmat de iot trebuia să se africativizeze: **Amiadză* (Philippide, I, 1923: 721). Așa cum a arătat Emil Petrovici (1970: 152, 156–157), finala *-dia* a rezultat din sufixul local maghiar *-d(i)*, utilizat până la sfârșitul secolului al XII-lea, după care *-i* final a dispărut din vechea maghiară. Judecând după prima atestare (*Michald*, la 1323), toponimul are ca punct de plecare numele de persoană *Mihály* cu sufixul *-d(i)*, cum au admis Drăganu (1934: 32), Kniezsa (1943: 234) și Kiss (1978: 416), cu evoluția **Miháldi* > rom. **Mehaldía* > *Mehadia* > *Mehedía* > (popular) *Meedía*.

S-a afirmat că, față de dacicul *Abruttus* din Dobrogea, „*Abrudul* de astăzi e un nume care constituie o perfectă continuitate cu cel vechi, chiar din punct de vedere fonetic” (Pârvan 1982: 169, cf. și Giurescu, I, 1942: 114; idem 1973: 52; idem, I, 1975: 73; Sala/Mihăilă 2001: 112). În realitate, lucrurile nu stau așa. Oclusiva sonoră labială *b* s-a vocalizat la sfârșitul latinei populare, astfel încât grupul consonantic *-br-* a devenit *-ur-*: *cibrum* > *ciuru* (Grandgent 1958: 157, ILR, II, 211). De aceea, am propus o altă etimologie: compusul *a* (din lat. *ad* „la”) + *brud* „vad”, formație structural identică cu toponimul slav *Dobrud* (< *do+brud*), localizat mai la sud (Moldovanu 1983–1984: 386–388).

Etimologia *Băroi* < *Beroe*, admisă și de unii istorici (IST.ROM. I, 606; Barnea 1968: 421; Comșa 1968: 379, nota 97; Giurescu 1973: 52; idem, I, 1975: 73; DIVR,

90), a fost acceptată de G. Ivănescu (1980: 61), care o apreciază drept „sigură”, întrucât „prezintă fonetism românesc”. Însă diftongul *oe*, pronunțat *oi*, s-a monofongat la $\bar{e} > \epsilon$ în latina populară, din secolele I–II e.n., când schimbarea este atestată în inscripții (Grandgent 1958: 111). Punctul de plecare al evoluției formale ar fi trebuit să fie **Bere*. Un Βερρόν, localizat la vest de Salonic, s-a menținut în bulgară ca *Ber* (< lat. **Berea*, cf. Schramm 1981: 399–400), un alt Βέροια a devenit *Veria*, în Macedonia greacă (*ib.* 213, 399), iar în nordul Traciei, un al treilea Βερόν a fost receptat în v.bg. ca *Bóruj* (astăzi Stara Zagora), dar printr-o filieră tracică (Romanski 1922: 54; Schramm 1981: 212). Hidronimul din Dobrogea se poate explica cu ușurință de la un nume de persoană *Bere(a)*, cu sufixul antroponimic *-oiu* (Vințeler/Chirilov 1971: 302; Pătruț 1982: 236). Aceeași bază are și *Băroi*, desemnând o localitate pe cursul inferior al Oltețului, atestată la 1480 ca *Băronii*, care nu este un plural de la *Baron* (CDO, 192), ci un derivat cu sufixul colectiv *-oni*, ulterior *-oi*, descendent al lat. *-oneus*, *-a*.

De la un *Drénkon* nu se putea ajunge la *Drencova*, pentru că *e* urmat de nazală a devenit *i*, ca în *plenus > plinu*. Sufixul ne orientează spre un etimon slav sudic, **drěnikova < drěnú* „corn” (Petrovici 1970: 285).

Deși asemănător cu *Gabranus*, *Garvănul* din Dobrogea nu se poate explica de la acesta, deoarece *-br-* > *-ur-*. Etimonul este bg. *garvan* „specie de corb”, folosit frecvent în toponimia bulgărească: *Garvan dol*, *Garvan deré*, *Garvanec*, *Garvanica*, *Garvanik* etc. (BER, I, 230).

O continuitate de evoluție fonetică de la *Carsium* la *Hîrșova* (Năsturel 1970: 126) nu se poate admite. Cicerone Poghirc presupune că în dacică lui *c-* inițial îi corespundea un *h-*, iar unui *si* – un *ș*. Ce-ar fi însemnat în limba dacă acel **Hârș-* rămâne un mister, ca și menținerea unui *h-* autohton într-o zonă intens romanizată (presupusă și de Șarba 1976: 12). G. Ivănescu (1980: 60) se gândea la o filieră turcică, prin care *c- > h-*. CDO, 74 grupează sub numele de persoană *Hârs/Hârș* atât oiconimul *Hârșova* din județul Vaslui, cât și pe cel dobrogean. E. Petrovici (1970: 146 și nota 5) atrage atenția asupra denumirii *Hérsova* din Grecia, explicată de M. Vasmer (1941: 174) din sl.com. **Chrsovo*, derivat de la un antroponim *Chrisī* (*ib.*, 56). Este probabil că între rom.com. **Carșu* (cu *s+i* în hiat > *ș*) și antroponimul slav s-a produs o atracție paronimică, urmată de obișnuita sufixare a temei.

De la *Oiténsioi* ar fi rezultat în româna comună un **Etinși*, iar din *Utus* un **Utu*, nicidecum *Oituz*. În bulgară, hidronimul antic *Utus < ūdōs* „apă” a devenit mai întâi **ytū*, apoi *Vit* (Georgiev 1960: 34).

Chiar dacă am admite evoluția *a- > o-* din dacică, presupusă de unii savanți, denumirea antică *Altina/Altinum* n-ar fi putut evolua fonetic la *Oltina* de astăzi, cum se crede (Giurescu, I, 1942: 195; idem 1973: 52; idem, I, 1975: 173; idem 1977: 14; Comșa 1968: 379, nota 97; IZV. II, 211, nota 16; Barnea 1968: 445; idem

în DIVR, 30), pentru că *t+i* trebuia să se asibileze la începutul românei comune: **Oltina*, ca în *mutire* > (*a*)*muți*; el se menține doar în împrumuturile din slavă (*tina* > *tină*), care s-au făcut însă mai târziu (cf. Nandris 1963: 236–237). Ipoteza unei filiere slave, care să explice schimbarea lui *a* neaccentuat în *o* (Ivănescu 1980: 60), nu justifică și absența asibilării, anterioară acestei influențe. În hărțile din secolul al XVIII-lea, localitatea dunăreană este menționată în forma *Holtina* (scris: *Goltina* în rusă, *Holtuna kaza* în turcă), după cercetările de geografie istorică ale Ancăi Gheață (1982: 54), astfel încât putem accepta explicația de la numele de persoană *Holt*, propusă de N.A. Constantinescu (CDO, 339).

Dacă *Iassii* ar fi fost vreun trib dacic rătăcit pe malul Bahluului, am fi avut astăzi localitatea **Dzași* (cf. *iacere* > *dzăcere* și *grassi* > *grași*), iar dacă *Galtis* ar fi fost un oiconim autohton, ar fi sunat în românește **Galți* (ca *barbati* > *bărbați*).

La capătul analizei noastre, suntem surprinși de afirmația lui Cicerone Poghirc (ILR, II, 361), după care „majoritatea hidronimelor, ca și a numelor de localități autohtone, nu prezintă nici un fenomen anormal pentru limba română și nu necesită nici un intermediar [...], iar unele nici n-ar putea fi explicate prin altă limbă”. Am văzut că anomaliile sunt frecvente și că oiconimele pretins dacice au o altă origine. Dar autorul își ia și o măsură de precauție: „În explicarea celor câtorva fenomene care nu par a corespunde legilor fonetice românești se uită [...] că în evoluția limbii române există nu numai *legi*, ci și *accidente* [s.a.]” (*ib.*). Acest lucru este adevărat, mai ales în cazul toponimelor, care „sunt mai predispuse la alterări decât numele comune, fiind izolate în limbă, repede neînțelese, lipsite de susținerea pe care o oferă familia de cuvinte componentelor sale” (Dauzat 1937: 57). Dar accidentele fonetice își au regulile lor, care se regăsesc la cuvintele comune și în nici un caz „nu trebuie conjecturate arbitrar pentru nevoile unei etimologii” (Dauzat 1939: 26).

1.2. Când atestările antice lipsesc, reconstrucția unui toponim prelav reprezintă o soluție de ultimă instanță, după ce s-au eliminat toate posibilitățile de a-l explica prin nume de persoană sau prin limbile mai noi care ar fi putut avea un impact asupra toponimiei românești. Astfel, pentru satul dâmbovițean *Arcuda*, atestat târziu, la 1831, este superfluă reconstrucția unui daco-moesian **Arcudava*, cât timp documentele bucureștene înregistrează un boier *Arcuda* (CDO, 420; DTRM, I, 201). Dacă numele de persoană *Turda* este atestat frecvent în documentele maghiare din secolul al XIII-lea (Drăganu 1933: 478–482), nu are nici un rost să ne imaginăm un **Tur(i)dava*, cum proceda Pușcariu (1924–1926: 1353; idem 1976: 168; acceptat de Gamillscheg 1940: 15; Pop 1943: 324 și Sala/Mihăilă 2001: 112). I.I. Russu (1967: 177) nu se înșela numind această etimologie o „descoperire fantezistă cu iz romantic”. Deși știe că, în latina populară, *v* precedat de o consoană lichidă a devenit *b* (*cervus* > *cerb*), totuși Gheorghe Moldoveanu preferă să explice

toponimul *Arva* din Vrancea (fitonim, hidronim și oiconim) din lat. *arvum* „ogor”, convins că abaterea fonetică a fost determinată de condiția particulară a toponimiei în raport cu lexicul comun (1978: 91; 1987: 361–362; 1996: 186). Nu există o legătură genetică între acest toponim și omofonul său *Árva* din Ungaria, provenit din slovacul *Orava* (Kiss 1978: 64), și nici cu fr. *Arve*, derivat de la o bază preindoeuropeană (Dauzat/Deslandes/Rostaing 1978: 20–21), citate de Moldoveanu (1996: 185). Foarte probabil, etimonul său este n.pers. magh. *Árva*, atestat ca atare încă din anul 1152 (MESZ, I, 182), provenit dintr-un apelativ cu sensul de „orfan; sărman”. Menționat mai întâi într-un document de la 1688 (*Poiana Arva și gura Arvei*), toponimul vrâncean a fost explicat de tradiția populară locală de la numele unui negustor ungar, Horvath; ideea poate fi reținută, deși antroponimul a fost altul.

Aproape de Dunăre, la 14 km nord-vest de Celei (fost Sucidava), se găsește satul *Vădastra*, situat într-o zonă mlăștinoasă, al cărui nume a fost derivat de Mircea Homorodean din lat. *vada* (pl. lui *vadum*) cu suf. *-astĕra* (pl. lui *-astĕr*), inexistent în limba română, dar implicit în câteva cuvinte moștenite: *albastru* < *albaster* < *albus*, *jugastru* < **jugaster* < *jugum*, *fiastru* < *filiaster* < *filius* (1987–1988: 439–441; idem 1988: 48). Reconstrucția autorului este neverosimilă, deoarece sufixul latin „desemna asemănarea aproximativă cu radicalul” (Väänänen 1964: 92); dar ce obiecte geografice puteau fi asemenea vadului? În al doilea rând, o serie de atestări vechi ale oiconimului derivat au vocala tematică *-o-*: *Vodăstrița* la 1424 și la 1436 (DRH, B, I, 110 și 138), *Vodăstrița* la 1475 (*ib.* 248), *Vodostrița* la 1478 și 1488 (*ib.* 265, 338). După Homorodean, formele acestea ar rezulta „fără îndoială printr-o etimologie populară” (1988: 48); dar înlocuirea unei baze *vad-*, perfect înțeleasă de români, printr-o bază *vod-*, înțeleasă doar de slavi, o puteau face doar vorbitorii unei limbi slave. Inversând cronologia, se poate ușor explica forma *Vadastra* de la 1494 (DRH, B, I, 402), respectiv *Vadastrița* de la 1421 (*ib.* 98) printr-o asimilare vocalică regresivă de la etimonul propus de multă vreme de Dimitrie Dan (1896: 719): magh. *vadásztér* „loc de vânat” acomodat morfologic. În același studiu, Dan combătea derivarea cu suf. *-aster* propusă de... Odobescu. Ca o justificare de ordin istoric a apariției unui toponim maghiar în sudul Olteniei, se poate invoca bula din 1247 dată de regele Bela al IV-lea cavalerilor ioaniți, prin care li se cedau o serie de teritorii, „afară de pescăriile de la Dunăre și iazurile de la Celeiu, pe care le păstrăm împreună pe seama noastră și a lor” (DRH, B, I, 8, cf. IST. ROM. II, 142). În această zonă controlată de regatul ungar se afla și *Vădastra*. Cunoașterea atestărilor unui toponim în documentele din perioada feudală este indispensabilă pentru aflarea etimonului. Deși știe că localitatea *Galtis*, menționată de Iordanes, era undeva în afara Daciei romane (Nistor 1941–1942: 228–229; Horedt 1960: 291), totuși Cicerone Poghiric „nu exclude existența uneia cu același nume și în regiunea Brașovului” (ILR, II, 360). Identificarea lui *Galt* cu *Galtis* o

face și Ivan Duridanov (1969: 22), care îl consideră un nume dacic și îl compară cu câteva toponime baltice (v. prus. *Galten-garb*, v.lit. *Galten*, let. *Galtes-plava*), descinzând toate dintr-un radical i.-e. **gāl-* lărgit cu *-t-*. Dar prima atestare, de la 1211, a localității este *castrum Noilgiant*, orientându-ne spre un etimon vechi francez (*infra*, 4.6).1.3. Încercarea nereușită a lui Cicerone Poghirc de a dovedi o continuitate a oiconimelor antice în ținuturile românești de la nord de Dunăre confirmă opinia mai veche a unor savanți, după care „au dispărut *toate* [s.a.] numele de localități ale epocii daco-romane (fie de origine daco-getică, fie latină-romană), păstrându-se numai câteva hidronime” (Russu 1967: 178, cf. idem 1970: 61; Panaitescu 1969: 112; IST.ROM. I, 787–788; Daicoviciu 1968b: 89, 95; Petrovici 1942: 865; idem 1970: 245; Ivănescu 1980: 72). Fenomenul se explică printr-o discontinuitate la nivelul așezărilor daco-romane, creată după secolul al V-lea, pe care arheologii nu au reușit să o infirme decât persistând în confundarea „continuității de viețuire” cu continuitatea etnică (I. ROM. III, 44, 72). A existat însă o „continuitate mobilă” a romanicilor din fosta Dacie (Ștefan 1968: 350; idem în DIVR, 281; I. ROM. III, 502; I. Nestor în DEZB. 69), „o pendulare a populației autohtone dinspre câmpie spre zonele împădurite și invers, în funcție de împrejurări, pendulare care va lua sfârșit în decursul secolului al IX-lea” (Comșa 1972: 213; cf. IST. ROM. I, 628; Năgler 1997: 19 și 29). Spre deosebire de romanicii apuseni, românii au fost „un popor de circulație neîntreruptă” (Iorga 1929: 6), „un popor de spații mari” (Panaitescu 1969: 115), iar această împrejurare istorică explică în mod satisfăcător nu numai dispariția completă a toponimiei minore străvechi, atât în nordul, cât și în sudul Dunării (Moldovanu 1983–1984: 444), dar și menținerea hidronimelor majore absolute (în cadrul provinciilor istorice) și chiar relative (în cadrul unor zone ale acestora, cum sunt *Ampoiul*, *Bârzava*, *Cerna* sau *Motrul*).

Cele mai multe dintre aceste hidronime nu denotă o transmitere neîntreruptă într-un mediu lingvistic românesc, ci prezintă abateri formale, motivate fie de înregistrarea lor aproximativă în scrierile anticilor, fie de evoluția limbii daco-moesice (sugerată de unele alternanțe fonetice), fie de intervenția unor filiere străine (slavă sau maghiară). Filiera nu trebuie considerată o dovadă peremptorie a părăsirii de către români a Transilvaniei, după ce le-au transmis slavilor (stabiliți în a doua jumătate a secolului al VII-lea) nomenclatura geografică. Dacă românii ar fi fugit de spaima slavilor (*timor barbaricus*), ne întrebăm unde s-ar fi putut ei duce, pentru a-i evita? Toate provinciile continentale ale Imperiului bizantin erau invadate de slavi, care dovedeau pretutindeni „o înverșunată și necruțătoare ferocitate”; izvoarele bizantine și cele germane relatează despre distrugerii totale și omoruri în masă ale populației pașnice, cum nu se mai pomeniseră până atunci (Derjavin 1949: 133–134). „Peninsula Balcanică a suferit mai mult de pe urma slavilor decât de pe urma neamurilor germanice și a hunilor” (Giurescu, I, 1942: 235).

Este de mirare cum un istoric atât de bine informat ca N. Iorga (1930: 2) putea crede că slavii „reprezintă barbarii blânzi”, care au invadat Peninsula Balcanică „într-o manieră poetic blândă”. Această viziune edulcorată a unor realități cumplite din epoca invaziei a fost acceptată, în mod inexplicabil, și de alți savanți, care au susținut că slavii, „spre deosebire de ceilalți barbari care au năvălit în Dacia și Peninsula Balcanică, au fost un popor relativ mai liniștit” (Capidan 1942: 166); ei „n-au venit la noi în calitate de cuceritori, [...] adică n-au cucerit populația locală și n-au adus-o în stare de șerbie” (Ivănescu 1947: 425; idem 1980: 277). Dar cum s-ar explica altfel sensul de „șerb” al etnonimului *rumân* și o seamă de informații care apar până târziu, precum acea vânzare din 1383 către un venețian a unei „sclavam nomine Mariam de genere Blachorum de Trinovo” (Brătianu 1935: 137)? Caracterul devastator al incursiunilor slave din Balcani face „de necrezut [ideea] că locuitorii provinciilor expuse acestor raiduri i-au primit pe străini cu brațele deschise”; este sigur că invazia a provocat „depopularea câmpiilor” și retragerea romanicii în regiunile de munte, unde au reușit să se mențină (Tăpkova-Zaimova 1962: 75, 77). După istoricul P. Mutafčiev, „se poate afirma cu certitudine că în epoca slavo-bulgară primitivă nu mai era o populație romană în regiunile limitrofe ale Dunării” (apud Brătianu 1942: 41).

În nordul Dunării, susținea Ion Coteanu (1981: 73), „relațiile dintre triburile slave [...] și populația autohtonă nu se aseamănă nici pe departe cu cele din dreapta Dunării. Ele nu sunt relații războinice”. Ne putem întreba de unde știa autorul acest lucru: erau altfel de slavi, care să întrețină „raporturi de colaborare” cu românii (IST.ROM. I, 802), determinând „o simbioză româno-slavă” între 700 și 800 e.n. (Teodor 1981: 48)? Cronica presbiterului din Dioclea (secolul al XII-lea) ne oferă o perfectă analogie de situații. Venind în Macedonia și în Illyricum, spune el, slavii cuceritori au dat peste romanici: „Pe unii dintre supuși i-au ucis, pe alții i-au păstrat, supunându-i la șerbie”. Cei rămași în viață „au început să fugă în munți”, fiind creștini și „nevoind să împărtășească moravurile lor păgâne”; dar după creștinarea slavilor, romanicii au revenit la vechile locuri (apud Panaitescu 1969: 120).

După datele mai noi ale lingvisticii, pe care le considerăm bine fundamentate, influența slavă asupra limbii române a început în secolele IX–X, iar nu mai devreme, deoarece particularitățile fonetice ale împrumuturilor trimit la stadiul vechi bulgar al slavei sudice (Pătruț 1974: 112); în consecință, tot atunci a început și simbioza slavo-română, favorizată – cum bine a sesizat Pușcariu (1976: 248) – de creștinarea în anul 865 a bulgarilor. Până atunci, slavii „au alungat populația romanică, pentru multe secole de-a rândul, din șesuri și văi largi, în văile înguste de la munte, în poieni și pe platouri” (Petrovici 1942: 865). Toponimele majore străvechi le-au fost transmise de protoromâni slavilor de la primele contacte, soldate cu aservirea și asimilarea lor de către invadatori, după care ele au fost

reîmprumutate de acei autohtoni care au reușit să se adăpostească și au revenit mai târziu în regiunile de câmpie (Petrovici 1943 c: 266; Vincenz 1963: 428).

Impactul filierelor asupra formei unor toponime se constată în întreaga Europă, reprezentând o manifestare firească a bilingvismului. Astfel, doi mici afluenți ai Vistulei se cheamă *Skřwa* (în secolul al XIII-lea: *Strkwa*) < sl. com. **strŭgā* „pârâu”. Triburi germanice stabilite temporar în zonă au modificat fonetismul în **Strŭkō*, iar această formă a fost reîmprumutată de slavii riverani: **Strŭky*, genitiv **Strŭkŭwe* > pol. *Strkwa* (Rudnicki 1935: 367). Toponimia galoromană din Franța a suferit și ea influența germanicilor: schimbări fonetice (*v-* din *vadum* → *w-* > *gu-*), substituții de sufixe (*-acum* > *-ach*, *-iacum* > *-ich*), inversări de topică a compuselor (tipul *Ponte Isarae* > *Pontoise* a fost înlocuit prin *Caroli Ponte* > *Carlepont*). Exemple de „circuit toponimic” sunt numeroase și în toponimia Transilvaniei din perioada istorică: *Satul Nou* → săs. *Noa* → rom. *Noua*; *Ilva Mică* → magh. *Kis Ilva* → rom. *Chișilva*; *Dealul* → magh. *Gyalu* → rom. *Gilău* (Pușcariu 1934: 389); *Sibiñ* → săs. *Tsibin*, *Zibin* → rom. *Țibin*; *Bunul* → magh. *Buny* > *Bony* → rom. *Boiu* (Drăganu 1934: 77); magh. *Keted* → rom. *Chitid* → magh. *Kitid*; magh. *Nagyág* → rom. *Nojag* → magh. *Nozság*; magh. *Egregy* → rom. *Agrigiu* → magh. *Agris* (Petrovici 1943a: 541, nota 1). O influență a limbii maghiare a afectat și morfologia toponimelor ardelenesti, conferindu-le o poziție aparte față de toponimele populare din Principate. Ne referim la eliminarea articolului de masculin singular și a morfemelor genitivului, de exemplu *Bănișor[ul]*, *Brad[ul]*, *Brădet[ul]*, *Cărpiniș[ul]*, *Chinez[ul]*, *Râu [lui] Bărbat*. Turnul Severinului a devenit *Turnszeverin*, Țara Bârsei – *Terra Borza*, Bara Oltului – *Barolt* (săs. *Boralt*) etc. Operația de identificare a unor toponime majore străvechi va trebui să țină seama și de această posibilitate, numai că ea va trebui bine argumentată, atât sub aspect lingvistic (prin invocarea unor fenomene similare din limbile slave balcanice sau din maghiară), cât și istoric.

1.4. „E mult mai ușor să descoperi eroarea, spunea Goethe (1972: 59), decât să găsești adevărul; eroarea stă la suprafață și nu-ți dă mult de furcă, adevărul zace la fund și nu se lasă prins de ficine”. La această reflecție ne-am gândit încercând noi înșine să descoperim toponime păstrate din perioada latină a limbii române. Nu am avut în vedere nume de localități, ci toponime majore zonale, desemnând obiecte de mare importanță (socio)geografică. Am plecat de la premisa formulată deja într-un studiu mai vechi: „cu cât obiectul este mai important, cu atât numele său are o valoare mai mare, este mai stabil în timp și, prin urmare, are șanse de a fi mai vechi” (Moldovanu 1983–1984: 419). Deși se presupune că, după anul 271, procesul de romanizare a continuat și s-a extins până la venirea slavilor, ne-am limitat la acele regiuni ale Daciei și Moesiei Inferior în care romanizarea a fost efectivă încă din primele două secole ale integrării lor în Imperiu.

Pentru determinarea toponimelor de origine latină am uzat de criteriile stabilite de câțiva romaniști occidentali (Muret 1930: *passim*; Dauzat 1937: 112–132; Rostaing 1985: 54–60; Pellegrini 1990: 149–150).

Mai întâi, trebuie evitată confuzia dintre toponimele latine și cele romanice. Când cuvintele latine s-au continuat în forme populare, aflate încă în uz sau atestate în perioada istorică a unei limbi, atunci este posibil ca toponimele corespunzătoare să fie creații mai noi (deși, teoretic vorbind, ele ar fi putut să apară încă din antichitate). În mod convențional, vom admite împreună cu Candrea (1927–1928: 34) că toponime precum *Făgetul* și *Ulmetul* sunt creații românești, iar nu descendente ale unor lat. *Fagetum* sau *Ulmetum*; și vom aprecia drept eronat punctul de vedere al lui D. Tudor (1974: 116), după care toponimele argeșene *Apa Sărată*, *Câmpulung*, *Nucșoara*, *Corbi*, *Malul cu Flori*, *Valea Mare*, *Teiul* „reprezintă o veche moștenire daco-romană”. Această premisă falsă este la baza unor false construcții istorice, denunțate deja de către N. Iorga (1930: 4): „Se întemeiază o întregă teorie plecând de la o nomenclatură recentă, care nu poate avea niciun interes istoric”. Dar și mai înainte de Iorga, Ioan Nădejde observase că toponimele pseudoromane „n-au nici o însemnătate pentru cei ce caută dovezi de ființarea poporului românesc neîntrerupt în Dacia Traiană” (1886–1887: 317).

Pot fi considerate drept „romane” toponimele care includ fie cuvinte și sufixe dispărute (dar păstrate în alte arii romanice), fie resturi ale declinării latine, cele care conservă anumite sunete supuse prefacerii în lexicul comun (de exemplu *v* din *vadum* > fr. *Vez*; înlocuit apoi cu *w* > *gu* în fr. *gué*) sau care denotă o evoluție fonetică divergentă față de aceea a apelativelor (lat. *Aquae* > fr. *Aix*, *Ax*, *Dax*, dar *eaux* în apelativul modern). În toate aceste cazuri, avem a face cu „cristalizări” sau „fosile” lexicale, datorate faptului că toponimele sunt cuvinte „sterilizate foarte repede, golite de semnificația lor primară: viața lor semantică se oprește la formarea lor” (Dauzat 1939: 13). Această condiție lingvistică particulară favorizează izolarea unui lexem de familia sa de cuvinte și-l transformă într-un *arhaism latin*. Nu rareori, toponimele antice evocă realități proprii epocii în care au fost create: termeni religioși, militari, sensuri specializate. În măsura în care etimologiile reușesc să fie convingătoare, asemenea toponime pot atesta circulația zonală a unor cuvinte sau pot ajuta la reconstituirea unor forme din latina populară. Dar, cum avertiza Dauzat (1937: VIII), „il n'est pas d'étymologies plus délicates à aborder que celles-ci”.

2. Bigla

2.0. În partea de sud-est a Munților Apuseni, se află muntele *Bigla*, cu vârfurile *Bigla Mare* și *Bigla Mică* (popular, cu palatalizarea labialei: *Bg'igla Máre*

și *Bg'igla Mică*, cf. Petrovici 1988–1991: 181). Situat la nord de Zlatna, între râul Ampoi și pâraul Feneș, el este cel mai înalt munte din masivul Trăscăului (1369 m), dominând o întinsă zonă geografică, în care sunt incluse orașele Abrud (fost castru roman), Zlatna (fost Ampelum), Alba Iulia (fost Apulum) și Aiud (fost Brusca). Avem a face cu o formă de macorelief, care are un aspect tipic de deal, cu o pantă lină spre Ampoi și cu vârful ușor rotunjit; de aceea poporul îi spunea și *Dâmbu* pe la 1848 (Abrudeanu 1928: 389), iar în vremea noastră îi mai spune *Dâmbău* – denumire reluată și generalizată de geografi (Victor Corvin Papiu 1963, 269, Popescu Argeșel 1977, 21, 27, ROM. 34 A) printr-o nefericită inspirație. Panta dinspre pâraul Feneș este însă abruptă.

Acest oronim, semnalat de multă vreme de Silvestru Moldovan (1898: 275), a scăpat atenției specialiștilor. Într-o primă sinteză asupra toponimiei Munților Apuseni, G. Weigand (1925) nu-l menționează. Ovid Densusianu (1928–1929 și 1929), care s-a interesat în mod special de onomastica veche a regiunii, nu i-a sesizat importanța, și nici George Giuglea (1983: 356–363) care, într-un studiu despre *Numele topice din bazinul Ampoiului*, a selectat de aici toponimele care i se păreau de cel mai mare interes. Concluzia profesorului clujean era că „toponimia românească, studiată adânc și pe toată întinderea țării, poate să scoată la iveală fapte de importanță capitală pentru trecutul poporului nostru”; dar între aceste „fapte” nu se afla și *Bigla*.

Fără îndoială, aspectul său fonetic nu pleda în favoarea unei origini străvechi. „În română nici un cuvânt conținând un *cl* ori un *gl* la început sau în corpul cuvântului nu poate avea un etimon latin” (Coteanu/Sala 1987: 24). Cu toate acestea, *Bigla* rezistă unei explicații printr-o limbă modernă sau de la un antroponim cunoscut. Într-o astfel de situație, ne vedem obligați să extindem comparația tocmai la limba latină, în pofida impedimentului fonetic afirmat.

Atât dimensiunea, cât și poziția strategică a acestui munte i-au conferit timp de secole o valoare (socio)geografică deosebită; el este comparabil ca importanță cu hidronimul *Ampoi* din apropiere, a cărui origine antică este incontestabilă, deși nu s-a ajuns încă la un acord în privința evoluției fonetice.

2.1. În mod necesar, *Bigla* transilvană trebuie inclusă în seria oronimelor *Bigla* din Peninsula Balcanică, desemnând: un vârf la trecătoarea Iskărului; un vârf la Željava, lângă Elin Pelin (în apropiere de Sofia); un munte în Bitolia (regiune în Macedonia). Toate acestea sunt citate în dicționarul etimologic al limbii bulgare (BER, I, 46), care le explică din v.gr. βίγλα, provenit la rândul său din lat. *vigilia* „veghe, strajă”, fără să excludă ideea unui împrumut din latina balcanică. Petăr Skok (I, 1971: 147) mai menționează un *Bygla* la Svetoja Gora și un *Bigla* la Zaglavata. Ocupându-se de hidronimele din bazinul Vardarului, Iv. Duridanov (1974: 169) înregistrează o *Biglanska reka*, afluent al râului Bregalnica, lângă satul

Bigla, rămase însă fără etimologie. Este posibil ca și aici nucleul câmpului toponimic să fi fost un oronim.

Dacă vechea bulgară nu-l cunoștea ca apelativ, vechea sârbă ne oferă însă o atestare: *da imĭ nĕstĭ gradozidanija ni bigle* „ei nu au nici cetate, nici biglă”. Sensul ar fi fost acela de „post de pază pe zidurile unei cetăți”. Surse din Dubrovnik menționau, în secolul al XVI-lea, verbul *biglisati* „a cânta” (cu referire la păsări). Petar Skok (I, 1971: 147–148), de la care am luat informațiile, raportează acest verb la ngr. βιγλάω, βιγλίζω, provenit la rândul său din lat. *vīgīlāre* „a păzi”; deplasarea sensului s-a produs ca în rom. *privighetoare*, dezvoltat din același verb latinesc. (Pentru cuvântul nostru, relația semantică este pusă în lumină de o informație din Bucovina oferită de Marian, I, 1883: 254: „Cel ce va mânca carne de privighetoare, acela-și pierde somnul și [...] numai priveghiază, cât e noaptea de mare, ca și privighetoarea.”) La prima vedere, cele două cuvinte sârbești par a fi împrumutate din neogreacă și supuse betacismului slav: ngr. β, pronunțat v, devine în scr. *b*. Dar Skok nu se oprește la această explicație, prea puțin plauzibilă, ci presupune că *bigla* este „o rămășiță lexicală din latinitatea balcanică”, așadar din vremea când β grecesc avea încă valoare de *b* (înainte de secolul al IV-lea). Prin urmare, sârbii ar fi preluat cele două cuvinte de la populația romanică din Balcani, dar nu au reușit să le mențină în inventarul lor lexical activ.

2.2. Dar cum poate fi considerat un cuvânt vechi grecesc drept „rest din latinitatea balcanică”?

Mai întâi, trebuie respinsă relația etimologică directă între βίγλα și *vīgīlia*: sincoparea vocalei mediale accentuate nu s-a realizat în limba greacă, ci presupune un lat.pop. **vigla*, postverbal de la **viglare* < *vīgīlāre* „a veghea” (Meyer, III, 1895: 14–15; Triandaphyllidis 1909: 20–21). De la același **viglare* s-a format în latina populară postverbalul *viglias*, atestat în două inscripții de lângă Praeneste, în Latium (CIL, I, 1139 și XIV, 2990), glosat prin *vigilias* „străjeri”, a cărui realitate Densusianu (I, 1961: 65) refuza să o admită. „O influență greacă, cel puțin grafică” presupunea Benvenuto Terracini (1935: 357) în cuvântul βίγλων = *vigilum* dintr-o inscripție de la Pompei. Sensul inițial al cuvântului grec era acela de „strajă militară” sau „post de pază” (Ducange, I, 1891: 199), dar pentru a dobândi o funcție oronimică, el trebuia să-și modifice întru câtva conținutul semantic, la fel ca lat. *vigilia*, care a ajuns să desemneze un „turn de pază, observator”; cu această semnificație, cuvântul latin s-a păstrat în toponime din Italia, precum *Veglia* (dialectal: *Veia*), *Cal dela Veia*, *la Veglia*, *le Veglie* etc. (Pellegrini 1990: 235). Acesta pare să fie fost sensul din textul sârb citat de Petar Skok.

Așa cum a arătat W. Meyer-Lübke (REW³, 9326), lat. *vigilia* nu s-a păstrat în nici o limbă romanică: în toate s-au creat postverbale de la *vigilare*. În română, de pildă, de la *veghea* s-a format substantivul *végھیū*, cu înțelesul de „strajă”, pe care-l întâlnim în câteva oronime vrâncene, cum sunt *Fața Vegھیului*, *Vegھیul lui Bucur*

sau *Veghiul Zboinei*. Toponimele *Bigla* presupun cu necesitate un intermediar vechi grecesc, dinaintea de secolul al IV-lea, când gr. β devenise ν (pentru cronologia fenomenului, vezi Mihăescu 1966: 59, 80). Într-adevăr, este greu de admis că betacismul s-ar fi produs într-un mediu latin, afectând doar substantivul **vigla* și rupându-l formal de familia verbului **viglare*, care îl susținea. Confundarea panromană a lui -b- și -v- intervocalici într-o spirantă sonoră bilabială (w) s-a reflectat în inscripții din secolele I–III e.n. și în notarea ca b a labiodentalei inițiale v-; dar acest ultim aspect al „crizei labialelor” din latina populară (Herman 1971: 209) a lăsat puține urme în limbile romanice, iar din română se pot cita doar câteva cuvinte care să ateste substituția (Lausberg, I, 1970: 309–311). Dimpotrivă, în greaca veche, labialele lat. ν și b erau rediate printr-un sunet unic, oclusiva labială β, percepută în latină ca b (Viscidi 1944: 7; Grandgent 1958: 161). Așadar, în consonantism, oronimul nostru a suferit, în perioada ocupației romane a Daciei, evoluția: lat. v- > gr. β > lat. b.

Pronunția greacă a influențat și vocalismul lat. **vīgla*. În latina populară, vocala tonică *ī* manifesta o tendință de deschidere, evidentă în inscripțiile de la Pompei (a doua jumătate a secolului I, cf. Väänänen 1964: 37). Ea ar fi trebuit să evolueze la *e* de prin secolul al III-lea (Grandgent 1958: 104–105, cf. Philippide, I, 1923: 479, 481; Mihăescu 1978: 174; Ivănescu 1980: 118) și să se păstreze ca *e* în românește. În împrumuturile grecești din limba latină, făcute până în secolul al III-lea, lat. *ī* a fost perceput ca *i* și notat prin ι (**vīgla* > βίγλα); într-o fază mai nouă, *ī* a fost perceput ca *e* și notat prin ε (*vīrga* > βέργα) (cf. Mihăescu 1993: 349–350). În împrumuturile latine din limba greacă, anterioare secolului al III-lea, unui *i* scurt accentuat grecesc îi corespunde un *ī*, iar unui *é* un *ē* (Diculescu 1926: 426–427; Grandgent 1958: 98). Așadar, în vocalism, oronimul ardelean a suferit, în perioada ocupației romane a Daciei, evoluția: lat. *ī* > gr. ι > lat. *ī* > lat.pop. *i*. Vehiculat de greci, termenul militar *bigla* s-a putut impune ca atare populației balcanice latinofone, devenind un component al lexicului popular. Într-un mediu grecofon, termenul a suferit evoluția consoanei grecești β la ν, de după secolul al III-lea, pe care o reflectă oronimele *Vigla*, desemnând un vârf în munții Pirin, lângă Mēlnik, la granița de sud-vest a Bulgariei, și o stâncă în munții Ermatika, la vest de Kuklin și la sud de Plovdiv (BER, I, 142); o *Vigla Planina* menționează și Mikov (1943: 117).

Este greu să credem că grecii din orașele romane Ampelum (unde s-au descoperit douăsprezece inscripții grecești) sau Apulum (unde s-au descoperit 40) ar fi putut să impună un oronim populației latinofone majoritare. (De altfel, „inscripțiile grecești nu pot dovedi prezența grecilor acolo unde ea nu este confirmată și prin alte mărturii”, spune Procopovici 1938: 63.) Dar și în Balcani, grecii preferau orașele, așa încât nu s-ar putea susține cu certitudine că oronimele

citade ar fi creația lor. La sud de linia Jireček, „existau enclave romane [...] până în Corint și Patras”, iar „toponimia ariei grecești se dovedește pe alocuri latină” (Mihăescu 1978: 74). O veche zonă romanizată a fost în Pind, unde aromânii, suprapuși unei populații romanice băștinașe (Capidan 1943b: 162), au păstrat hidronimul și oiconimul *Băiasa* < **Baiŭisa* < v.gr. Βαίισα (Ivănescu 1980: 73) și oiconimul *Sărună* < **Salona*, a căror formă implică fenomene fonetice proprii latinei populare: dispariția lui *-w-* (*-u-*) intervocalic, diftongarea lui *ĩ > é > ea* și rotacizarea lui *-l-*. Se infirmă astfel opinia unor istorici după care, dincolo de linia Jireček, începea o zonă „supusă influenței grecești și în parte grecizată” (IST. ROM. I, 794). Oronime create în mod sigur de greci, de la cuvinte desemnând obiective militare, există doar în Grecia propriu-zisă: Βάρδια, Πύργος, Καστέλλα, Ευλόκαστρο, Καστράκι etc. (Thomopoulos 1969: 506).

Cele două exemple din vechea sârbă sprijină ipoteza că *bigla* reușise să pătrundă în latina balcanică. În Dalmația, „elementele grecești pe care sârbo-croata din această zonă le mai păstrează nu pot fi nicidecum atribuite acțiunii colonizatoare grecești, deoarece, la venirea slavilor, acest teritoriu fusese complet romanizat” (Vinija 1967: 222). Afirmația se aplică atât lexicului, cât și toponimiei. Ea este valabilă și pentru limba bulgară, care a suportat influența latinei dunărene: „Împrumuturile care prezintă caracteristici grecești clare pot proveni numai de la popoarele romanizate” (Fischer 1992: 100).

2.3. Dacă termenul vechi grecesc a putut să-l substituie pe lat. *vigilia*, aceasta s-a putut întâmpla, credem noi, mai ales datorită semnificației sale militare. Grecii erau tehnicieni pricepuți și, de aceea, erau mult folosiți la lucrări de construcții și în special la fortificații. Așa se face că, în terminologia militară romană, s-au impus și termeni grecești, de pildă *πόργος* și *φρουρός*, deveniți în latinește *burgus* „fortificație de graniță” și *prurus* „întăritură” (Mihăescu 1966: 36–37).

Alți termeni de acest fel au fost preluați de greci din limba latină și retransmiși, ca și *bigla*, în adaptarea fonetică proprie. Astfel, lat. *clausura/clusura* „defileu închis (fortificat)” a fost asociat în limba greacă cu verbul *κλείω* „închid”, de unde a rezultat gr. *κλεισοῦρα*, reîmprumutat în latina balcanică în forma *clisura*, care s-a păstrat ca atare în bulgară, în sârbo-croată și poate în alb. *këshyrë*, reflectându-se și în toponimie: *Klisura*, *Vlahoklisura* etc. (Skok 1931: 376; Mihăescu 1993: 52, 56). Filiera greacă a fost contestată cu argumente neconvingătoare de B. Simionov (1975: 282), care a presupus o evoluție fonetică directă de la „traco-latină” la bulgară, parcurgându-se fazele: *clausura* > **clapura* > **cl'asura* > bg. **klesura* > *klisura*. Pentru reîmprumutarea cuvântului în latină pare să pledeze un text al lui Theophylactus Simocattes, din *Historiae*, VII, 14: „Atunci barbarii se așezară în jurul întăriturilor trecătorilor, pe care romanii în

limba lor părintească obișnuiesc să le numească *clisurae* (κλεισούρας)” (IZV. II, 546). Bizantinii puseseră la punct un sistem de apărare a defileelor numit *kleisourarchia* (Ahrweiler 1974: 217). Intermediarul grec a fost avut în vedere, în toponimele din Calabria, *Clisura* și *Crisura* (Rohlf 1974: 4, 85). De altfel, în această provincie a Italiei, o serie de cuvinte latinești au fost grecizate și păstrate ca atare în toponimie: *Budolato* < *vadum latum* și *Buturo* < *Vulturius* (din faza veche a pronunțării lat. *v* ca *b*), *Verbicaro* < *berbicarius*, *Vucitu* < *bucetum* (din faza mai nouă, când lat. *b* se pronunța în gr. *v*) (*ib.*, s.v.).

Pentru a ilustra filiera greacă, se mai pot cita: lat. *genucularium* (< *genuculum*) → gr. γονυκλάριον (prin contaminare cu gr. γόνο „genunchi”) → lat. **gonuculum* > sicil. *gunókkju*, calabr. *gunukkjo* (Mihăescu 1968: 485); lat. *vervella* → gr. βερβελιά → dalm. *brabolak* (Moutsos 1974: 67); lat. *denarius* → gr. δηνάριον → lat. med. *dinarius*, lat. *dux* → gr. δούξ, acuzativ δοῦκα > δοῦκας → lat. med. *duca* > it. *duca* (Moutsos 1983: 53) etc.

În limba română există câteva cuvinte a căror etimologie din latină întâmpină dificultăți de ordin fonetic, dar care se pot explica ușor admitând un intermediar grec. Este cazul drom. *osânză*, ar. *usândzâ*, în care vocala inițială nu poate fi justificată prin lat. *axungia* (la origine: „unsoare pentru osii”), ci presupune adaptarea sa gr. *οξύγγια < ὀξύγγιον, care a intermediat schimbarea (Diculescu 1926: 436; Skok 1931: 373–374). O primă tentativă etimologică i se datorește lui Pușcariu (1905: 1228), urmat de Candrea/Densusianu (1914: 1292), de I. Șiadbei (1957: 483) și de I. Fischer (1985: 190), care refăcuse un lat. **oxūngia*. Al. Graur (1936: 24) credea că la această formă se ajunsese pe terenul limbii latine: începutul compusului fusese interpretat de vorbitori ca prefix: *abs-ungia* (atestat în două texte din secolele al V-lea – al VI-lea, *Mulomedicina Chironis* și *De materia medica* al lui Dioscoride), după care s-ar fi ajuns la varianta *aussungia* (atestată tot la Dioscoride) și apoi la **asungia*, de unde sienezul *osogna*, rom. *osânză*. Înțelegerea ca prefix a inițialei a fost o realitate, probată nu numai de o a treia variantă, *exungia*, ci și de eliminarea „prefixului” în it. *sugna* (Battisti/Alessio 1957: 3674), dar evoluția fonetică de la *absungia* (considerat etimon și de către Al. Rosetti 1968: 393) la *aussungia* (considerat etimon în ILR, II, 138 și de către Mihăescu 1993: 43) și apoi **osungia* nu este plauzibilă. Deși *b* s-a vocalizat înainte de unele consoane, fenomenul nu se putea petrece și înainte de *s*, când *b* se pronunța de obicei *p* (Grandgent 1958: 156; cf. *labsus non lapsus* în *Appendix Probi*); cuvântul se pronunța deci *apsungia* – și de aici s-a ajuns, prin asimilare regresivă, la reatinul *assoña*, abruzzesul *assoñe*, sardul logudorez *assunza*. În al doilea rând, varianta *ausungia* nu putea evolua la **osungia* deoarece diftongul aton, urmat de *u* în silaba posterioară, era redus la *a* prin disimilare (parentele

monoftongări la *o* din latina antică, precum *lotus*, *torus*, *tesorus*, reprezintă în realitate forme rustice, probabil de origine umbrică, anterioare evoluției lui *o* > *au* din latina urbană, care s-au menținut în arii laterale ale latinei populare, cum presupune Lüdtke (1961: 7); ea se poate explica nu printr-o evoluție din *absungia*, ci printr-o echivalare *ad-hoc* în traducere a formei grecești *’οξύγγιον* din originalul lui Dioscoride (pentru scrierea *au* a gr. *o*, vezi Grandgent 1958: 110). Varianta grecească, atestată și în diverse glose (CGL, II, 384, 496), era percepută de latinofoni fie ca **oxungion*, fie ca *oxingion* (cf. *Glossae Servii Grammatici*, în CGL, II, 521: lat. *axingia* = gr. *oxingion*, în transliterație). Ambele forme puteau determina apariția unui lat.pop. **ossúngia/ *ossíngia* (care în unele regiuni ale Imperiului îl dubla pe **ossúngia*), explicând astfel cuvântul românesc: fie prin prefacerea lui *ú* + nazală > *ă*, *â*, fie prin schimbarea lui *i* precedat de *s* (< *cs*) în *â* (Philippide, II, 1927: 84 și 62). Prin urmare, ipoteza unui intermediar grec *’οξύγγιον* este foarte plauzibilă, mai ales că produsul natural respectiv era utilizat în diverse leacuri, iar mai toți medicii de la Roma erau fie greci, fie orientali care vorbeau grecește (Bonfante 1987: 623). Nu avem dreptul să procedăm la reconstituirea unor forme latinești dacă ele nu pot fi justificate în interiorul limbii latine.

În opinia lui Petar Skok (1931: 373–374), sincoparea vocalei mediale *-u-* într-o serie de cuvinte (lat. *stabulum*, *subula*, *assula* > rom. *staul*, *sulă*, *așchie*) s-ar explica prin mijlocirea gr. *στάβλος*, *σοῦβλα*, *ἄσκλη*. În recenzia acestui studiu, E. Petrovici (1931–1933: 358) observa cu dreptate că „formele românești nu pot fi considerate împrumuturi din bizantină, ci invers, bizantina le are din latina populară balcanică. Noțiunile exprimate aparțin doar civilizației rurale”. De altfel, toate formele sincopate sunt atestate și în latină, fie în *Appendix Probi* (*stablum*), fie în inscripții (*subla*, *astla*). Dar în alte cazuri, precum gr. *τίτλος* pentru lat. *tītulus*, ar fi vorba, după I. Fischer (1992: 100–101), de adaptarea independentă a cuvântului împrumutat la structura silabică a limbii grecești, „iar explicația că ar proveni din latina vulgară sau chiar din latina occidentală este exclusă”.

Din câte știm, ipoteza unei filiere grecești în transmiterea de la latină la română a unor cuvinte îi aparține lui Diclescu (1926: 436–437), care a sesizat faptul că o serie de neregularități ale evoluției fonetice se pot explica admitând medierea unor forme grecești vechi. El a repus în discuție etimologiile a patru cuvinte: *osânză* < lat. *axungia* (deja discutat de noi), *mursă* „amestec (fermentat) de apă și miere sau de lapte și miere” < lat. *mulsa* „hidromel”, *curte* < lat. *cohortem* (acuzativul lui *cohors*) și *codru* < *quadrum*.

La cuvântul *mursă* (cu varianta regională *morsă*), nu se poate motiva evoluția lui *-l-* la *-r-* fără a accepta intermediarul ngr. *ἄμοργός* < v.gr. *ἄμολγός* „mulgător, sugător”. La ceilalți descendenți romanici ai lat. *mulsa* consoana *-l-* se păstrează, cu

excepția sicilianului *ammursatu* „vin dulce”, care se apropie și el formal de cuvântul neogrec (REW³, 5733). Ciorănescu (2001: 530) recunoaște dificultatea fonetică a derivării din latină a lui *mursă*, care ar avea o „origine îndoielnică”, dar nu se arată convins nici de explicația lui Diclescu. Regional, s-a înregistrat și varianta *mulșă*, care ar conduce spre un lat. *aqua mulsa* „hidromel” după Mihăescu (1933: 243), dar care nouă ni se pare mai degrabă un rezultat târziu al atracției paronimice, lăsând neclarificată schimbarea de la *mulșă* la *mursă*.

Neexplicată prin latină rămâne închiderea lui *ō* la *u* sub accent în *cohortem* > *curte*. De aceea Diclescu invoca o particularitate a dialectului tesalic, cel care a influențat în mai mare măsură pronunțarea cuvintelor latine în estul romanic, și anume $\omega > ov$, care s-ar reflecta în rom. *curte*, alb. *kurt*, ngr. κούρτη, dar și în v.sard. *curte*. DA și Ciorănescu (2001: 272) preferă să refacă un lat. **cūrtem*, lăsând nelămurită dificultatea fonetică. REW³, 2032 sesizează deosebirea dintre reflexele romanice occidentale ale lat. *cohortem* (care-l mențin pe -o-) și cele orientale (româna și albaneza), admitând filiera grecească propusă de Diclescu. În sfârșit, Mihăescu (1978: 11, 190–191, 286; idem 1993: 286–287) descoperă varianta *curtis* la Iordanes (anul 551) și în surse diplomatice occidentale târzii (secolele VI–X), pe care o invocă drept etimon al cuvântului românesc, deși în toate inscripțiile din latina sud-est europeană apare forma populară *cortis* (1978: 190). Această discordanță nu-i susține ipoteza unei tendințe dialectale latine de închidere a lui *o* la *u*, ci face preferabilă explicația deja propusă de alți lingviști pentru *curtis*, prin atracția paronimică a lat. *curia*.

Pentru rom. *codru* „bucată” s-a propus ca etimon lat. *quadrum* „pătrat”, din care diftongul *ua* a evoluat la *a* începând din secolul al II-lea î.e.n. (Mihăescu 1978: 191, cf. *qualem* > *care*). Așa cum a remarcat Diclescu, schimbarea *a > o* nu se justifică pe terenul limbii latine; dimpotrivă, fenomenul este prezent în glosele grecești (κόδρα = *quadra*, κόδρον = *quadrum*, Κοδράτος = *Quadratus*), ceea ce face plauzibilă ideea unei filiere grecești, acceptată și în REW³, 6921. Intermediarul grec fusese propus de Hugo Schuchardt (1867: 510, nota) și îl admite și Sandfeld (1930: 48, nota 1), pentru că în această limbă „trecerea *qua-* > *ko* pare regulată”. Spre deosebire de acești lingviști, Eric P. Hamp (1980: 644) apreciază că fenomenul s-a produs doar în latina orientală și nu este nevoie să invocăm o intruziune greacă; din latină, forma s-a transmis și în alb. *kodrë*. Opinia sa este în continuarea unei direcții a lingvisticii noastre, de la Densusianu (I, 1961: 57) la DA, Th. Capidan (1920–1921: 509–510), ILR, II, 145, 305, Ciorănescu (2001: 223) și Mihăescu (1993: 57), care refac un lat.pop. **quodrum* sau **codrum*, din care ar proveni atât cuvântul nostru, cât și cel albanez. De observat că Mihăescu (1993: 352) sporește numărul corespondențelor grecești ale cuvintelor latine: κοδράντης =

quadrantem, κοτρίται = *quadrigae*, apreciate drept reflexe ale unor forme din latina populară. Bazându-se pe concordanța cu albaneza, Philippide (II, 1927: 708) înclina să considere rom. *codru* de origine dacică, la fel ca Reichenkron (1966: 111). După Gr. Brâncuș, „trebuie să acceptăm că *a > o* este o modificare fonetică specific dacică” (1983: 136–137); nu neapărat, pentru că fenomenul afectează și alte cuvinte, a căror origine dacică este exclusă; dar pentru toate avem corespondente fonetice grecești, inclusiv în nume de persoană.

Pentru toate lexemele discutate de noi, etimoanele latine au fost reconstituite corect, cu precizarea că ele implică o mediere fonetică greacă. Noua Romă a fost un focar de iradiere a elementelor vocabularului latin, așa cum au fost ele preluate în limba greacă, veche și bizantină, astfel încât formele reîmprumutate, din latină în greacă și înapoi în latină, nu vor fi fost puține, după cum a existat și circuitul de sens contrar, din greacă în latină și înapoi în greacă (Fischer 1992: 101, nota 21). Pentru cea de a doua situație, putem cita lat. *burgus*, care apare în Dacia înainte de anul 138, provenit din gr. πύργος „turn de apărare” și care a fost reîmprumutat de greci în forma βουργου (Mihăescu 1959: 160–161). S-a produs realmente atunci o simbioză a celor două culturi, implicând și interferențe lingvistice, care trebuie avută în vedere în cercetările de istorie a limbilor balcanice. În această perspectivă, devine perfect plauzibilă etimologia oronimelor *Bigla*, din lat. **vigla* prin filieră veche greacă.

2.4. Desemnând un punct de strajă întărit, *bigla* s-a putut răspândi în întregul spațiu roman carpato-balcanic. Părăsirea Daciei de către administrația romană, în anul 271 e.n., a întrerupt contactul de adâncime cu lumea greacă, astfel încât noua formă a termenului militar, *vigla*, n-a mai putut fi cunoscută și aici. Dar forma mai veche s-a putut păstra până la venirea slavilor, deoarece continuitatea romanicilor, în secolele al IV-lea – al VI-lea, a fost demonstrată arheologic. Primele grupări de slavi își fac apariția, în centrul Transilvaniei, pe la sfârșitul secolului al VII-lea; rândurile lor se îngroașă continuu în următoarele două secole, luând proporțiile unei adevărate invazii (Rusu 1973: 196–200).

Invazia slavă a determinat o discontinuitate etnică, pe care aspectul oronimului nostru o reflectă foarte clar. Dacă mediul romanic s-ar fi menținut, atunci acesta ar fi trebuit să ajungă, pe teren românesc, la forma **Bighea*, pentru că grupul *-gl-* în poziție intervocalică devine *gl'* între secolele al V-lea și al VII-lea (Ivănescu 1980: 208, cf. Nandris 1963: 140, 230–231) și rămâne în acest stadiu în dialectele sud-dunărene (mezl. *vegl'u*, ar. *avegl'u* „veghez”), după care, prin asimilare consonantică, evoluează în dacoromână la oclusiva palatală *g'*; evoluția s-a încheiat în secolul al XV-lea (Gr. Rusu 1973: 227). Transmis însă unei populații sud-slave orientale, oronimul **Bigl'a* ar fi redevenit *Bigla*, deoarece în bulgară durificarea lui *l'* este obișnuită (Zaimov 1973: 47), iar grupul *gl* se menține ca atare. Emil Petrovici a arătat că toponimia slavă din centrul Transilvaniei

(*Bălgrad, Zlatna*), precum și aria lexicală a cuvântului *maștehă* „mamă vitregă”, care o continuă pe cea maghiară a lui *mastoha*, dovedesc faptul că slavii care locuiau aici făceau parte din grupa sud-slavă orientală (Petrovici 1963: 12 și 18). Și în sârbă grupul consonantic v.rom. *gl'* ar fi putut evolua fie la *glç*, ca în **extrangulata* > *strigl'ată* > *strglçata*, fie la *kl*, ca în *glandula* > *gl'indură* > *klindur* (Popović 1960: 591). *Depalatalizarea nu a afectat și lexicul de origine latină, deoarece el era folosit în mod curent, indiferent de deplasările în spațiu ale românilor, ci doar forma unui toponim, pe care ei puteau să-l uite dacă erau siliți să-și schimbe vechile așezări. Revenind în această zonă, românii au reprimat toponimul străvechi cu modificarea fonetică slavă și l-au păstrat ca atare, așa cum au păstrat și cuvintele bulgărești conținând grupul *gl* (de exemplu v.bg. *glasŭ* > rom. *glas*, v.bg. *aglika* > rom. *aglică*).*

De observat faptul că depalatalizarea angajează și forma oronimelor similare din Balcani, pe care vechii bulgari le-au cunoscut de la populația romanică în forma **Bigl'a*, tot în secolul al VII-lea, dacă nu cumva mai târziu, la începutul secolului al IX-lea, când țaratul bulgar s-a extins și în zona muntoasă, pe care a cucerit-o treptat de la bizantini. Spre sfârșitul secolului al IX-lea, țarul Simeon a ocupat o mare parte din Tracia și din Macedonia, de la munții Haemus și până în Pind. În toată această regiune montană fuseseră împinși o parte dintre protoromânii din Moesia, strămoșii meglenoromânilor, care ocupaseră cursurile superioare ale râurilor Struma, Marica și Tundža. Nicetas Choniates spunea că vlahii „locuiesc peste tot în cuprinsul muntelui Haemus”, iar Ana Comnena scria că în Tracia vlahii se înmulțiseră „ca roiul de albine”. De la acești protoromâni au preluat slavii bulgari nu numai oiconimele **Bigl'a*, dar și alte oronime implicând grupul consonantic respectiv, pe care l-au supus aceleiași adaptări fonetice.

În latina balcanică era cunoscut cuvântul *tēgŭla* „lespede”, atestat și în toponimul *Tegulicio* sau *Tegulitia*, desemnând o stațiune pe drumul de la Ratiaria la Naissus (Duridanov 1977: 273). În albaneză, sincoparea lui *-ŭ-* neaccentuat nu s-a produs, iar *ē*, devenit *ē* în latina populară, s-a diftongat sub accent: *tjegulë*. Acest ultim fenomen nu caracterizează însă și latina daco-moesică de la baza limbii române și, din acest motiv, a fost folosit ca argument împotriva ipotezei unei vechi simbioze albanoromâne (Șiadbei 1937: 450, 460–461). Așa cum a arătat Väänänen (1964: 41–42), „sincopetele survenite în latina istorică se caracterizează prin persistența, timp mai mult sau mai puțin îndelungat, a formei nereduse alături de forma sincopată. [...] Într-un număr de cazuri, dubletele de acest gen au subzistat în romanică”. Un astfel de caz este acela al lat. *tēgŭla*, care a suportat sincoparea lui *-ŭ-* în unele dialecte și graiuri italiene (*teglia* și *teggia*), nu însă și în altele (*tegola*, *tivula*) și nici în vestul României, unde *-g-* intervocalic s-a vocalizat (log., prov., cat. *teula*, sp. *teja*, port. *telha*, fr. *tuile*), cf. REW³, 8618; Rohlf, I, 1966: 173–175, 353–354.

Toate cele trei posibilități sunt concretizate în toponimia Italiei: *Teglio*, *Tegliaja*, *Tegola*, *Tegoli*, *Teule* etc. (Pieri 1919: 359; idem 1969: 363). Cu și fără sincopă circula cuvântul în latinitatea dalmată, așa cum rezultă din împrumuturile sârbo-croate: *tigla* (cu toponimul *Tiglarice* și variantele *tagla* și *tugla*) și *tigula* (cu varianta *tikula*), cf. Skok, III, 1973: 467. În latina daco-moesică, lat. *tegula* a fost sincopat, la fel ca în unele regiuni ale Italiei, iar după secolul al IV-lea dentala *l* a fost palatalizată: *tégl'a*. Sub influența lui *a* din silaba următoare, vocala medială accentuată *é* se pronunța mai deschis, tinzând să se diftongheze. În acest stadiu, a fost împrumutat cuvântul în limba veche bulgară, care l-a acomodat fonetic.

S-a produs fenomenul închiderii lui $e > i$, care se petrece cu regularitate în dialectele bulgărești estice (Zaimov 1968a: 390), probabil după mijlocul secolului al IX-lea (deoarece în toponimele slave din Grecia ea coexistă cu metateza consoanelor: Βρίστοβον = *Bréstovo*, cf. Vl. Georgiev 1968: 425), apoi depalatalizarea lui *l'* și desonorizarea lui *g*. A rezultat cuvântul *tikla* „lespede”, „stâncă în formă de lespede”, cu derivatul *tiklišëvyj* „loc cu multe lespezi” (Gerov, IV, 1901: 335), cu circulație în zona montană a Bulgariei, unde s-au descoperit numeroase oronime în masivele Pirdop și Rodope: *Teklicata* (Zaimov 1959: 266), *Tikla* (două), *Tiklata* (douăzeci), *Tiklete* (două), *Tikleski kamen*, *Tikli* (două), *Tikliže*, *Tiklite* (patru), *Tiklica*, *Tiklicata* (două), *Tiklicete*, *Tiklici* (două), *Tiklicite*, *Tiklišçeto*, *Tikloka*, *Tikljovata Padina*, *Tikljovo* (Hristov 1964: 310–311). Dintre acestea, nu puține vor fi fost create de vlahii balcanici. În bulgară, termenul entopic a suportat și epenteza vocalică (cf. v.bg. *reklŭ* >bg. *rekäl*, *rekal*, *rekol*, la Mladenov, 1929: 130), evidentă atât în apelative precum *tikalnik* „plăcintă”, *tikalnica* „lespede fixată la cășărie în Rodope” (Gerov, V, 1904: 306), cât și în oronime citate de Hristov: *Tikalja*, *Tikaljeto*, *Tikälje*, *Tikälska* etc.

Este posibil ca termenul entopic slav să fi fost transferat de vechii bulgari și în nordul Dunării, unde s-a fixat în oronimul *Tigăile* din munții Ciucaș, desemnând un grup de turnuri și de lespezi verticale uriașe, rezultate în urma unui proces de eroziune diferențiată. Ele se află pe un vârf de 1699 m, la răsărit de Predeal și la apus de pasul Bratocea, așadar pe vechiul drum de acces spre Transilvania (Gold 1910: 252; Moldovan, I, 1911: 144; Posea 1976: 285; Gh. Niculescu 1981: 17, 178; în unele hărți precum ROM. din 1981, numele lor este deformat în *Țigăile*). Înfățișarea acestui grup de stânci, care ies în evidență în plan vertical, exclude posibilitatea unei metafore toponimice de la apelativul *tigaie*, orientând etimologia spre un v.bg. *Tikälje*, atestat în oronimia Bulgariei și modificat fonetic prin atracție paronimică. Dacă nu este o greșală de transcriere, forma *Tigălia*, menționată de Jordan (1963: 533), ar putea reflecta o fază de evoluție intermediară.

Bigla din Munții Apuseni este singurul oronim preslav păstrat în toponimia românească, în condiții istorice particulare, a cărui origine romană ni se pare

indubitabilă. Cuvântul se adaugă la dosarul influenței grecești asupra latinei populare din regiunile dunărene, „care s-a manifestat în mod diferit, iar uneori mai intens decât în alte provincii ale Imperiului” (Fischer 1974: 516). Oronimul corespunzător reprezintă, în același timp, o probă lingvistică cu adevărat capitală pentru continuitatea românilor în Dacia, pe care lingviștii au căutat-o zadarnic până acum. Oiconimul *Cluj*, dintr-o zonă geografică relativ apropiată, ne oferă o confirmare a procesului istoric, prin menținerea, în aceleași condiții, a stadiului vechi de evoluție fonetică a grupului consonantic latin *cl*.

3. Clujul

3.0. S-a spus despre Cluj că a îndeplinit funcția de „poartă spre Munții Apuseni. El constituie și a constituit vreme îndelungată un punct nodal, un loc de încrucișare a unor importante căi de comunicație și comerciale” (Goldenberg 1958: 12). Orașul este situat pe Someșul Mic, la confluența acestuia cu Chintăul și cu Nadășul, într-o depresiune de formă alungită, înconjurată din trei părți de dealuri odinioară împădurite (Hoiia, Lombul, Feleacul), iar din a patra de Munții Gilăului. Datorită importanței sale strategice excepționale, depresiunea a fost apărată de o cetate construită de daci (Napoca), întărită și mai mult în epoca romană (când orașul devine colonie și capitala Daciei Porolissensis), distrusă de barbari, reconstruită în veacul al IX-lea (cetatea de la Mănăștur, care făcea parte din sistemul de apărare al voievodatului lui Gelou, dacă nu cumva era chiar reședința sa, cf. I.A. Pop 1966: 136), distrusă de unguri în a doua jumătate a veacului al XI-lea, refăcută din nou, dar distrusă de tătari la 1241 („Cetatea Veche”, magh. Ovár). Este ușor de recunoscut aici contextul geografic tipic al fortificațiilor de apărare a defileelor, numite *clausurae* (de la verbul lat. *claudere*) sau *clusae* (de la forma populară a acestuia, *cludere*). Nu atât sensul geografic inițial, de „loc închis, îngust, înconjurat de dealuri” (cum crede Pascu 1974: 71), cât semnificația sa militară secundară a determinat păstrarea, sub formă de toponime, a termenului *clusa(e)* în mai toate regiunile care aparținuseră Imperiului roman. „Non solum angusti montium aditus olim dictae sunt *Clusae*, sed quandoque etiam munitiones et fossae quibus castra circumdabantur aliaque loca opportuna”, spunea Ducange, II, 1842: 404, cf. și Lejeune 1954: 346–349.

3.1. Începând cu istoricul maghiar din secolul al XVIII-lea, Huszti András, acceptat mai apoi de Márki Sándor (apud Drăganu 1933: 439), o seamă de istorici și geografi au propus explicarea numelui de localitate din lat. *clusa* (Iorga, III, 1937: 47, 62–63; Schiopul 1945: 124–125; Goldenberg 1958: 13; Horedt 1958: 115; Pascu 1974: 71; I.C.L. 1974, 68–69 și 70, nota 6) sau *clus(um)* (Giuglea/Orghidan 1959: 138, nota 7; Cherpillod 1986: 117), dar lingviștii nu și-au dat acordul, arătând că, în mod normal, de la acest etimon s-ar fi ajuns la un rom.

**Chiusă* (Drăganu 1933: 439; Kniezsa 1936: 111; Pătruț 1984: 109–110), respectiv **Chiusu*. Evoluția sa ar fi trebuit să fie asemănătoare cu a toponimelor italiene sintematice *Chiusa*, *Chiusa di Pesio*, *Chiusa di S.Michele*, *Chiusaforte*, *Chiusella*, *Chiusone*, *Chiusi*, *Le Chiuse*, *Chiuso*, *Monte-chiuso*, *Valchiusa* etc. (ENC.IT. X, 1931, s.v.; Pellegrini 1990: 241–242; Pieri 1919: 178, 327; idem 1936: 123; idem 1969: 252). În unele zone, de pildă în Tirol, evoluția fonetică s-a continuat prin africativizarea lui *k* > *ç*: *Clausa* > *Chiausa* (pronunțat *çausa*), *clausu/clusu* > *Cioso*, *Ciosi*, *Cius*, *Ciusso*, *Giusa* (Schneller 1890: 42; Pellegrini 1990: 216, 241–241). Paralelele oferite de susținătorii acestei etimologii, fie din toponimia franceză, fie din cea germanică, în care grupul *cl-*, *kl-* se menține (*La Cluse*, *Kluse*, *Klause* etc.), deși mai apropiate formal de rom. *Cluj*, nu pot fi relevante decât admitând că acesta din urmă nu descinde direct din latinește, ci dintr-un intermediar francez sau german.

Prima soluție, a intermediarului francez, a dat-o J. Karácsonyi în 1923 (apud Viciu 1929: 60), urmat de István Németh (apud Bárczi 1937: 266), după care Clujul va fi fost o colonie valonă, înființată pe timpul Sf. Ștefan, ce se va fi numit în v.fr. *clos* < lat. *clausum*. Se pare că, la sfârșitul secolului al XII-lea și la începutul celui de al XIII-lea, *-s* final francez se pronunța ca un fel de *š* sau *ś*; din acest motiv, el a fost redat în ungurește prin *s* (pronunțat *š*): *botos* < v.fr. *botes*, *Lajos* < v.fr. *Lois* (Bárczi 1958: 77–78). Așadar, un v.fr. **Clos* s-ar fi pronunțat, foarte probabil, *Cloš*. Relativ recent, Ladó János a reluat ideea originii valone a denumirii (I.CL. 69, nota 6). Fr. *clos*, participiul trecut substantivat al verbului *clore*, corespunzând lat. *clausum*, este atestat ca atare din secolul al XII-lea și destul de bine reprezentat în toponimia franceză (*Le Clos*, *Le Claux*, *Cloux* și diverse derivate, cf. Gröhler, II, 1933: 59–60, Dauzat/Rostaing, 1963: 194), mai puțin însă în cea belgiană (unde nu s-au păstrat decât derivatele sale, precum *Closière*, *Clozin*, *Cluzeuse*, cf. Carnoy, I, 1948: XX).

Teoretic posibilă, ipoteza nu este însă confirmată de informațiile istorice de care dispunem: nu există niciun fel de indiciu al venirii la Cluj a valonilor. Ea nu este confirmată nici de succesiunea atestărilor: dacă forma primară ar fi fost v.fr. *clos*, atunci ea ar fi trebuit să se reflecte în primele atestări ale Clujului. Dar formele de acest fel sunt târzii, de la sfârșitul secolului al XIV-lea (1370–1377: *Klosuar*, *Closuar*, *Closwar*) și din secolul al XV-lea (1441: *Closvar*), cf. SDT, I, 158; ele se explică prin influența formei maghiare cu metafonie din aceeași perioadă, *Kolosuar*. Formele vechi, cu *-u-* (*Chus*), din secolele al XII-lea – al XIII-lea, nu pot fi în nici un caz explicate printr-o închidere pe teren românesc sau maghiar a lui *o* deschis francez, care ar fi trebuit să se păstreze în ambele limbi.

Cea de a doua soluție, a intermediarului german, a avut mai mulți susținători. Încă din anul 1656, Conrad Iacob Hildebrand era de părere că „numele german de *Clausenburg* i s-a dat în vremurile vechi germane, de la strămoare: «berg–

clauser»” (CSTR, V, 555), iar în 1835 Adolf Schmidl spunea că orașul „la origine a fost clădit de sași și numit *Klause*, după poziția lui într-o strâmtoare, de unde i-a venit numele” (CSTR², III, 266). Convins că românii sunt ultimii veniți în Transilvania și că n-au făcut decât să preia denumirile date de unguri și de germani, R. Roesler (1867: 39, idem 1871: 131) deriva rom. *Cluș* < germ. *Klausenberg*, răsturnând pur și simplu cronologia atestărilor și inversând raportul dintre bază (1199: *Clus*, în *archidiaconus Clusiensis*) și compus (1348: *Clusenburg*, 1405–1408: *Clausenburg*). (Dăm atestările după Schiopul 1945: 98–99, care consideră, fără dreptate, „incerte” mențiunile din secolul al XII-lea, pe motivul că ele s-ar putea referi și la localitățile omonime din Ungaria; numai că niciuna dintre acestea nu pare a fi atât de veche.) După opinia lui N. Drăganu (1933: 438–439, 441), împărtășită de Ioan Pătruț (1984: 112), denumirea germană ar fi o „etimologie populară”, prin care se apropia rom. *Cluj* de germ. med. *kluse* (literar: *klause*), provenit la rândul său din lat.med. *clusa* (literar: *clausa*). În realitate, etimologia populară s-a produs nu pe terenul limbii germane, ci ceva mai înainte, în latina de cancelarie. Așa se explică forma *Clusa* dintr-o serie de documente din veacul al XIII-lea, care denumește cetatea („quodam castro quod dicitur Clusa”, în *Annales Frisiacenses*, de la 1241, cf. Pascu, I, 1972: 151) sau mănăstirea benedictină din apropiere („monasterium de Clausa”, la 1232 și la 1235, cf. ZWU, I, 1892: 57, 64). Germanii nu au făcut decât să preia forma latinizată a numelui, *Clus*, și să o treacă la genitiv (*Clus-en*) în cadrul compusului, iar acest procedeu formativ a dus la apariția unui cuvânt omofon cu cel german.

Omofonia în cauză a orientat atenția unor lingviști asupra unei baze germanice. Astfel, H. Tiktin (I, 1903: 378) încerca să explice numele localității de la un săs. *Kluse* „sihăstrie”, neatestat însă în graiurile săsești din Transilvania. Dar presupusul etimon ar fi dat în limba română un **Clusă*, pentru că sonorizarea lui -s- intervocalic este un fenomen germanic târziu, care nici măcar nu apare în numele săsești ale Clujului: *Klousəmbriḡ*, *Klausnburīḡ* (cf. SSW, V, 168). Ion Borcia (1904: 228) accepta ipoteza lui Tiktin, dar presupunea pentru forma românească un intermediar maghiar. Într-adevăr, un mhd. *s* putea să dea în ungurește fie un *z* (*sege* > *zeke*), fie un *sz* (*Sachse* > *szász*), fie un *zs* (*sumper* > *zsompor*, *sack* > *zsák*), cf. Lumtzer/Melich 1900: 276. Este însă îndoielnică pronunțarea cu *zs* (= *ž*) a oiconimului în vechea maghiară: după toate probabilitățile, -s final din *Culus*, *Kolos* se pronunța *š*, cf. *Coloșul* sau *Clujul* într-o descriere a Ardealului din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (Gaster, I, 1891: 176), *Kolushwar* la 1490, *Coloschwar* la 1492, *Cetatea Coluș* la 1700 (SDT, I, 158; CAT, I, 42) – pronunție păstrată și de sași: *Klusch* (Drăganu 1924–1926: 137, nota 1).

După părerea lui Gustav Kisch (1904: 279), ar trebui să plecăm de la varianta *klūs* a mhd. *klūse* „sihăstrie”, „defileu”, „stăvilă pe râu” < lat.med. *clusa*. (Primul

sens este preluat din lat. *clusus*, celelalte din lat.med. *clusa*, cf. Kluge 1967, s.v. *Klause*. În mhd., *klûse* < lat. *clusa* avea într-adevăr și forma *klûs*, alături de care mai exista și un *klôse* < lat. *clausa*, cf. Grimm, V, 1873: 1935.) Într-o recenzie, N. Drăganu (1923: 941) obiectează faptul că un mhd. *klûs* ar fi dat în românește o formă cu *-s*, nu cu *-ș/-ž*, și că doar în ungurește *-s* final german s-ar fi reflectat într-un *-s/-zs*. Într-o altă lucrare, G. Kisch (1929: 37) revine și admite pentru forma românească intermediarul v.magh. *Klus*. De fapt, magh. *s* (= *š*) nu provine niciodată dintr-un mhd. *s*, ci de obicei din mhd. *sch*, cf. *tiuscher* > *tösér*, *schranke* > *fa-saráng* (Lumtzer/Melich 1900: 291). Prin urmare, explicația lui G. Kisch nu e plauzibilă în nici una dintre variantele sale. Pe de altă parte, este cunoscut faptul că germanii n-au făcut decât să preia numele de localități existente, dând nume noi doar celor pe care le-au înființat ei înșiși. Or, ipoteza întemeierii Clujului de către germani este cu totul lipsită de fundament istoric.

Este drept că unii cercetători tind să împingă cât mai devreme perioada așezării sașilor la Cluj, în a doua jumătate a secolului al XII-lea, în pofida absenței mențiunilor scrise (Nägler 1981: 211); dar este meritul lui N. Drăganu de a fi demonstrat, după o cercetare exhaustivă a documentelor privitoare la Cluj, și în primul rând a *Registrului de la Várad* (1213–1235), că „numele germane apar, atât în onomastica, cât și în toponimia Clujului, abia mai târziu, după 1270, când sașii se așează în masă” (1933: 440). Prin urmare, venirea sașilor are loc după aproape un secol de la primele mențiuni documentare ale localității și este provocată de situația creată de marea invazie tătară, când o serie întreagă de localități – între care și Clujul – au fost pustiite de năvălitori. În deceniul opt al secolului al XIII-lea, regele acordă privilegiile eventualilor „oaspeți”, determinându-i să se stabilească la Cluj (I.CL. 77, 79). La fel se prezintă lucrurile în cazul localității numite astăzi Cojocna, din apropierea Clujului, atestată la 1177 și la 1199 tot în forma *Clus*: abia la 1291 se vorbește despre „hospites nostri (regis) de... *Kolos*” (SDT, I, 160; denumirea nouă, *Cojocna*, este o adaptare prin haploglie a compusului magh. *Kolo(z)sakna*, atestat mai întâi la 1375).

Total lipsită de consistență este ipoteza originii maghiare. După István Kniezsa (1936: 111), rom. *Cluj* provine din ungurește, „eventual” din germană, dar afirmația rămâne pur teoretică. Alți filologi maghiari (Melich/Gombocz 1929: 286, 305–307) au susținut și ei anterioritatea formei maghiare cu anaptixă, *Culus*, asupra celei românești latinizate, *Clus*. Dar limba maghiară nu oferă nici o posibilitate de explicare etimologică prin ea însăși, iar chestiunea cronologiei atestărilor a fost definitiv lămurită de către Iosif Schiopul. El a arătat că în toate documentele transilvănene autentice din secolele al XIII-lea – al XIV-lea, Clujul apare doar în forma *Clus* (*-var*, *-monostura*), în timp ce „forma *Culus* [...] n-o întâlnim înainte

de secolul al XIV-lea decât în documente ieșite din cancelariile regilor Ungariei”, primul fiind din anul 1263 (confirmare a unei diplome din 1246). Ea „a circulat numai pe teritoriul Ungariei propriu-zise”, nu și al Transilvaniei, unde a pătruns doar pe la mijlocul secolului al XIV-lea (*Culus*, la 1336), fără a reuși să o înlocuiască cu totul pe cea veche (Schiopul 1945: 103–105). Înainte de 1246/1263 mai există două documente ungurești în care apar forme similare: *Culus* la 1183 și *Kulus* la 1201, cf. DIR, C, XI–XIII, vol. I, 10 și 19, numai că primul este considerat „suspect” de editori și de SDT, iar al doilea ni se pare și nouă suspect, dacă nu prin conținut – pe care nu-l putem aprecia –, măcar prin felul în care au fost notate denumirile: nu numai anaptixa, dar și grafia cu *K-* în loc de *C-* apare mult mai târziu, după 1275, așa cum rezultă din atestările oferite de Drăganu (1933: 437). Se știe că maghiara evită prin anaptixă grupurile consonantice și că operează deschiderea la *-o-* a lui *-ú-* accentuat slav sau românesc (*klučerŭ* > *kolcsár*, *sluga* > *szolga*, *čudo* > *csoda*), așa încât forma primară *Clus*, evident alogenă, a trebuit să suporte un îndelungat proces de adaptare fonetică: *Clus* > *Culus* > *Kolos* > *Kolozs*.

Încercarea toponimistului Elemér Moór (1929: 50–51) de a explica oiconimele *Kolozsvár* din Ungaria și din Transilvania ca o etimologie populară din **Klozsár* < sl. sau v.magh. **klužar* < sl. *kluza* (devenit *kluž-* în derivate) „loc îngădit”, „prisacă” (corespunzând unui lat. med. *indago*, magh. *gyepű*, sl. *prěšěka*), pe care István Kniezsa (1936: 111) o considera acceptabilă (cu precizarea că apelativul slav provine din mhd. *klūse*), a fost respinsă de N. Drăganu (1933: 440), pe motivul că „un slav *kluza*, *kluž-* nu este atestat” – afirmație reluată mai târziu de Ioan Pătruț (1984: 111, nota 25). Dimpotrivă, Constantin Daicoviciu (1968a: 69) accepta soluția lui Moór, considerând că forma slavă ar fi înrudită cu pol. *klucz*, slov. *kluč*, care era numele medieval al prisăcilor; pentru aceasta ar pleda și descoperirea făcută aproape de Cluj, la Someșeni, a unei „întinse necropole slave *apusene* de pe la anul 800”. Dar între *kluza*, *kluž-* și *klucz*, *kluč* < v.sl. *ključŭ* „cheie” nu există nici un fel de „înrudire”, iar cercetările istorice mai noi au stabilit apartenența necropolei respective la grupul slav *răsăritean* (I.CL. 53). Schimbarea lui *č* în *z* sau *ž* nu este posibilă nici pe teren slav și nici în românește. De aceea este lipsită de interes și apropierea făcută între numele Clujului și un ucr. *ključ* „izvor” de către A. Kočubinskij (citată de V.A. Nikonov 1966: 196), nejustificată și sub aspectul motivației geografice. Se cuvine, de asemenea, să rectificăm afirmația lui N. Drăganu privind inexistența termenului slav citat de către Moór: A. Muka (I, 1966: 636) menționează un pol. *kluza*, un ceh. *klouza*, un sor. d.j. *kluz(na)*, care descind din germ.med. *klūse* „strungă, defileu”. După părerea lui France Bezlaj (I, 1956: 263), s-ar putea reface și un sl. **kl’užŭ* (< germ. *klūse*) din toponimele slovene *Kljužica* și *Kljuža*, slovacul *Priklužný*, însă Ernst Eichler (II, 1987: 29) se

arată sceptic în această privință. Pentru un sl. **kluž* de origine germană optează și Kiss Lajos (1978: 350). Dar indiferent de forma cuvântului slav, este sigur că originea sa germană îi limitează circulația la regiunile de contact slavo-german, între care nu poate fi inclus nordul Transilvaniei, pentru că sașii nu-și făcuseră încă apariția aici în secolul al XII-lea, iar când au venit, slavii erau deja asimilați.

3.2. Așa cum se întâmplă de obicei cu toponimele obscure, a căror bază lexicală este greu de găsit, și de această dată s-a apelat la nume de persoană, pentru că diversitatea acestora este atât de mare, încât posibilitățile de asociație cresc în mod considerabil. Primele încercări de acest fel le-au făcut umaniștii. În *Geografia cioè Descrittione Universale della Terra*, apărută la Veneția în anul 1598, Giovanni Antonio Magini spunea că orașul transilvănean, numit de germani *Clausemburg*, fusese întemeiat de greci, care i-au spus Zeugma, apoi de romani, care i-au schimbat numele în *Claudiopolis*, în cinstea împăratului Claudiu (apud Isopescu 1929: 76). Cu mici variațiuni, relația etimologică se va menține la călătorii de mai târziu: în *Voyages en Europe, Asie et Afrique*, apărută la Haga în 1727 (apud CȘTR, VIII, 530) sau în *Fussreise durch den grössten Theil der österreichischen Staaten in den Jahren 1828 bis Ende Mai 1829*, apărută la Viena în 1833 (apud CȘTR², II, 170). Ea era cunoscută și profesorului francez J.A. Vaillant (I, 1844: 40), după care împăratul Cladius „a trebuit să restaureze orașul *Clusium (Cluș)*, care și-a luat de la el numele de *Claudianopolis (Claudembourg)* pe care îl poartă și astăzi”. Denumirea *Claudiopolis* s-a născut în mediul ardelean cult și s-a menținut până pe la începutul secolului XX; prima sa atestare este din anul 1559, când desemna localitatea de origine a unui student de la universitatea din Wittenberg: *Stephanus Wolfart Claudipolitanus Transilvanus* (apud Schiopul 1945: 98, nota 2). Această denumire savantă avea ca punct de plecare compusul maghiar *Kolosvár*, în care prima parte, *Kolos*, era omofonă cu numele unguresc al martirului creștin *Claudius* (Drăganu 1933: 438). Asociația este interesantă numai întrucât documentează indirect faptul că oiconimul transilvănean se pronunța în secolul al XVI-lea, în ungurește, cu -ș, iar nu cu -ž. Fără acest indiciu, pronunția maghiară veche este întotdeauna greu de stabilit, pentru că -s din documente îl putea reda atât pe ș cât și pe ž (Kniezsa 1936: 178).

Un reflex târziu al supoziției umaniștilor îl aflăm la Augustin Bunea (1912: 114), după care „*Cluj* nu este altceva decât forma slovenească a numelui de persoană *Claudius*. Prin urmare, cel ce a întemeiat Clujul a fost un om cu numele *Cluj (Claudius)*”. Afirmația sa este curioasă, pentru că – din câte știm noi – onomastica veche slavă nu cunoaște o adaptare a lat. *Claudius*; dacă ar fi existat, atunci diftongul ar fi devenit *av* sau *ov*. Nu în slavă, ci în maghiară corespondentul său onomastic permitea o relație formală cu *Clujul*.

Ca și Bunea, Sorin Paliga (1992: 8) vede în forma artificială *Claudiopolis* „soluția problemei” etimologice: denumirea autohtonă, Napoca, a fost înlocuită

printr-un „toponim de tip comemorativ”, în speță prin numele împăratului *Claudius II „Goticul”* (268–270 e.n.), care ar fi fost echivalent cu antroponimul trac *Kleus* < i.-e. **kleu-* ‘a încovoia’, pronunțat „foarte probabil” *Kluš*. Tracii „au autohtonizat” oiconimul latin, iar această substituție i se pare autorului „a fi de domeniul evidenței, ori cel puțin al maximei probabilități”. Ipoteza lui Paliga poate fi calificată drept un produs de science-fiction, prin care cerințele minime ale metodei comparative istorice sunt încălcate. După A. Meillet (1925: 41), „apropierile contează doar în măsura în care sunt supuse la reguli stricte. Cu cât lingvistul își oferă mai multă libertate, cu atât apropierea sale includ arbitrariul și demonstrațiile sale sunt mai precare”. Lăsând la o parte detaliile narative, remarcăm faptul că diftongul indo-european *eu*, care s-a menținut în tracă, s-a monoftongat la *e* în daco-moesiană și în albaneză (Georgiev, 1960: 150 și 154); or, tocmai la aceste limbi trebuia să se refere autorul. În al doilea rând, *s* putea deveni *š* în poziție medială, ca în cazul unor hidronime de origine autohtonă din Transilvania, nu și în poziție finală, în care toate consoanele au dispărut. În al treilea rând, presupunerea că grupul consonantic *cl-* n-ar fi evoluat fonetic la *cl’*, ca în elementele latine, datorită faptului că legile fonetice nu ar fi angajat și cuvintele din substrat, este o premisă falsă, susținută doar cu exemple contestabile (1992: 27).

Ipoteza originii antroponimice dobândește mai multă consistență în studiul citat al lui J. Melich, din care N. Drăganu (1933: 440–441) preia materialul și dezvoltă argumentația. Cei doi lingviști pleacă de la reflexele sârbești ale n.pers. *Nicolaus*: *Miklouš*, *Mikloš*, *Mikluš*, de la care au putut apărea, prin afereză, hipocoristicele *Klouš* (atestat în slovenă), **Kloš* și **Kluš*. Un *Klouš* (**Kloš*) ar explica oiconimele ungurești *Kolosvár* (germ. *Klossing/ Glossing*, la 1427: *Glasar*) din comit. Vas; *Kolosvár* (la 1260: *Kolus* și *Kyskolusd*), azi *Kallos*, din comit. Zala; *Kolos-Néma* din Komáron (despre care se știe precis că și-a luat numele, la 1460, de la un n.pers. *Kolozs*); *Kolos* din comit. Nitra (denumit în slovacă *Klješ*, *Kliš*, *Kliž*, prin apropierea lui *Klouš* de n.pers. *Mikleš* și *Mikeš*). Un **Kloš* ar explica oiconimul oltenesc *Cloșani*; un **Kluš* ar explica oiconimul transilvănean. Drăganu (1933: 440) era mulțumit de etimologie, care „se pare că îndește toate pretențiile”. În această perspectivă, *Clujul* ar fi o denumire „după toată probabilitatea de origine slavă, în rândul întâi slavă sudică” (*ib.*, 442).

Dacă *Cluj* este, la origine, un hipocoristic slav al lui *Nicolaus*, se pune întrebarea de ce ungurii nu au dat corespondentul propriu drept denumire oficială, așa cum au făcut în cazul oiconimelor dezvoltate din n.pers. săs. *Klaus/ Klos*, anume *Klosdorf* (la 1322: *villa Nicholai*), rom. *Cloaștarf* – magh. *Miklóstelke*; sau *Klosdorf*, rom. *Sân-Miclăuș* – magh. *Szent-Miklós*? Răspunsul lui N. Drăganu este următorul: „Ungurii necunoscând în limba lor decât forma cu *-ó-* a lui *Miklós*, n-au recunoscut pe *Kluš* ca ipocoristic al acestuia și prin urmare nu l-au tradus cu

Miklósvára, nici nu l-au redat în forma *Klós* > *Klóz*s > *Kolóz*s. Tot așa nici germanii nu l-au tradus cu *Klosburg* [...] cum ne-am așteptat, ci s-au mărginit să-l treacă într-un genitiv cu *-en*” (*ib.*, 441).

Explicația sa poate fi valabilă pentru *Clujul* nostru, nu însă și pentru oiconimele din Ungaria, unde oficialitățile trebuiau să recunoască tema antroponimică **Kloš*, dacă aceasta ar fi stat cu adevărat la baza numelor de localități menționate mai sus. Pe de altă parte, variantele săsești ale n.pers. *Klaus* (*Kluis*, *Klius*), între care trebuie inclus și *Klus*ch, atestat în Transilvania la 1415 (*Paulus dictus Clus*ch, *ib.*, 440, nota 1), ar fi permis apropierea de la început a oiconimului românesc de n.pers. *Klaus*, iar nu de apelativul *klúse*, cum se constată în primele atestări documentare ale localității. Este limpede că nici oficialitățile maghiare, nici sașii nu au asociat vreodată oiconimele citate cu n.pers. *Nicolaus*, și n-au făcut-o nu numai pentru motivul că în cele două limbi nu ar fi existat un cuvânt asemănător, ci mai ales pentru că populația băștinașă nu făcea această apropiere. Se știe că unghurii, în mai mare măsură decât sașii, obișnuiau să traducă numele de localități atunci când lucrul era posibil, adică atunci când acele nume aveau un înțeles pentru populația care le folosea. Astfel, un *Nicolinți* din Banat este tradus la 1389 prin *Myklósfalva*, un *Nicula* din jud. Cluj este tradus la 1369 prin *Myklos* (SDT, I, 426). Absența traducerii privează ipoteza lui Melich – Drăganu de singurul punct de sprijin ferm pe care l-ar fi putut avea și creează totodată un motiv de suspiciune, care nu rămâne singurul.

După slavistul maghiar István Kniezsa (1936: 111–112), ipoteza menționată ar avea trei puncte vulnerabile. Mai întâi, un oiconim personal s-ar fi reflectat în limba maghiară într-o construcție posesivă, *Klu(z)svára*, și aceasta încă de la primele atestări; or, o astfel de construcție apare mult mai târziu, în secolul al XIV-lea (la 1337: *Clusvara*), și are un caracter accidental, fiind lipsită de orice relevanță. În al doilea rând, dacă oiconimul ar fi fost românesc, atunci ar fi trebuit să aibă forma unui derivat (**Clușani* sau **Clușești*, eventual **Clujani* sau **Clujești*), pentru că în română nu sunt posibile antroponimele în funcție toponimică absolută. În sfârșit, hipocoristicul însuși este suspect, pentru că în limbile slave nu sunt atestate, în secolele al XI-lea – al XIII-lea, creații de acest fel de la ultima parte a unui nume de persoană, ci numai de la prima parte.

Dar obiecțiile lui Kniezsa nu au toate aceeași greutate. Compusul ar fi trebuit să folosească genitivul numai dacă întemeierea localității ar fi avut loc în perioada atestării numelui său, așa încât „întemeietorul” mai putea fi cunoscut; dar dacă localitatea era mult mai veche, atunci tradiția unui „întemeietor” s-ar fi pierdut inevitabil și nimeni n-ar mai fi putut recunoaște în acel nume un oiconim personal. În sprijinul acestei afirmații se pot aduce și alte exemple, precum numele orașului *Dej*, a cărui bază antroponimică este sigură, și care este atestat la început ca

Deeswar (a. 1261) și abia începând cu anul 1337 apar masiv atestările de tipul *Desvara* (SDT, I, 195). Prin urmare, dacă compusul genitival poate fi un indiciu al bazei antroponimice, absența lui nu înseamnă neapărat că baza va fi avut un caracter descriptiv, ci doar că semnificația sa antroponimică nu era certă.

În al doilea rând, nu este adevărat că derivatele cu afixe colective reprezintă tipul formativ unic al toponimiei personale românești. În această privință, avea dreptate Drăganu (1943: 452) să denunțe „marota lui Kniezsa”. Trecerea de la antroponim la toponim putea fi marcată fie prin construcții prepoziționale, frecvente și în toponimia sud-dunăreană, fie prin articulare (Moldovanu, I₁, 1991: XXXVII). Impresia de antroponime în funcție toponimică absolută pe care o dau multe oiconime din Transilvania, considerate din acest motiv ca fiind creații neromânești, se explică prin deformarea sistematică, de către administrația maghiară, a toponimiei noastre, din care au fost eliminate prepozițiile și articolul (Petrovici 1966: 187). Pentru a da doar câteva exemple, excerptate din SDT, I, s.v.: *Banul*, sat românesc, e atestat ca *Ban* de la 1213 și abia în conscripția de la 1733 se notează articolul (*Banul*); *Dragul* e atestat ca *Drag* la 1332 și tot la 1733 cu articol (*Dragul*); *Dolul*, alt sat declarat românesc, apare ca *Dal* la 1461 și articulat (*Dolul*) la 1733; dimpotrivă, prima atestare a satului Gura Văii este în formă articulată (*Netotul* la 1556), după care articolul este sistematic eliminat (*Nytot*, *Netot* etc.). Același lucru se întâmplă cu apelativele în funcție toponimică: *Dâmbul*, sat românesc, apare ca *Tumb* la 1325 și abia în conscripția de la 1750 ca *Dimbu*; *Iazul*, tot sat românesc, e atestat ca *Jaz* la 1342 și numai la 1733 ca *Jazul*. Cele mai multe toponime personale românești cu formă de singular nu au fost niciodată articulate în documentele oficiale, de pildă *Drăguș-ul*, menționat ca *Dragos/Dragus* de la 1527 și până astăzi, *Blaj-ul*, *Dej-ul* etc. etc. Tot astfel, un toponim personal precum **A(La) Chuș* sau **Chuș-ul* își putea pierde mărcile distinctive în documentele străine, luând o înfățișare neromânească. De altfel, așa cum am văzut, Drăganu însuși îl considera „de origine slavă”, fără să-și pună problema dacă în limbile slave este posibilă crearea de oiconime personale nesuffixate. Dar și peste această eventuală obiecție s-ar putea trece: un antroponim **Klušī* putea fi sufixat cu sufixul posesiv *-jī*, după care s-ar fi ajuns la *Chuș* prin durificarea consoanei finale. Un exemplu similar oferă Zaimov (1973: 103): *Draguș* < n.pers. *Draguši* + suf. *-jī*.

Ce a de a treia obiecție a lui Kniezsa este însă foarte serioasă. Atât N. Drăganu, cât și Ioan Pătruț sau Kiss Lajos (1978: 350) mai târziu s-au mulțumit să citeze atestări moderne ale hipocoristicelor slave, fără a-și pune problema vechimii lor. Cronologia are însă o importanță capitală în chestiunea de față. Ea privește nu numai sistemul hipocoristicelor, ci și formele antroponimelor de bază citate de Drăganu după Melich. Așa cum a arătat Petar Skok (II, 1972: 518), sincoparea lui *-o-* din *Nicolaus* nu s-a produs în formele organice ale onomasticii slave, ci se constată numai în împrumuturi târzii: antroponimele sârbești *Miklaus*,

Mikleuš, *Miklouš*, *Mikloš/Mikluš* apar în secolele al XIV-lea – al XV-lea, descinzând toate din magh. *Miklos*. Aceeași origine o are antroponimul ucrainean *Mikloš*, care l-a dublat pe *Mikola* < *Nikolaj* (Dzendzelivs'kyj 1965: 42). Raportul de filiație dintre antroponimele slave și cel maghiar este deci invers decât cel presupus de către J. Melich și N. Drăganu, fapt care explică de ce seria sârbească nu se întâlnește și în limba bulgară. Încercarea lui Ioan Pătruț (1984: 110) de a documenta existența și în bulgărește a n.pers. **Kluš*, plecând de la un n. fam. recent, *Klušanecv*, ni se pare cu totul forțată: este evident că St. Ilčev (1969: 260) avea dreptate să-l explice ca un derivat din **klušanec* „locuitor al Clujului” sau „originar din Cluj” și că nu există nici un alt motiv – în afara prejudecății personale – să vedem aici o „părere inacceptabilă”. Baza antroponimică sârbă fiind târzie, este de la sine înțeles că hipocoristicul din care s-au dezvoltat n. fam. sârbești actuale *Klušić* și *Klušik*, citat de lingvistul clujean, este relativ recent.

Aparent, antroponimele pol. *Klos(z)*, *Klus(z)*, *Klos(z)a*, atestate începând cu veacul al XIII-lea (*Nicolai Klos*, *Nicolaus alias Closz*, *Closza Salomon/ Claws Salomon* etc., cf. SSNO, III₁, 21–22), sorab.d.j. *Kloš* sau *Kloša* (Muka, III, 1928: 78), v. ceh. *Kluz(in)*, *Kluž(in)*, *Klouš*, *Klouž* (Hosák/Šrámek, I, 1970: 401) ca și sloven. *Klouš* (citată de J. Melich și N. Drăganu) ar infirma ideea originii târzii a procedurii de formare a hipocoristicelor din partea finală a antroponimelor și, implicit, ideea originii neslave a sincopării vocalei tematice -o-. În realitate, întreaga serie a apărut prin adaptarea n.pers. germ. *Klaus* (*Klās*, *Klós*) < *Niklaus* < *Nikolaus*, iar nu pe teren slav (polonez, sorab și sloven): atât afereza, cât și sincoparea lui -o- sunt de sorginte germană. În vechea cehă este atestată și faza intermediară: *Nikloš* și *Niklaus* (Svoboda 1964: 152, 285) și la fel în vechea polonă: *Klos(z)* *Niklosz* [sic!], *Klos Niclosch* [sic!] (SSNO, III₁, 21). Originea maghiară a bazelor antroponimice și originea germană a așa-ziselor „hipocoristice slave” *Kl(o)uš*, *Kl(o)už* ruinează etimologia lui Melich – Drăganu și, în consecință, construcțiile etimologice ale celor care se întemeiază pe ea, N.A. Constantinescu și Ioan Pătruț.

Pentru primul autor, explicația lui N. Drăganu este atât de sigură, încât nu ezită să includă, în articolul NICOLAE din *Dicționarul* său *onomastic*, un n.pers. *Cluj* < sl. *Kluš* < *Miklus* „cu afereză” și, tot acolo, n.pers. *Cluș-oi* (atestat de Șt. Pașca în Țara Oltului) și un n.pers. *Cloș-an* atestat în Oltenia (Constantinescu 1958: 121; CDO, 118–119). În realitate, primul n.pers. este inexistent, celelalte raportându-se la n.pers. săs. *Klusch*, *Klosch/Klos*, scrise *Clush*, *Clos*, *Cloș* în documente din secolele al XIV-lea – al XV-lea și menționate deja de N. Drăganu (1933: 440, notele 1 și 2). După cel de al doilea autor, oiconimul *Cluj* trebuie explicat nu dintr-un hipocoristic **Kluš*, cum proceda N. Drăganu, ci dintr-unul – tot de origine slavă – *Kluž*, pentru că „-š nu avea de ce să se sonorizeze în j”; acesta

din urmă ar fi „rar, dar existent și astăzi” (cum o probează atestarea lui N.A. Constantinescu și n. fam. actual *Clujer*, menționat de către Iorgu Iordan) și ar fi fost format de la un radical *Klu-* (detașat din nume precum scr. *Mikluš*, pol. *Kluch*, *Kluchno*, *Kluk*) și din suf. *-ž-* (Pătruț 1984: 110–111, cf. 88).

Observăm mai întâi că existența „și astăzi” a n.pers. *Cluj* nu poate fi probată, pentru că „atestarea” dată de către N.A. Constantinescu are caracterul unei petiții de principiu (se bazează pe o supoziție care trebuie demonstrată), iar derivatul *Clujer* are un caracter patronimic evident, fiind format fie cu suf. germ. *-er* (dacă accentul este pe temă), fie cu suf. rom. *-er/-ar*, sinonim al lui *-ean* (dacă accentul este pe sufix). În al doilea rând, detașarea unei teme *Klu-* nu era posibilă înainte de secolul al XIV-lea – al XV-lea, când încep să fie atestate antroponimele respective, iar suf. *-ž-* este o pură invenție a autorului (Pătruț 1980: 24), care ignoră faptul că această consoană provine, de obicei, din sufixarea prin *-j-* (Miklosich 1927: 5) a unor teme consonantice slave în *z-* sau *g-* (de pildă, *Lažo*, *Dražo* nu se explică din *La-* + *-ž-*, *Dra-* + *-ž-*, ci din *Laz-* < *Lazar* și din *Drag-* + *-j-* + suf. hipocoristic *-o*), atunci când nu face parte din temă (*Božo* < *Božislav*, *Božidar*, *Božin* etc. < *Bog-*). În paranteză fie spus, așa-zisul sufix *-ž-* face parte dintr-o serie întreagă de așa-zise sufixe românești, „descoperite” de lingvistul clujean, cu presupus caracter hipocoristic, dar care se dovedesc imaginare la o analiză atentă. Pentru a nu lungi inutil discuția, vom mai cita doar cazul presupusului sufix *-š-* (Pătruț 1980: 25) care, la fel ca *-ž-*, provine în realitate din sufixarea prin *-j-* a unor teme consonantice slave în *s-* sau *h-*: *Vašo* < *Vas-* < *Vasilie*, *Rašo* < *Rah-* etc. (Miklosich 1929: 93).

În sfârșit, convingerea lui Sever Pop (1966: 172), după care forma originală a oiconimului românesc ar fi fost *Cluj*, iar nu *Cluș*, pentru că doar „străinii au tendința de a schimba consoanele sonore în surde”, pe care o împărtășea și Ioan Pătruț, se dovedește și ea neîntemeiată. Am văzut că există indicii ale pronunțării ca *-š*, iar nu ca *-ž* a lui *-s* final maghiar – și se pare că această pronunțare s-a menținut până târziu în Transilvania, așa cum rezultă dintr-o poezie populară culeasă de la moși (Frâncu/Candrea 1888: 302):

„Pe drumul Clușului
Mergea oastea Iancului”.

Prima atestare a formei cu *-j* se află într-un document slavo-român muntenească din anul 1478: **Клѣж** (I. Bogdan 1905: 140); în manuscrisele unor cronici moldovenești și muntenești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea alternează formele *Clujvar* și *Clușvar* (M. Costin 1958: 304, LET. CANTAC. 1960: 50). La M. Costin (1958: 56, 185, 198) găsim și forma *Clujvar*, cu înmuierea consoanei *l* sub influența vocalei anterioare, particularitate proprie dialectelor poloneze răsăritene. Fenomenul sonorizării lui *-s* final precedat de o vocală accentuată poate

fi ilustrat printr-o serie de apelative, precum bg., scr. *raboš* > rom. *răbós/răbój*, magh. *egres* > rom. *agrís/agrīj*, magh. *bérlés* > rom. *berlíš/berlij*, magh. *bélés* > rom. *belés/belėj*, magh. *békasó* > rom. *bicás/bicáj*, magh. *kolbász* > rom. *călbás/călbáj*, magh. *frisko* > rom. *friš/frij*, magh. *leves* > rom. *livés/livėj*, magh. *padlás* > rom. *podlás/patlaĵ/potláš* (pentru cuvintele de origine maghiară, vezi Tamás 1967, s.v.), precum și o serie de antroponime (n. fam. *Hósu* < cuman. *Hoš* „scump”/ *Hoju* la Pașca 1936: 254, 255) și de toponime: magh. *almás* > rom. *Almás/Almáj/Almáj* (cf. Kniezsa 1938: 274, nota 33), magh. *lugas* > rom. *Lugós/Lugój* – pentru a ne limita doar la câteva exemple. Ultima etimologie, dată tot de Kniezsa, a fost contestată de Ioan Pătruț, pe motivul că -s nu se putea sonoriza în -j, dar admisă pentru *Lugașul* din Bihor (Pătruț 1974: 221–224). În realitate, deosebirea fonetică dintre *Lugaș* și *Lugós* se explică prin faptul că prima denumire, atestată la 1291–1294, a fost preluată de români într-o vreme când magh. -a- nu devenise -o-, adică prima jumătate a secolului al XIII-lea, în timp ce a doua, atestată la 1334, este mai nouă, reflectând al doilea stadiu al evoluției fonetice. Pentru fenomenul sonorizării în onomastica românească, vezi și Dănilă (1992–1993: 184).

3.3. Presupunerea lui N. Drăganu (1933: 437, 440; idem 1943: 459) după care consoana finală a etimonului era surdă și s-a sonorizat ulterior este neîndoielnic justă. Greșită este doar supoziția sa că oiconimele din Ungaria nu sunt omofone, ci coradicate cu cel transilvănean. Am văzut că numele localității din comitatul Zala provine din n.pers. *Kolozs* sau *Kolos*, iar celelalte două, din comitatele Vas și Nitra, au apărut în condiții de simbioză etnică, maghiaro-germană și maghiaro-slovacă, ceea ce înseamnă că premisele istorico-lingvistice ale denominației toponimice au fost diferite. Mai există însă și o altă particularitate a denumirii românești, trecută cu vederea de către comentatori: aceea că ea se aplica, în secolul al XII-lea, unor localități vecine. *Această coexistență exclude ipoteza originii antroponimice și ne sugerează o altă explicație, anume că ambele localități și-au luat numele de la aceeași realitate geografică, în preajma căreia se aflau.* Ea putea fi acea „poartă” a Munților Apuseni, înăuntrul căreia exista din vremuri străvechi satul și castrul Cluj, iar în afara căreia era actualul sat Cojocna, menționat în aceeași vreme (la 1177: *Thomas comes Clusiensis*, cf. DIR, C, veacul XI, XII, XIII, 6), în care a fost la început sediul comitatului omonim (Pascu, I, 1972: 133).

În acest caz, se poate naște întrebarea dacă nu cumva istoricii și geografii care au făcut relația cu lat. *clusa*, *clusum* nu au fost mai aproape de adevăr decât lingviștii, care au supraapreciat importanța criteriului formal. Este opinia istoricului Iosif Schiopul (1945: 129–130), după care „circulațiunea numelor topice se prezintă în alte condițiuni, în condițiuni mai îngrădite, decât circulațiunea cuvintelor din graiul viu de toate zilele. [...] Fiind legate întotdeauna de un anumit loc, nu pot fi supuse tuturor modificărilor la cari sunt supuse cuvintele cu o

circulațiune neîngrădită [...]. De câte ori s-ar constata o discordanță între filologie de o parte și istorie și topografie de alta, greutatea hotărâtoare trebuie atribuită acestora din urmă. Contrazicerile cu o regulă fonetică generală nu pot fi întotdeauna un argument care să excludă o etimologie pe care istoria și topografia o impun în mod logic”. Regăsim acest punct de vedere la istoricul Ștefan Pascu, după care „se poate întâmpla ca legile fonetice să nu mai fie atât de rigide, ca și în cazul cuvintelor comune” (I.CL. 70, nota 6). În această chestiune teoretică, poziția lingviștilor, exprimată de către N. Drăganu (1923a: 234–235), este total opusă: „Chiar și dacă numirile topice sunt ceva mai conservative în dezvoltarea lor fonetică decât apelativele, ele nu se pot substrage legilor fonetice fundamentale ale limbii. Numele topice latine și tracice trebuie să se supună legilor fonetice pentru cuvintele moștenite din epoca de formare primitivă a limbii românești”.

Este indiscutabil că renunțarea la legile fonetice ar însemna desființarea toponimiei ca știință și înlocuirea ei cu haosul; dar va trebui să ne eliberăm de prejudecata existenței doar a unor evoluții toponimice regulate, determinate de „continuitatea neîntreruptă” a populației românești în cadrul tuturor microzonelor geografice. În ce ne privește, credem că „cearta” istoricilor cu lingviștii ar putea înceta dacă, în cazul *Clujului*, s-ar pleca de la un etimon întru câtva diferit, dar care să dea satisfacție ambelor cerințe, cu respectarea condiției de mai sus.

Ne gândim la postverbalul *clūs-ūs*, adjectiv de genul masculin derivat de la *cludo*, *-ere* „a închide”, care se putea acorda cu un substantiv precum *locus* și care fusese folosit drept cognomen al zeului Ianus, al cărui templu era închis pe timp de pace (Forcellini, II, 1861: 237). Numele unui râu din Gallia era *Clusius* (TLL, II, 507), iar forma de neutru a adjectivului, **clusium*, stă la baza numelui de localitate *Cluis* din Franța (dep. Indre), numită *Clois* la 1102 (Gröhler, II, 1933: 110). Adjectivul nu are probabil legătură cu numele cetății din Etruria, *Clusium*, astăzi *Chiusi*, care pare să fi fost o adaptare a etruscului *cleusin-* (de aici n.pers. lat. *Clusinius*, *Clusinus*, *Clusenius*, it. *Chiusino*; cf. Schulze 1933: 150, Battisti/Alessio, II, 1951: 912). Alți lingviști l-au explicat pe acest *Chiusi* de la forma de locativ *Clusium* (Peri 1919: 337; Muret 1930: 57). De originea etruscă a numelui știa și Eminescu, după care *Clușiul* nostru a fost o denumire transplantată de romani în Dacia, în cinstea anticului personaj *Clusium*, a cărui amintire s-a păstrat și în it. *Chiusi* (apud Călinescu 1956: 359). Aceeași etimologie o dădeau cărturarii ardeleni în *Lexiconul* lor de la 1825 (LB, 129). Ne îndoim însă că n.pers. *Clusius* și *Clusium*, atestate în inscripții, ar reprezenta și ele patronime („locuitor din *Clusium*”) așa cum presupunea, cu oarecare ezitare, W. Schulze (loc.cit.). Mai degrabă avem a face cu creații antroponimice independente, de la apelativul *clusius*, cu înțelesul (despre oameni) „qui circumclusus est”, înregistrat în latina medievală (MW, III₅, 691). La un n.pers. *Clusius* se gândea și I. Budai-Deleanu pentru etimologia

Clujului (apud Ciorănescu 1936: 115). Este la fel de posibil ca forma adjectivului să fi fost de genul neutru, *clūsium* „închis, înconjurat (de dealuri)”, dacă substantivul avut în vedere era de acest gen (*oppidum, castrum, municipium, fossatum* etc.).

O a doua posibilitate de explicare ne este oferită de substantivul *clūsium* „închidere”, format cu suf. deverbativ *-ium*, care, în general, crea cuvinte abstracte (Cooper 1895: 302–305; Väänänen 1966: 89). S-a observat însă că și acest sufix, alături de altele, a evoluat de la abstract la concret de-a lungul istoriei limbii latine, denumind și obiectul prin care se materializează înțelesul abstract (Ernout 1954: 180–183); în cazul de față, obiectul ar fi putut fi „poartă”, în accepția sa geografică.

Un lat. *clūsus* sau *clūsium*, desemnând fie depresiunea închisă în care se afla orașul Napoca, fie „poarta”, trecătoarea prin care se pătrundea în ea, se putea menține și după distrugerea acestuia de către seminițiile barbare, cât timp populația băștinașă nu părăsise împrejurimile sale. Din secolele al V-lea – al VI-lea datează o serie de morminte ale germanicilor, precum și așezarea rurală de la Florești, situată pe Someșul Mic, la apus de Cluj, care a fost stribuită de către arheologi autohtonilor (I.CL. 50–52). Este perioada de început a românei comune, când se declanșează o serie de procese fonetice care schimbă înfățișarea numelui topic: *s + i* în hiat latinesc devine *ș*, iar grupul *cl* evoluează la *cl'* – stadiu păstrat în dialectele din sudul Dunării pentru verbul *cludere*: ir. *cl'ide*, ar. *cl'idire*. (După Bonfante 1987: 607–608, articularea palatală a lui *l* din grupul *cl* ar fi apărut în latina populară din Italia și din Dacia încă din secolul II e.n., sub influența substratului osc; după Niculescu 1981: 330–331, 333–334, ea ar fi apărut în latina dunăreană după secolul al IV-lea.) Toponimul nostru va fi sunat pe atunci **Cl'uşu*.

Venirea slavilor a produs probabil și aici o discontinuitate etnică. Ei sunt constatați arheologic în așezarea de la Someșeni (actualmente înglobată în municipiul Cluj), datând din jurul anului 800, pe care unii arheologi o atribuie slavilor apuseni (IST.ROM. I, 744), iar alții – așa cum am văzut – slavilor răsăriteni. Încadrarea arheologică are însă în vedere aspecte ale culturii materiale, ignorând diferențierea lingvistică (IST.ROM. I, 740, nota 1). De altfel, aceasta se conturează mai bine în următoarele secole, după sfârșitul slavei comune. După părerea lui Jordan Zaimov (1973: 98 și harta 1), slavii care trăiau în zona Clujului în secolul al IX-lea – al XII-lea ar fi făcut parte din grupa sudică orientală (bulgărească), dovadă toponimul *Dezmir* < **Desimirjī* < n.pers. *Desimirī*, cu asimilarea *sm* > *zm*. Dar „dovada peremptorie” ar putea-o constitui, așa cum a arătat Emil Petrovici (1970: 76), tratamentul grupurilor consonantice sl. com. **tj*, **dj*, care în limba bulgară veche au devenit *št*, *žd* în secolele IX–X; or, „din întâmplare”, pentru centrul și nordul Transilvaniei „nu dispunem”, după opinia sa, de toponime de acest fel.

Totuși, chiar la apus de Cluj se află dealul (601 m) și satul *Vișteea*, denumire pe care o reîntâlnim în sudul Transilvaniei, unde desemnează muntele Moldoveanul

(Turcu 1896: 120, 125, 127; Moldovan, I, 1911: 69) și, prin polarizare, pârâul care izvorăște de sub el și cele două sate de pe cursul său inferior, *Viștea de Sus* și *de Jos*. Pronunțarea populară a oiconimelor este *G'îștea*, pl. *G'îștile* (Haneș 1922: 98). G. Kisch (1929: 31) a propus ca etimon un sl. *visata* „înălțime”, numai că numele este *Viștea* și nu *Vista*, cum îl scria Kisch, iar apelativul este v.bg. *vysotà*. Este probabil că lingvistul transilvănean a fost influențat de prima atestare a satului de lângă Cluj, *Visata*, de la 1229, care este însă „evident greșită” în raport cu *Vysta* de la 1291 (Pătruț 1980: 47). Același accident de transcriere, neîntâlnit în seria de atestări ale oiconimelor din Țara Oltului, îi sugera lui I. Kniezsa o bază antroponimică slavă, **Vyšeta* sau **Vyšata* (1943: 226). După Ioan Pătruț (loc.cit.), etimonul ar fi un n.pers. românesc în funcție toponimică absolută, format de la tema *Viș-* (<*Vișu*, *Vișa*) cu sufixul imaginar *-t-*; dar acest pseudo-derivat nu-l întâlnim nici în română și nici în vreo limbă slavă. Or, faptul că nu avem de-a face cu un toponim izolat ne-ar obliga să ne gândim la un antroponim cu o anume frecvență. Noi presupunem că este vorba de un derivat cu suf. bg. posesiv *-ja* (*gora*) de la n.pers. *Viti*, bine reprezentat atât în antroponimia cât și în toponimia slavă (Miklosich 1927: 40–41, 137–138; cf. oronimul *Vitoša*, lângă Sofia, de la n.pers. *Vit-oš-ja*, în BER, I, 155, pentru care Iv. Petkanov 1958: 177–181 oferă o explicație neconvincătoare din limba tracă). Acest n.pers. nu este rar nici în onomastica noastră (CDO, 172, 406). Dacă etimologia este corectă, așa cum credem, atunci am avea acea dovadă categorică a prezenței slavilor bulgari în Transilvania centrală și sudică, pe care o contesta Pandele Olteanu (1957: 193). De altfel, toponimele personale formate cu acest sufix (*-ji*, *-ja*) nu sunt deloc rare în Transilvania, dar ele au fost considerate de către onomasticienii noștri (N.A.Constantinescu și Ioan Pătruț), în mod greșit, drept antroponime românești în funcție toponimică absolută.

În mai multe limbi slave, consoana palatală *l'* se menține. Astfel, v.rom. **cl'ag* (< **clagum* < *quaglum* < *coagulum*) a fost împrumutat în zona Carpaților Păduroși sub forma pol. *klag* (litera *l* indică o pronunțare palatală), slovac. *kl'ag*, ucr. *kl'ah*. În sârbo-croată cele mai vechi împrumuturi din latina balcanică au grupul *cl* trecut la *kj* sau *l'* (Skok 1928: 406); în împrumuturile mai noi, grupul respectiv este menținut, dar *u* se schimbă în *y* și apoi în *i* (de pildă toponimul *Clusa* de lângă Split, format de la participiul perfect al lui *cludere*, a devenit *Klis*, cf. Skok, II, 1972: 100). În unele graiuri bulgărești, *l'* devine *j* (*kl'uč* > *kjuč*), ca și în graiurile čakaviene ale sârbo-croatei (Bernstein 1965: 278); în altele însă, se produce durificarea acestei consoane (*mol'a*, *pal'a* > *mola*, *pala*) (Zaimov 1973: 47; Petrovici 1950: 218). Fenomenul durificării se manifestă în scris încă din mediobulgară: *ΛΟΥΑΕΝ*, *ΟΥЧИТЕΛΟΥ*, *ВОЛЖ*, *ЗЕМЛА* etc., și este bine reprezentat în toponimia de origine bulgărească din Balcani și din țara noastră, formată cu sufixul posesiv *-ji*.

În cuvinte împrumutate din protoromână, *l'* din grupul consonantic *cl'* a fost depalatalizat: lat. *panicula* > lat.pop. *panucla* (= gr. *πανοῦκλα*) > protorom. **panucl'a* (cf. megl. *pănucl'e*) > bg. *panukla* (considerat de Mladenov 1941: 411 ca fiind împrumutat din greacă; vezi însă Pascu 1924: 71); lat. *buccula* > lat.pop. **bucla* > protorom. **bucl'a* > bg. occid. *bukla* „plocă” și *bukol*, cu obișnuita epenteză vocalică dialectală (cf. Petkanov 1981–1982: 27, care, ca și alți lingviști bulgari, derivă cuvintele slave direct din latina clasică, omițând faza latinei populare și cea a protoromânei; după J. Hubschmid, bg. *bukla* < lat.pop. **buccla* < **buttula*, diminutiv al lat. *buttis*, cf. 1970: 1030; pentru epenteză, cf. Mladenov 1929: 130: v.bg. *peklŭ* >bg.dial. *pekol*). Acestor slavi sudici răsăriteni le atribuim modificarea aspectului toponimului nostru, care se va fi pronunțat mai întâi **Klušī*, apoi **Kluš* după dispariția, în secolul al X-lea, a ierului neintens și după durificarea consoanei șuierătoare. În această formă, el va fi fost preluat de români, după revenirea lor în locurile pe care le părăsiseră cu câteva secole mai înainte. După Anonymus, voievodatul lui Gelou, care exista pe la 900 e.n., se caracteriza printr-o simbioză etnică („Blasii et Sclavi”). Așezarea din veacul al XII-lea, descoperită de arheologi pe teritoriul Clujului, pare să fi avut și ea acest caracter (I.CL. 67–68). Încadrarea etnică făcută de arheologi nu este însă sigură, pentru că ceva mai înainte K. Horedt o considerase ca fiind integral slavă.

Se știa până acum că, după distrugerea așezărilor urbane și rurale din vechea Dacie, populația daco-romană nu le-a transmis slavilor „decât numele râurilor mai importante” (Petrovici 1942: 865). Noi credem că la acestea se mai pot adăuga și câteva toponime majore zonale: un oronim (*Bigla*) și un hodonim (*Clujul*) – dacă acesta din urmă se va fi aplicat trecătorii. În ambele cazuri, evoluția fonetică a fost întreruptă spre sfârșitul secolului al VII-lea de invazia slavilor, care a determinat părăsirea de către români a împrejurimilor Clujului și adăpostirea lor în pădurile foarte mari din nord-vestul Ardealului (Drăganu 1923: 239), unde au reușit să se mențină până în a doua jumătate a secolului al IX-lea. Dacă între secolele al VII-lea – al IX-lea ar fi existat o simbioză etnică româno-slavă, atunci influența limbii slave s-ar fi manifestat și în depalatalizarea lui *l'* din grupul consonantic *cl'* prezent în lexicul românesc moștenit, așa cum s-a întâmplat în cele două cuvinte protoromânești din limba bulgară citate mai sus.

4. Bârsa/Brașovul

4.0. Se pune întrebarea – pe drept cuvânt capitală – dacă nu există și toponime străvechi al căror aspect fonetic să nu fi fost influențat de slavi, dovedind prin aceasta o permanență românească. Un astfel de toponim ar putea fi *Crișul*, dacă etimonul său dacic va fi fost **Crīsius*, cum pe drept cuvânt presupun unii

lingviști (Philippide, I, 1923: 457; Gamillscheg 1940: 15; Petrovici 1944: 89–90; Pușcariu, I, 1976: 252; ILR, II, 361; Ivănescu 1980: 72). Noi credem că i se poate alătura *Bârsa*, al cărei spectru denotativ era mai amplu în secolul al XIII-lea, incluzând și așezarea numită mai apoi *Brașov*.

Referindu-se la numele de localitate *Brașov*, regretatul profesor Pătruș scria (1974: 179, nota 14, cf. idem 1984: 44): „Etimologia toponimului este atât de clară [...] încât nu este nevoie să mai insist asupra ei”. Ar fi vorba de un derivat cu sufixul posesiv slav *-ov* de la n.pers. *Braș(a)*, așa cum îl explicase G. Weigand (1925: 27) și cum au admis după el și alți savanți (Drăganu 1931–1932: 236, nota 1; idem 1933: 569; idem 1934: 76; idem 1943: 459; Constantinescu 1958: 121; CDO, 214–215; Iordan 1963: 474; Nikonov 1966: 64; Pușcariu 1977: 49; Kiss 1978: 127; Ciorănescu 2001: 112). Dar cercetarea istorică aprofundată a denumirii ne readuce în minte remarca înțeleaptă a lui N. Iorga (1921: 4): „De atâtea ori se știu atâtea lucruri care se cred neștiute și lucruri care se cred știute se constată că nu se știu”. Cea de a doua parte a afirmației sale este pe deplin valabilă în cazul de față. Toponimia slavă este, în bună măsură, o *criptotoponimie*, pentru că, sub haina aparent slavă a numelor, se ascund denumiri mai vechi, adaptate fonetic prin atracție paronimică și slavizate cu ajutorul sufixelor. Dintre aceste „pseudo-slavisme” (Pavlović 1975) menționăm doar câteva: dacicul *Tsierna* (*Tierna*) a fost slavizat în *Černa*, ca și *Bersovia* în *Bârzava*, *Pathisus* în *Tisa*, *Carsium* în *Hârșova* etc. Toponimia balcanică este plină de derivate de la teme românești, iar fenomenul slavizării se întâlnește peste tot în Europa centrală. Or, atestările istorice de care dispunem ne dovedesc faptul că și în cazul de față s-a petrecut un proces similar.

4.1. Prima atestare a localității este din anul 1235 și se găsește într-un inventar de mănăstiri (*Catalogus Ninivensis*), unde apare și mănăstirea de călugărițe *Corona*, care făcea parte din episcopia Cumaniei (Killyen 1965: 10 și nota 2; Binder 1969a: 126). Într-un studiu mai vechi (Moldovanu 1983–1984: 378 și nota 42), am arătat că acest nume, devenit mai apoi *Kronstadt*, în secolul al XVI-lea (SDT, I, 102), nu se poate explica pe teren germanic și că trebuie admisă preluarea unui v.rom. *coruna*, atestat în limba veche din sud-estul Transilvaniei (Ivănescu 1944–1945: 117), cu sensul de „corona montis” pe care îl are și acum rom. *cunună*. Oronimul era mult folosit de către românii din Evul Mediu, lăsând numeroase urme în toponimia balcanică: *Konora*, *Korona*, *Koronaťe* în Serbia, *Curuna* la aromâni, *Coruna* la megleni – la care adăugăm *Cununa* și *Kununski* (formă slavizată) la Brodina de Jos, în Bucovina, și altele, culese de M. Homorodean (1986: 71) din Hunedoara și din Dobrogea. Orașul și-a luat primul său nume de la poziția sa geografică, observată de numeroși călători care l-au vizitat. Brașovul sau Corona, spunea Andrea Gromo, „este așezat între munți foarte frumoși și închis de ei din toate părțile” (CSȚR, II, 356, a. 1567). După Giorgio Tomasi, Brașovul se

înfățișează „întocmai ca un teatru între munți și dealuri, care îl înconjură ca o cunună și îl apără ca o cetate bine întărită” (*ib.* III, 669, a. 1621). Peste două secole, F.S. Chrismar constata că „poziția sa este foarte romantică. O jumătate de cerc de munți deosebit de înalți, care se ridică, foarte aproape de zidurile orașului, alcătuiește planul din fund” (CSȚR², III, 80, a. 1833). Decalajul cronologic considerabil se opune înțelegerii denumirii *Corona* ca o latinizare a celei germane *Kronstadt*, cum s-a considerat îndeobște. Dacă Brașovul ar fi fost „orașul Coroanei”, atunci primele atestări ar fi trebuit să fie *Civitas Coronensis*, iar nu *Corona*, care nu avea nici un sens în latina cancelariei. În al doilea rând, acest înțeles contrazicea o situație de fapt: orașul aparținea „oaspeților”, iar nu Coroanei ungare. Astfel de etimologii populare întâlnim și aiurea: un sat ceh s-a numit, din secolul al XVII-lea, *Cronsdorff* „satul Coroanei”, prin germanizarea unui toponim ceh (Hosák/ Šrámek, I, 1970: 446–447). Explicația justă a germ. *Kronstadt* de la coroana de munți care-l înconjoară o dădeau câțiva călători, impresionați de aspectul caracteristic al așezării: Jacques Bongars la 1585 (CSȚR, III, 159) și Conrad Jacob Hildebrandt la 1656 (CSȚR, V, 588). O confirmare a etimologiei este *Veneția* din apropiere < bg. *venéc* „cunună” cu suf. posesiv *-ja* (Moldovanu 1983–1984, loc.cit.).

Cea de a doua atestare se află în notița de la Echternach (Luxemburg), scrisă imediat după invazia tătarilor din anul 1241, în care se spune că a fost devastată „civitas que vocatur *Burza*” (cetatea numită Bârsa) (Binder 1969a: 125). În mod normal, *civitas* s-ar traduce prin „oraș”, numai că Brașovul nu avea atunci această calitate. Este curios că, de la descoperirea notiței, nimeni n-a încercat să aprofundeze relația etimologică dintre *Bârsa* și *Brașov*, deși faptul se impunea cu necesitate. Acesta din urmă pare să fie atestat mai întâi ca *Braso* într-un document latinesc de la 1288 (ZWU, I, 159); avem de-a face aici cu adaptarea maghiară a denumirii actuale, *Brașov*, pentru că sufixul *-ov* > magh. *-ó*. S-a crezut (Drăganu 1933: 568) că atestarea maghiară ar fi fost precedată de una slavă, *Brašev*, din 1285, care apare în *Ipatievskaja lětopis'*, cu referire la expediția tătarilor în Ungaria. Textul este următorul: „Nogai și Telebuga au pornit să pustiască pământul Ungariei: Nogai s-a îndreptat spre *Brašev*, iar Telebuga drept peste munți” (apud Klevanov 1871: 473). Identificând și el Brașovul cu orașul ardelean, Victor Spinei (1982: 170), acceptat de Papacostea (1993: 123), crede că armata lui Nogai „a străbătut, desigur, longitudinal Moldova, până în zona curburii Carpaților, având ca prim obiectiv atacarea Brașovului”. Pe atunci însă, Brașovul nu devenise oraș și era departe de a-și fi dobândit celebritatea de mai târziu; de aceea nu este de admis supoziția că tătarii, aflați în Polonia, ar fi știut de existența lui. Direcția de atacare a Ungariei a fost dinspre nord și de acolo au coborât mai apoi în Transilvania (Imbor 1974: 25 și urm.; Holban 1981: 70–71). Așa cum a arătat de multă vreme N. Barsov (1865: 14), localitatea vizată de Nogai era *Prašov* (Eperies) din estul Slovaciei.

Urmărind acum horonimul, adică numele regiunii în care este localitatea, constatăm că prima sa atestare se află în diploma cavalerilor teutoni de la 1211, prin care li se cedează „terra vero hec tota, sicuti predicti montes et fluminam ipsam circumeunt, vocatur *Borza*” (tot acest pământ, după cum îl înconjoară numiții munți și numitele râuri, se cheamă Bârsa, ZWU, I, 12). Ceva mai târziu, „țara” a început să fie numită și ea „Brașov”, din a doua jumătate a secolului, cum par să o ateste documentele din anul 1252 (*Barasu*, ZWU, I, 78, cf. Binder 1964: 411–412) și din 1271 (*Brasu*, ZWU, I, 110–111, cf. Binder 1964: 412–413), a căror interpretare este controversată. Substituția de nume este însă certă în documente din prima jumătate a secolului al XIV-lea: „în districtu de *Brassou*” (a. 1331, la ZWU, I, 450) sau „castrum in *Brassa* fortissimum, Terch vocatum” (a. 1344, la Binder 1964: 413, nota 19). Sinonimia era cunoscută și în afara Transilvaniei. În documente muntenești găsim: „ad civitatem *Brasso* vel eius districtum” (a. 1368, în DRH, D, I, 86) sau „de districtu *Brassouiensi*” (a. 1395, în DRH, D, I, 144). Miron Costin (1958: 184, 185) folosește alternativ denumirile *Țara Brașeului* și *Țara Bersii*, făcând și precizarea: „*Țara Brașeului*, care se cheamă cu alt nume *Bârsa*”.

Ce factor a determinat apariția horonimului *Brașov*? După opinia unor istorici, „prin repedeza lui ridicare și marea sa importanță, Brașovul eclipsează împrejurimile sale”, devine deci un fel de *chef-lieu* al Țării Bârsei, al cărei nume tinde să îl înlocuiască (Lăzărescu 1934: 354, cf. Binder 1964: 418). Numai că Brașovul începe să aibă profil de oraș de pe la mijlocul secolului al XIV-lea (Pascu, I, 1972: 239–240), adică un secol după atestarea semnificației horonimice a numelui său. Până atunci nu el, ci Feldioara a fost cea care „și-a păstrat un rol de frunte în cadrul așezărilor din depresiunea Bârsei” (Binder 1964: 412) – rol pe care i-l conferiseră de la început cavalerii teutoni. Prin urmare, horonimul *Brașov* este lipsit de orice motivație istorico-geografică.

Trebuie să mai observăm că numai numele de localitate *Brașov* a dobândit această semnificație generală, nu și sinonimul său *Corona*, cum ar fi fost firesc dacă importanța localității ar fi fost cea care a determinat extensia. Sub acest aspect, este relevant documentul de la 1555, în care se vorbește despre un „Nicolaus plebanus de Korona et decanus de Brassou” (preot din Brașov și decan al Țării Bârsei, ZWU, II, 110). De aici urmează că singura explicație a apariției horonimului este aceea că *Brașovul* preia dubla desemnare a denumirii mai vechi *Bârsa* – și o face în virtutea faptului că între cele două nume exista un raport de filiație lingvistică, intuit deja de unii savanți. De exemplu N. Iorga (II, 1937: 21 și 348, nota) credea că un nume *Bras* din epoca daco-romană ar sta la baza toponimelor *Bersovia*, *Bârsa* și *Brașov*. G. Giuglea (1933: 771, nota 3) presupunea că un i.-e. **bharos*, **bhars-inom*, bg. *brašino*, scr. *brašno* ar face ca *Bârsa* și *Brașovul* să fie coradicale: „țara orzului” și „târgul cerealelor”. Sever Pop (1966:

169–170) spunea că un cuvânt autohton ar fi fost apropiat în mod fortuit de sl. *Braševo*. Ciorănescu (2001: 94–95) era de părere că ambele nume „au probabil aceeași origine”. De aceea atestarea horonimului *Brașov* precede cu câteva decenii pe aceea a oiconimului, lucru greu de înțeles în cazul unei evoluții normale.

Cea de a treia semnificație a denumirii *Brașov*, hidronimică de astă dată, ne ajută să înțelegem mai bine cum s-a realizat suprapunerea. În excelenta hartă manuscrisă a Transilvaniei, de la 1788, datorată lui I.G. Neuhauser, râul de 50 de km lângă care se găsește orașul, care astăzi se cheamă Ghimbav sau Ghimbășel, era numit *Bräso Reu* „râul Brașov”. Pe la începutul aceluiași secol, Radu Tempea (1969: 57) propunea și o explicație: „aici la sfatul Coronei, ce-i zic Brașovul pe [= după] numele apei ce-i zic *Brașovia*”. De fapt, apa se numea *Brașov*, dar Tempea folosea forma latinească, întrebuițată pentru oraș (*civitas*) în documentele latinești medievale (vezi, de pildă, *Braschowia* și *Brassovia* la 1390, în DRH, D, I, 120 și 133). Este probabil că, vorbind despre „lunca Brașovului”, un cronicar muntean anonim se referea la această apă (LET. CANTAC. 88). Prima sa atestare este din anul 1360: *fluvius Brassou* (Binder 1964: 414, 418). Un călător din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Evlia Celebi, spune că orașul se află „pe malul râului *Brașov*” (CSȚR, VI, 608), iar Sebastian Münster, în *Cosmographia* sa de la 1550, oferea chiar o relație etimologică, arătând că orașul este numit de unguri *Presovia* „după un râu ce curge alături” (CSȚR, I, 504).

Analiza atentă a hotarului Țării Bârsei, așa cum este el descris în diploma de la 1211 (al cărei conținut va fi reluat într-o scrisoare din 1222 a papei Honorius al III-lea și în alte documente, considerate false), ne dovedește însă că, și în acest caz, denumirea *Brașov* este secundară. Iată textul original: „Prima vera meta huius terre incipit de indagibus castris Almage, et procedit usque ad indagines castris Noilgiant et inde progreditur usque ad indagines Nicolai, ubi aqua defluit que vocatur Alt, et sic ascendendo per Alt usque ubi Tortillou cadit in Alt; et iterum vadit usque ad ortum eiusdem Tertillou, et ab ortu aque, que Timis vocatur, progreditur usque ad effluxum aque, que Borsa nominatur; deinde, sicut montes nivium complectuntur eandem terram, tendit usque in Almagiam” (ZWU, I, 12, colaționat cu HURM. I, 57). În traducerea făcută de istorici (care au modernizat unele toponimie), textul are următorul cuprins: „Iar primul hotar al acestui ținut începe de la întăriturile cetății Hălmeag și merge până la întăriturile cetății Ungra și de aici merge până la întăriturile <lui> Nicolae [astăzi: Micloșoara], pe unde curge apa ce se numește Olt, și așa urcând pe Olt până acolo unde Prejmerul [astăzi: Târlungul] se varsă în Olt; și iarăși merge până la izvorul aceluiași Prejmer [= Târlung] și de la izvorul apei ce se cheamă Timiș merge până la vărsarea apei ce se numește Bârșa; apoi, de-a lungul munților Carpați, ce încing același pământ, <hotarul> merge până în Hălmeag” (DIR, C, veacul XI, XII și XIII, vol. I, 151).

Așadar, hotarul mergea de-a lungul Oltului, cam de la confluența lui cu Șercaia până la vărsarea Târlungului în Râul Negru (considerat un crac al Oltului, dacă nu cumva cursul său va fi fost altul pe atunci), urca pe Târlung până aproape de izvoare, de aici trecea pe sub muntele Piatra Mare spre apa Timișului, al cărei curs îl urma până la vărsarea Bârsei, iar de aici o lua pe sub Măgura Codlei până la vărsarea Șercaiei în Olt. Or, între Timiș și Bârsa nu este astăzi nici o apropiere geografică, pentru că primul se întâlnește cu Ghimbavul (Ghimbășelul) și se varsă în Olt cam la 2 km mai sus de Bârsa. Dacă de la izvorul Timișului hotarul ar fi mers la gura Bârsei de azi, atunci el *s-ar fi închis*, întâlnindu-se cu primul hotar, care era pe Olt; de aici el ar fi trebuit să se întoarcă iar spre sud, ca să o ia pe sub munte, ajungând *a doua oară* la Olt. În acest fel, domeniul teuton ar fi fost strangulat la mijloc. Este curios că istoricii nu și-au dat seama de acest lucru. De pildă, Ștefan Pascu (I, 1972: 138) interpretează astfel documentul: „de aici până la izvoarele Timișului și de aici până la vărsarea Bârsei în Olt [sic!], de unde hotarul mergea de-a lungul munților Carpați [!] până la Hălmeag”. Pentru ca hotarul să circumscrie acest domeniu, trebuie să admitem că Bârsa de atunci nu era râul numit astăzi așa, ci Ghimbavul: de la confluența lui cu Timișul, hotarul o lua în mod firesc spre apus, pe sub munte, încheindu-se apoi la Hălmeag. Interpretarea noastră este confirmată de o informație de pe la mijlocul secolului al XVI-lea, dată de Anton Verancsics (*De situ Transylvaniae*), care spune că râul care udă Brașovul se numește *Bârsa* (CSTR, I, 410).

S-ar părea că hotarul de la 1211 nu ar include și actualul oraș Brașov, care se află mai sus (mai la sud) de punctul de confluență al celor două râuri, Timișul și Bârsa. Dar situația geografică din epoca veche pare să fi fost alta: „Râul Ghimbav, ne încredințează Pavel Binder (1964: 415), a curs în trecut mult mai aproape de Brașovul Vechi (Bartolomeu, Altstadt); între cursul actual al râului Ghimbav și al canalului Timiș putem vedea albia părăsită a Ghimbavului. De altfel, izvoarele contemporane ne informează că și Brașovul Vechi se extindea mai mult spre câmpia de vest și numai din cauza năvălirilor și a inundațiilor s-au construit casele în valea adăpostită dintre Cetățuie și dealul Șprenghi”.

Reanalizarea conținutului diplomei, întreprinsă aici, ne permite constatarea unei triple corespondențe de nume: al râului (numit *Bârsa* la 1211 și *Brașov* la 1360), al localității (numită *Bârsa* la 1241 și *Brașov* la 1288) și al ținutului (numit *Bârsa* la 1211 și *Brașov* la 1252). În această situație, este greu de crezut că sinonimia are un caracter accidental. Avem a face cu o substituție progresivă a nomenclaturii vechi, în care impunerea horonimului *Brașov* în detrimentul *Țării Bârsei* a întâmpinat o îndelungată rezistență din partea populației românești. Distincția se făcea în documentele muntenești din secolul al XV-lea, de exemplu la 1432: „scrie domnia mea [= Alexandru-Vodă] tuturor brașovenilor și Țării Bârsei” (DRH, D, I, 293).

Nedumerește și faptul că presupusul hidronim slav este atestat ultimul din seria citată (deși se presupune că de la el s-a format numele orașului, cf. Lacea 1942–1944: 10) și că are genul masculin, deși numele slave de râuri sunt de regulă feminine. Ne-am fi așteptat la obișnuita diferențiere: **Brašova (voda)*, față de *Brašov(o) (selo, grad/gorod)*. Aspectul slav al denumirii este incontestabil, dar indiciile de ordin istoric și lingvistic nu o recomandă ca o creație genuină, ci ca o acomodare formală a unei denumiri preexistente.

4.2. Celelalte explicații propuse sunt lipsite de interes. Așa este etimologia lui G. Kisch (1929: 100): *Brașov* < **Brădiș-ău* < **Brădiș-ov* < rom. *brădișor*, considerată pe drept cuvânt „o derivare hibridă greu de admis” (Drăganu 1933: 569, nota 1); etimologia lui L. Rásonyi Nagy (apud Drăganu 1933: 569, nota 1) dintr-un v.tc. **bor-šuy* „apă albă, sură”, reluată de Pavel Binder (1964: 415, care transcrie însă greșit compusul, *borosuy*, „regăsindu-l” în forma *Barasu* de la 1252 și în v.magh. *Barassó*) și considerată „cu totul greșită” de către N. Drăganu (loc.cit.), István Kniezsa (1938: 345, nota 12) și Ioan Pătruț (1984: 44), deoarece în românește ar fi dat **Borșúi*, în slavă la fel sau, prin substituția finalei, **Boršova*, în v.magh. **Boros-igy/-ügy*; etimologia lui Fiók Károly (apud Binder 1964: 415 și nota 38) din bizarul compus magh. **Boros-jó* „apă-borviz”; curioasa etimologie a lui J. Melich (la Gombocz/ Melich 1914–1930: 534) din sl. *broštŭ* „rubia tinctorum”; în sfârșit, tautologia slavo-turcică *Bara* „râușor” + *su* „curs de apă”, propusă de Alfred Prox (apud Gorovei 1987: 692).

Departate de a prelua o denumire veche turcică (pecenegă) sau de a fi o creație *ex nihilo*, forma maghiară este în mod evident o adaptare a celei slave, *Brașov*, variantele sale (*Brasu, Barasu, Brassou, Brasa, Braso* etc.) reprezentând modalități de adaptare a sufixului și grupului consonantic inițial prin anaptixă (vezi, de pildă, sl. *okovŭ* > magh. *akó*, scris în documentele medievale *aku, akou*; sl. **Krašov* > magh. *Crasu, Karassou, Karaso* – lângă Carașova din Banat). În nici un caz nu se poate vorbi de o anterioritate a magh. *Brassó* față de rom. *Brașov*, cum credeau R. Roesler (1871: 131) sau Gombocz/ Melich (1914–1930: 534), ci de o preluare independentă a denumirii slave.

Slavizarea toponimului românesc *Bârsa* s-a realizat după năvălirea tătarilor, în intervalul de timp dintre anii 1241 (când este atestat oiconimul *Burza*) și 1252 (când este atestat horonimul *Barasu*). Punctul de plecare a fost desigur hidronimul *Bârsa*, pronunțat *Bârsa* în secolul al XIII-lea, care va fi devenit **Barsa* în graiurile slave din zonă (cu rom. *ă* redat prin *a*, ca în bg. *luna, kačula, karuca* < rom. *alună, ăciulă, căruță*; ucr. *katuša, malaj, saraka* < rom. *cătușă, mălai, săracă*, cf. Rosetti 1968: 424). Oiconimul și horonimul s-au format prin sufixare: **Barsov*, pentru că funcția mai veche a suf. *-ov* era una determinativă în sens larg (Rospond 1972: 14). Teodolius Witkowski (1965: 202) numește această funcție „de localizare”

(*lokalisierende Bedeutung*), iar Waldemar Schindhelm (1968: 154) vorbește de un „sufix oiconimic” (*Lokalitätssuffix*), care formează nume de localități de la caracteristici geografice ale locului lângă care se află. Astfel, în vechea rusă (secolele al IX-lea – al XIII-lea) numele de orașe se puteau forma nu numai de la nume de persoană, dar și de la un apelativ care desemna contextul geografic (de exemplu *Mogilev* < *mogila*) sau de la numele altui obiect geografic din preajma lor (de exemplu, *Cernigov*, de la hidronimul **Cerniga*). De multe ori se producea „rusificarea numelor altor limbi cu ajutorul acestui formant toponimic” (Rospond 1972: 38, 44, 84). Procedeu era general slav.

Un exemplu asemănător ni-l oferă G. Schlimpert (1970: 120), care arată că numele râului *Telte* a fost slavizat în forma *Teltov* pentru a denumi atât orașul apropiat (la 1265: *civitas Teltow*), cât și ținutul (la 1232: *terra Teltowe*); și aici sufixarea a avut o dublă direcție denotativă. Se mai pot cita și alte exemple: oiconimul *Planow* (atestat la 1297) de la hidronimul *Plane* (<**Plona*; atestat la 1205) (R. Fischer, I, 1967: 97), oiconimul *Pardow* (astăzi *Bardau*) de la hidronimul *Parthe/Parde* (Eichler, I, 1987: 27). De la această funcție determinativă a suf. *-ov* s-a creat un veritabil sistem de sufixare a oiconimelor germane, productiv și în secolul al XVI-lea: *Eichow* < hd. *Eiche*, *Fehrow* < mhd. *Vere* (Redlich 1963: 149) etc.

Metateza **Brasov* < **Barsov* nu este însă normală, deoarece fenomenul s-a petrecut de timpuriu în slavă, în secolele al VIII-lea – al IX-lea, iar după această perioadă și-a încetat acțiunea. Formele din documentele slavo-române (DRH, D, I, 217, 286, 290), de exemplu **ЗЕМЛѢ БРЪСѢНСКАА** la 1421, **Б РЪСѢ** la 1431 sau **ЗЕМЛѢ БРЪСѢ** la 1432, nu reflectau o pronunție, ci aveau un caracter pur grafic (D.P. Bogdan 1978: 174, 187). Trecerea la **Brasov/Brašov* a implicat o atracție paronimică, prin asociație cu o bază antroponimică *Brasa/Braša*, în virtutea alternanței *-s/-š-*, caracteristică limbilor slave (Pătruț 1980: 55). Folosirea sufixului *-ov* în locul lui *-ev* după consoana moale *ș-* denotă „un stadiu mai nou” al slavei sudice, când graiurile bulgărești au generalizat analogic sufixul *-ov*, perechea sa menținându-se în varianta „corectă” a documentelor cancelariei domnești (Petrovici 1970: 208). Constatarea este importantă pentru cronologia procesului, infirmând ipoteza anteriorității denumirii slave în raport cu cea românească și, implicit, a slavilor în raport cu românii în Țara Bârsei. Totuși, este greu să acceptăm că tocmai forma de cancelarie *Brașeu/Brașău* s-a impus la nivel popular până astăzi; mai probabil este că au existat de la început derivate slave concurente. Desigur că acest proces, pe care noi l-am prezentat „descompus”, s-a produs dintr-o dată, atracția paronimică fiind concomitentă cu sufixarea. După crearea opoziției **Barsa* (hidronim): *Brašov* (oiconim), forma secundară a înlocuit și forma de bază.

4.3. Pentru ca slavizarea să se producă, pe la mijlocul secolului al XIII-lea, era nevoie de o masă lingvistică activă, care încă nu începuse să fie dominată de

către populația românească, iar pentru ca noua denumire să se impună și să fie oficializată era necesar ca această masă să aibă ponderea cea mai mare în zonă. Concluzia noastră contrazice teza – am zice „oficială” – după care slavii din întreaga Transilvanie fuseseră asimilați înainte de secolul al XIII-lea și chiar de al XII-lea. Această teză are caracterul unei simple speculații, „întemeindu-se” pe interpretarea tendențioasă a descoperirilor arheologice și pe forțarea sistematică a documentelor. Astfel, s-a spus că, la venirea teutonilor „Țara Bârsei era locuită în acel timp de o numeroasă populație românească” (IST.ROM. II, 80). Or, diploma de la 1211 spune, dimpotrivă, că era „deșartă și nelocuită” (*vacua et inhabitata*). Desigur, știrea nu trebuie luată *ad litteram*: este cert că existau români, de la care va fi fost luat toponimul *Bârsa*, menționat în diplomă; dar ei nu puteau fi decât puțin numeroși, din cauza deselor incursiuni ale cumanilor, împotriva cărora sunt aduși să lupte teutonii. Într-un document din anul 1213 se spune că aceștia din urmă „au apărut [țara] în fiecare zi de năvala păgânilor, înfruntând tot felul de primejdii” (DIR, C, veacul XI, XII, XIII, vol. I, 157). Or, „primejdiile” nu erau numai pentru unguri, cum consideră Ștefan Pascu (I, 1972: 128), după care românii ar fi fost „obișnuiți cu dese năvăliri”, ba chiar conviețuiau prietenește cu cumanii. În *Gesta Hungarorum*, XXV, notarul anonim spune că ducele român Gelou „suferea multe neajunsuri (*multas iniurias*) din partea cumanilor și a pecenegilor” (apud Russu 1990: 41, nota 33). De altfel, așa cum a remarcat Xenopol (II, 1914: 151 și nota 54), documentele regale imediat următoare celui de la 1211 conced teutonilor dreptul de a lua dijma de la locuitorii Țării Bârsei „tam praesentibus quam futuris”.

Cât despre existența slavilor în secolul al XIII-lea, istoricii noștri nu spun o vorbă. Ei apreciază că în vecinătatea sașilor, stabiliți în zonă după 1211, se aflau doar români (Pascu, I, 1972: 124). Cercetarea toponimică dezmente însă această afirmație. Astfel, s-a constatat că locuitorii satelor *Cristian* și *Zărnești* de pe lângă Brașov se numesc *cârstoloveni* și *zârnoveni* (Pușcariu 1929–1930: 535; Pașca 1931–1933: 157–158). Aceste patronime presupun cu necesitate oiconimele slavizate **Cârstolov* (de la n.pers.rom. *Cârstul*, echivalentul lui *Cristian*) și **Zernov* (de la n.pers. rom. *Zărnă*). Or, satul *Cristian* (popular: *Cârstianul*) apare la 1223 ca *Insula Christiana*, adică „Lunca sau Câmpul lui Cristian”; Cristian era un colonist sas, ai cărui descendenți sunt pomeniți la 1329: Solomon și Herbord, „filii Christiani de Insula Christiani” (Moga 1973: 90–94). Așadar un oiconim sășesc adaptat mai întâi de români, apoi slavizat pe la mijlocul secolului al XIII-lea de către noii veniți. Semnificativ este și cazul *Zărneștilor*, atestat la 1395 ca „*possessio regalis Zerne*”, la 1409 ca „*villa Czirna*” și abia la 1479 ca *Zărnești* (SDT, II, 271). Ca în multe alte cazuri, cancelaria maghiară indică și aici doar baza antroponimică a unui derivat care a existat, desigur, de la început. Oricum, este cert că în jurul anului 1400 se afla acolo o populație bilingvă, formată din români și din slavi,

pentru că suf. *-ov* nu a fost folosit niciodată de români. Din acest amestec a rezultat discordanța dintre numele localității (*Zărnești*) și al locuitorilor săi (*zârnoveni*).

Se mai pot aduce și alte dovezi care confirmă stabilirea târzie a slavilor în zona Brașovului. Astfel, dealul mai mic, unit printr-o șa cu Tâmpa, se numește *Gorița*; diminutivul toponimic s-a creat prin opoziție cu **Gora*, care la venirea slavilor își avea deja numele său românesc. Un afluent al Târlungului – nume de origine veche franceză, cum vom vedea mai departe, atestat la 1211 ca *Tortillou* – este *Dofteana*, de origine slavă, creat probabil în a doua jumătate a secolului al XIII-lea (Petrovici 1970: 161–164, 167–168), pentru că, dacă slavii ar fi venit aici înaintea valonilor, ar fi dat nume și cursului principal. Coroborând informațiile documentare cu cercetarea toponimică, putem susține că această populație s-a stabilit aici de pe la mijlocul secolului al XIII-lea, probabil după marea invazie tătară.

Se înșela deci Iorga (1905: 312) când presupunea că românii ar fi venit după slavi la Brașov, care ar fi fost „o regiune de veche penetrație slavă” (1937: 367), după cum se înșală și acei istorici și lingviști care cred că în secolul al XIII-lea „în Transilvania nu mai exista populație slavă. Toponimicele cu caracter slav intraseră de mult în patrimoniul limbii românești” (Dragomir/Belu 1968: 59; cf. Giurescu, I, 1942: 243; Petrovici 1942: 876; Pătruț 1974: 117). „De la care slavi – se întreba Ion Moga – puteau să împrumute românii nume de sate în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, [...] dacă în secolele al XIII-lea și al XIV-lea slavii nu mai existau în această provincie, fiind absorbiți de populația autohtonă?” (1944: 103, nota 1). Documentele care îi atestă pe slavi sunt pur și simplu contestate. Astfel, știrea dintr-un act al cancelariei maghiare, din anii 1406–1409, care vorbește despre mai multe „ville sclavonicales” în partea de vest a Zarandului, este considerată falsă, deoarece (sic!) pe atunci „nu mai exista nici o urmă din vechea populație slavă în aceste regiuni” (Dragomir/ Belu 1968: 70). Emil Petrovici (1943b: 305) îl lauda pe Csánki pentru că traducea prin „sate românești” sintagma latinească, folosită cu referire la comitatul Arad (vezi însă Makkai 1942: 459, nota 34). *Faptul că slavii sunt rareori amintiți în vechile documente maghiare nu poate fi un argument care pledează pentru dispariția lor etnică, după cum raritatea documentelor care îi pomeneau pe români nu poate fi o dovadă a inexistenței lor în Transilvania.*

Desigur, nu putem extinde asupra întregii Transilvanii constatările privind Țara Bârsei: este foarte posibil ca în alte zone slavii să fi fost asimilați mai devreme; dar nici nu trebuie să plecăm de la acestea din urmă pentru a fixa o imagine de ansamblu, contestând orice informație care ar putea-o infirma. Migrațiile slavilor s-au continuat și după secolul al XII-lea, atât în Țara Bârsei, cât și în Banat, în Maramureș și în alte zone ale Transilvaniei, având ca rezultat o slavizare a toponimiei existente. Nu întotdeauna acest strat toponimic mai nou poate fi distins, cu criteriile lingvistice, de stratul vechi bulgar, care a lăsat urme și în zonele periferice ale Țării Bârsei.

4.4. În privința hidronimului *Bârsa*, au fost propuse mai multe explicații. Trecem peste asociația paronimică a umaniștilor sași, între *Burcza*, *Burtzland* și săs. *Wurczia*, *Wurtzlen*, care își explicau astfel și stema orașului Brașov, o rădăcină trecută printr-o coroană (Georg Reicherstorffer, *Chorographia Transilvaniae*, 1550, *ib.* I, 217; Antonio Possevino, *Transilvania*, 1583, *ib.* II, 546; Conrad Iacob Hildebrandt, 1656, în *ib.* V, 587; Graffius, 1770: 29: „in Burtzlandia radice sive herbam quandam gigni tinctoriam, vulgo Farbe-Wurtzel dictam, ad fila resque alias colore rubro tingendas aptissiman”) și ne oprim la perioada modernă a lingvisticii istorice. Constantin C. Diculescu (1926: 499) era de părere că el ar trebui apropiat de un gr. βρύσις „a izvor”, gr. med. βρύση „izvor”; *Bârsa* ar fi, „pe lângă muntele *Tâmpa* [...], al doilea element toponimic de origine greacă în aceeași regiune”. Am arătat însă că oronimul este, foarte probabil, o creație românească de la adj. *tâmp*, -ă; forma de feminin articulat rezultă din reducerea unei sintagme de tipul **Măgura tâmpă*, adică „fără vârf, teșită” (Moldovanu 1983–1984: 390–392; termenul entopic era cunoscut în zonă, cf. *Măgura Codlei*). Cealaltă etimologie se lovește și ea de dificultăți semantice și formale. *Bârsa* nu este un simplu „izvor”, iar gr. υ ar fi dat în românește fie *u*, fie *i* (I. Fischer 1974: 510–514; prima alternativă avea „o preponderență netă” în latina dunăreană). Tot un radical antic avea în vedere și G. Giuglea (*supra*, 4.1), dar aceasta, observa N. Drăganu (1933: 546), „e o presupunere care nu se întemeiază pe nimic real”. W. Thomaschek, urmat de N. Drăganu (1920–1921: 141–142) și de N. Raevschi (2006: 99, cu paralele baltice) încerca să apropie *Bârsa* de un presupus cuvânt dacic, coradical cu sl. *brěza* „mesteacăn”, v.ind. *bhurjas* „alb”, așadar „râul mestecenilor”, iar J. Melich, de un dacic **berz*, coradical cu sl. *brŭzŭ* „repede” (apud Drăganu, 1920–1921: 137–140). În primul caz, tema i.-e. este **bheragʷ* (SPR, I, 210), iar unui i.-e. -*ǵ* îi corespunde în dacă un *z* (Georgiev 1960: 95). Acest *z* ar fi trebuit să se păstreze în românește (trecând prin faza *dz* din româna comună) – și de aceea ambele etimologii propuse sunt inacceptabile. Supoziții privind originea autohtonă a hidronimului s-au mai făcut, dar au rămas la nivelul unor simple afirmații (Xenopol 1884: 14, 204, 209; Sacerdoțeanu 1936: 212; Poghirc 1974: 36). Asocierea lui cu apelativul *bârsă*, care desemnează piesa de la plug, așadar „râul asemenea unei bârse de plug”, i se părea și lui N. Drăganu (1920–1921: 142, 144) „mai puțin probabilă”; într-adevăr, punctul de plecare al metaforei rămâne obscur.

După Ovid Densusianu (1923a: 161), „prin fonetismul ei, *Bârsa* nu poate fi decât de proveniență slavă”; el o compara cu verbul *brŭsno* „a smulge, a da la o parte, a rade”, deci „un ținut unde se tăia copacii, se făcuse despăduriri”. Era o simplă impresie, pentru că sensul primar al verbului, acela de „a (se) bărbieri, a (se) rade; a răzui” (BER, I, 84), îl făcea incompatibil cu terminologia defrișării, în care

s-ar fi putut încadra numai printr-o extensie metaforică; apoi, Densusianu nu reface un derivat nominal pentru a-și susține și formal schița sa etimologică. G. Czirbusz (apud Drăganu 1933: 546) și G. Kisch (1929: 59) propuneau ca etimon un sl. *brs* „stâncă, piatră”, care, după cum observa N. Drăganu (1933: 546), este de fapt *brus*, din care vine rom. *brus* (pl. *bruși*, sg. refăcut *bruș*); adăugăm că, pentru a deveni hidronim cu înțelesul de „Felsenbach” (G. Kisch), cuvântul de bază ar fi trebuit sufixat, iar un **brus-ja* ar fi dat **Bruša*.

O altă etimologie slavă i-a fost sugerată lui N. Drăganu (1933: 549) de cea propusă de Ovid Densusianu (1923b: 142–143) pentru apelativul *bârsă*, anume sl. *brdce* < sl. com. *berd-* (care avea și înțelesul de „deal”, „munte”, „vârf”) cu sufixul diminutival *-ce*; ar fi vorba de un oronim, *Munții Bârsei*, de la care, prin polarizare, ar fi apărut hidronimul. Presupusul oronim nu este însă decât creația relativ recentă a geografilor, care au operat o extensie de conținut plecând de la numele apei. „Numele sintetice, desemnând masive mari – spune A. Dauzat (1937: 207) – nu sunt originare: ele s-au putut forma prin extensiune progresivă, dar sunt întotdeauna opera geografilor”. Dacă acel oronim ar fi existat, atunci ar fi trebuit să desemneze unul din munții de la izvoarele râului, cărora în nici un caz nu li s-ar fi putut spune *brdce* „delușor”, „munișor”.

În al doilea rând, etimologia propusă pentru apelativul *bârsă* și acceptată de Ciorănescu (2001: 94) este cel puțin discutabilă. Semnificația generică a sl. com. *brďice* este aceea de „țăruiș, stinghie” (dezvoltată din tema *brď-* „vârf, ascuțiș”); ea se regăsește în toate limbile slave, unde cuvântul desemnează, prin analogie, piese asemănătoare ca formă: băț folosit la țesutul năvoadelor, orcicul de la căruță, bară care fixează loitrele, tijă care susține urzeala, fuștei la scară, bară de lemn la jug (SPR, I, 429–430). Or, *bârșa* nu are nimic comun cu semnificația termenului slav, desemnând o piesă *lată* („lopățică perpendiculară și ca un lat de palmă de lată”, DA), iar acest înțeles îl are cuvântul slav numai în sârbo-croată și în bulgară, și aici doar dialectal, sporadic: scr. *brce*, bg. *brăce*, *bărci* etc. (SPR, I, 430). În această situație, apropierea formală încetează de a mai fi relevantă pentru originea cuvântului românesc. Este vorba de un balcanism, prezent și în albaneză sub forma gheg. *verts(ë)*, *vers(ë)* „piesă a plugului care desparte și răstoarnă brazdele”, „cormană”, care a fost explicat de către N. Jokl (1923: 140–141) ca un împrumut din lat. **vertia* < **vertire* (păstrat în unele dialecte romanice) < *vertere* „a întoarce”. Forma cuvintelor albaneze reflectă o evoluție fonetică regulată: lat. *t + i* > alb. *ts* > (după secolul al X-lea) *s* (Mihăescu 1993: 468) și de aceea etimologia poate fi considerată sigură (idem 1981: 231; idem 1993: 62). După părerea lui Jokl, cuvântul românesc ar fi de origine albaneză – explicație pe care A. Philippide (II, 1927: 690) o cita cu îndoială, dar fără a o respinge categoric. Dimpotrivă,

Densusianu (1923a: 339) o refuza, observând că ea nu se susține fonetic – ceea ce este adevărat – și semantic – ceea ce este fals, fiind vorba de aceeași piesă cu aceeași funcție. Și lui Rosetti (1968: 427) etimonul albanez i se pare „dubios”, iar Mihăescu (1993: 312) consideră rom. *bârsă* „de origine sigură sau foarte probabilă daco-moesiană” – idee ciudată, pentru că implicit le atribuie dacilor construcția plugului, pe care atât albanezii, cât și românii au moștenit-o de la romani.

În limba latină, verbul *vertere* se folosea în mod obișnuit cu aplicație la munca câmpului: *terram vertere* (Vergiliu, *Georg.* I, 1, 2) însemna „a ara”; încă din latina clasică el dobândise această accepție, folosindu-se și în mod absolut, fără determinant. Același înțeles îl dobândise frecventativul său *versare*, păstrat dialectal în limbile romanice și într-o formă betacizată, de exemplu galiz. *bessar* „a ara” (REW³, 9242). Un alt verb derivat de la *vertere* era *versor*, *-ari* „a întoarce (plugul)”. De la aceste verbe se formaseră derivate nominale: adj. *versus*, *-a*, *-um* (la Ovidiu: *versae glebae* „aratae, subactae”) și subst. *versus*, *-us* „ductus in arando, sive sulcum”, care fusese afectat și el de betacism: *bersus* în diverse glose (Forcellini, VI, 298). *Versus* însemna și schimbarea de direcție a plugului, iar *versura* – locul unde el se întorcea. Derivatul *versorium* s-a menținut în dialectele italiene (*versuro*, *versor*), franceze (*versur*) și în friulană (*versor*) cu sensul generic de „plug” (REW³, 9245). Același înțeles îl are galiz. *bessadoiro* și fr. sudic *versadú* (*ib.*, 9242). Deși verbul *vertere* a subzistat numai în România apuseană (*ib.*, 9249), există indicii sigure ale circulației sale în latina balcanică, din care s-au păstrat cu sensuri specializate alb. *verts(ë)* și scr. *bârsa* „leasă pe care se usucă fructele” < lat. **bersa*, participiul perfect de la *versus*, cu betacism (Skok, I, 1971: 114). Trebuie însă eliminate din discuție descendentele lat. *brisa* „drojdie de vin”, de unde au rezultat cuvinte cvasiomonime cu rom. *bârsă*: scr. *brs*, sloven. *bîrsa/bêrsa*, i. nom. *bersa*, arom. *bârsie*, alb. *bërsi*.

Rom. *bârsă* continuă probabil și el un lat. **bersa*, formă betacizată a lui *versa*, care îl va fi dublat pe **vertia* cu înțelesul specializat de „piesă a plugului care întoarce brazda”. Această piesă este numită acum *cormană*, dar diferențierea lexicală s-a produs ulterior. Cuvântul *cormană* (numită în popor și *scândură*, după forma sa, și *răsturnătoare*, după funcție; cf. Bocănețu 1925–1926: 147) nu provine din magh. *kormány*, cum se mai crede, ci dintr-un fond lexical slav sudic, la fel ca scr. *korman*, genitiv *kormana*, postverbal de la *kormaniti* „a cârmi” < *krma* „vâslă” (cf. Skok, I, 1972: 205). În construcția plugului românesc primitiv, „plugul de jos este dintr-o bucată cu bârța”, iar în Bucovina *cormană* și *bârsa* sunt considerate o singură piesă: ele „se numesc lalolaltă *trupuța* plugului” (Pamfile 1913: 34, 37). Oricum ar sta lucrurile, *bârsa*, care leagă între ele brăzdarul, *cormană* și *plazul*, are și acum rolul de *a dirija întoarcerea brazdei*, făcând ca plugul să intre în pământ mai adânc sau mai puțin adânc (DA). Dubletul lat. **vertia/versa*, respectiv

bertia/*bersa*, ar putea explica perechea românească *bârță/bârsă*. Sub aspect geografic, ele par să aibă o distribuție complementară în cadrul dacoromânei: prima în zona sudică, a doua în cea nordică, dar cu interferențe în Ardeal și în Banat (Bocănețu 1925–1926: 169). Ambele forme pot fi considerate ca moștenite din perioada romană, pentru că încă de pe atunci exista plugul perfecționat, care permitea întoarcerea brazdei și care a fost împrumutat de la populația romanică de către slavii balcanici, între secolele al VII-lea și al IX-lea, când ei au devenit agricultori sedentari (Niederle, I, 1923: 192; Ivănescu 1980: 283, nota 2; imagini ale plugului roman, cu piesa respectivă, în formă de lopățică sau de stinghie mai lată, așa cum s-a păstrat el în Sicilia și în Sardinia, la Bocănețu 1925–1926: figurile 11, 20, 22 și la M.L. Wagner 1921: 16–17). „Cormana” a fost denumită recurgându-se la un cuvânt latinesc aflat în uz, printr-o evoluție semantică de tip metonimic: de la pământul întors (bersa gleba*) la piesa de la plug care îl întoarce (**bersa*). În România apuseană s-a apelat de asemenea la fondul latin: *versorium* „plug” a început să desemneze, prin restricție, „cormana” (fr. *versoir*, it. *versioio*). În această ipoteză, nu mai este nevoie să presupunem o transformare fonetică accidentală a lui *ț* în *s* din *berdce* > *bârță* > *bârsă* cum propusese Densusianu, iar sensurile regionale ale cuvântului slav din sârbo-croată și din bulgară le putem explica, la rigoare, ca împrumuturi semantice din protoromână.

Putem conchide că hidronimul *Bârsa* nu poate fi considerat o creație slavă; dacă lucrurile ar fi stat altfel, atunci el n-ar mai fi fost înlocuit de slavi prin *Brașov*.

După ce a încercat să susțină o serie de etimologii, pe care el însuși le-a apreciat ca nesatisfăcătoare, N. Drăganu (1931–1932: 238; idem 1933: 549–550; idem 1934: 75; idem 1943:459) a optat în cele din urmă pentru ipoteza originii antroponimice, de la n.pers. *Bârs(u)*, cunoscut în Țara Făgărașului, care i se părea „mult mai probabilă”. Ar fi vorba de un n.pers. slav, derivat de la o bază *Ber-* cu suf. *-su*, *-sa*. Soluția sa a fost respinsă de către István Kniezsa (1937: 371; idem 1942: 32), după care un astfel de antroponim „este imposibil de dovedit într-o limbă slavă”. În ce ne privește, considerăm de valoare îndoielnică atestarea n.pers. bg. *Bârsov* (Ilčev 1969: 97), pe care Ioan Pătruț (1980: 98) îl explică de la *Băro* + suf. *-s-*, pentru că el nu se susține pe o serie și, prin urmare, ar putea fi foarte bine de origine românească, de la *Bârsu* + suf. *-ov*. Reluând chestiunea, Ioan Pătruț (1980: 97–98) crede că antroponimul este o creație românească, de la baza *Bâr-* (din *Bârga*, *Bârcă* etc.) cu suf. hipocoristic *-s-*; acest n.pers. s-ar reflecta și în două oiconime din Transilvania, atestate mai târziu. Sistemul lui Ioan Pătruț este un fel de *ars combinatoria*, care operează, pe de o parte, cu sufixe consonantice inexistente în onomastica noastră, stabilite de autor după metoda indo-europeniștilor, iar pe de alta cu teme refăcute printr-un cerc vicios continuu: ca și *Bârsu*, *Bârga* poate fi „explicat” de la radicalul *Bâr-* (din *Bârsu*, *Bârcă* etc.) + suf.

-g-, iar *Bârcă* de la radicalul *Bâr-* (din *Bârsu*, *Bârga* etc.) + suf. *-c-*. Cercul vicios este consecința firească a concepției autorului, după care sistemul antroponimic nu are un punct de sprijin lexical, ci se creează din sine însuși ca o pasăre Phoenix. Fără îndoială, există în cadrul oricărui sistem de acest fel baze alogene, nemotivate semantic, dar care își au totuși motivația lor în limba de origine. Când însă vorbim de o bază de origine românească, atunci suntem obligați să o raportăm la un apelativ. Iar dacă apelativul nu este evident, trebuie să-i căutăm originea într-o limbă în care tema are un înțeles – ceea ce Ioan Pătruț nu face în cazul de față, mulțumindu-se cu o simplă analiză formală.

4.5. Dar nu acest lucru ne interesează aici. Este foarte posibil ca un n.pers. *Bârsu*, *Bârșa*, *Bârsă* etc., de origine necunoscută, dar de certă circulație (Pașca 1936: 172–173 – care face greșeala de a lua drept sigure așa-zisele nume slave *Bers* și *Bersa*, refăcute de Drăganu – și CDO, 204 – care crede că numele românești sunt de origine dacică), să reprezinte temeiul oiconimelor respective și al altor toponime minore, cum este *Bârșa* de lângă Iclodul de pe Târnave, care desemnează un teren arabil (Frățilă 1993: 150). Însă această ipoteză nu este plauzibilă în cazul *Bârsei* din sud-estul Transilvaniei. Nu atât pentru motivul că lungimea râului nu este deloc neglijabilă – ceea ce reduce mult șansele unei creații de la un n.pers. –, cât pentru acela că *denumirea se aplica inițial și altui râu*, destul de mare și el, situat în imediata apropiere. Or, ca și în cazul *Clujului*, vom conveni că acest fapt nu se poate înțelege în ideea originii antroponimice a celor două hidronime și că va trebui să ne gândim la un obiect geografic al cărui nume să le servească, în egală măsură, drept punct de plecare denominativ.

După părerea noastră, acesta este marele cot al Oltului, în care se vărsau Bârșele și în marginea căruia s-a constituit Țara Bârsei. Este probabil că populația latinofonă din zonă îl va fi numit **Bersa (aqua)*, adică „înțoarsa”, preluând semnificația de bază a verbului *versare*, a cărui formă – așa cum am văzut – fusese afectată de betacism în diverse zone ale latinei populare. În Dalmația, de pildă, o vale lungă de lângă Muncel are numele *Bršani*, provenit din lat. *versare*, după P. Skok (I, 1950: 111), dar mai degrabă din lat. **bersana* < **versana*, derivat păstrat în limbile romanice apusene (REW³, 9242). Sinonimul său românesc ar fi apelativul (*în*)*torsură* (vezi, de pildă, *Întorsura Buzăului* și *Torsura*, numele unei mănăstiri din Oltenia), poate și *tortură* (în *Pârâul Torturii* de lângă Căstău–Hunedoara, explicat de G. Giuglea de la *tort* „strâmb” < lat. *tortus*, cf. Homorodean 1972: 26). Desemnând o porțiune întinsă a unui mare curs de apă, **Bersa* era, neîndoielnic, un toponim zonal major. În perioada ocupației romane, acest caracter era puternic subliniat de funcția sa militară: cotul Oltului reprezenta un veritabil *confinium* al provinciei Dacia, apărat de o salbă de castre. Așezările romane lipseau însă în viitoarea Țară a Bârsei, fapt care l-a făcut pe istoricul D. Tudor (1968: 283)

să emită ipoteza că „regiunea fusese rezervată unor grupuri de daci masați aici prin evacuarea lor din interiorul Daciei”.

Dar lucrurile pot fi înțelese fără a recurge la această idee, pe care C. Daicoviciu (1969: 541) o califica amuzat drept „năpraznică”. Ocuparea romană a Transilvaniei, ca și cea maghiară de mai târziu, s-a făcut dinspre vest și nord-vest. Cuceritorii s-au oprit de fiecare dată la linia Oltului, pe care au fortificat-o, deoarece ea putea fi apărată mai ușor decât înălțimile împădurite. De la Olt la poalele Carpaților era o zonă deschisă, permițând observarea mișcării barbarilor, supravegheați de la distanță. Fiind în contact direct și permanent cu romanii, dacii liberi de aici s-au contopit cu timpul în masa populației romanizate (Székely 1980: 359–361). În a doua jumătate a secolului al IV-lea pătrunde în zonă o populație germanică, dar nu se angajează într-o simbioză etnică cu autohtonii, ci duce „o existență paralelă” cu aceștia (Marcu 1980: 368–369). Ceramica cenușie din secolele al VI-lea – al VIII-lea, „de tradiție locală”, pare să dovedească faptul că „teritoriul bârsan nu a fost afectat direct de populațiile migratoare, a căror înrâurire sau prezență (mai mult sau mai puțin efemeră) nu a depășit spre sud-est valea Mureșului sau limitele podișului transilvan” (Marcu 1972: 44–45). Se pare că și ceramica din secolele următoare, al VIII-lea – al X-lea, „aparține populației românești din Țara Bârsei” (Marcu, loc.cit.) După Thomas Năgler (1969: 181), „în Transilvania de sud-est nu s-au descoperit arheologic urme clare ale unei populații străine decât după 1200”. Integrarea târzie a „țărilor” românești, a Făgărașului și a Bârsei, s-a reflectat și în mentalitatea populației. În secolul al XV-lea, ele erau „unități geografice distincte” față de Ardeal, care rămânea în dreapta Oltului (Binder 1969b: 76). „Chiar și acum, spune Iorga (I, 1920: 8), poporul din Ardeal nu recunoaște Ardealul decât dincolo de Olt și dincolo de Bârsa: Țara Oltului nu e Ardeal, și tot așa Țara Bârsei e în afară de Ardeal”. Observația aceasta o făcuse și L. Pič, care „aflase de la un făgărașean expresia că, dacă treci Oltul, «mergi pe Ardeal»” (apud Sacerdoțeanu 1968: 117).

Absența din zonă a slavilor în perioada constituirii românei comune explică evoluția fonetică a toponimului, care n-a suferit schimbarea grupului *tert*, ca în sl. com. **bergŭ* > bg. *brjag*, scr. *brjĕg*. Este semnificativ faptul că „civilizația Dridu”, din secolele al VIII-lea – al XI-lea, pe care noi o considerăm slavă, iar nu românească, a cuprins „întregul teritoriu al României cu excepția zonei de sud și de sud-est a Transilvaniei” (Zaharia 1971: 286; este drept însă că alți arheologi apreciază că această cultură ar fi bine reprezentată la Brașov, cf. Dumitrașcu/Maximescu 2001: 19). Or, tocmai aici vechile documente maghiare, din secolul al XIII-lea, îi semnalează pe români, iar unde nu-i semnalează, existența lor poate fi dovedită invocând rezultatele toponimiei. Lat. **Bersa*, care s-a menținut ca atare până la sfârșitul perioadei românei comune, a evoluat nestânjenit și după aceea,

participând la inovația dacoromână a transformării lui *e* latinesc precedat de labială în *ă* (ca în *vesica* > **besica* > *bășică*). Fiind urmat de *r* + consoană, acest *ă* va evolua în continuare spre *î* (Philippide, II, 1927: 40, cf. Avram 1965: 459) – proces care pare să se fi terminat spre sfârșitul secolului al XVI-lea când, cel puțin în unele graiuri dacoromânești, se constituie opoziția fonologică între vocalele mediale *ă* și *î* (Avram 1964: 275–276, 294). Variantele grafice din cele mai vechi documente latine, redactate în secolul al XIII-lea (*Borsa*, *Borza*, *Borza*, *Boza*, *Burza*, *Burcia*), notau probabil un sunet intermediar, dacă nu cumva chiar un *-î-*, cf. rom. *bărbat* > magh. *borbat*, rom. *brânză* > magh. *bronză*, rom. *Strâmba* > magh. *Stromba*, rom. *Mâtnic* > magh. *Muntnik*, rom. *Vâlcan* > magh. *Vulkán* etc. Asimilarea grupului consonantic *rs* (scris și *rz*) la *s* (scris și *z*) din unele variante trebuie atribuită vorbitorilor de limbă germană (cf. R. Fischer, II, 1970: 148).

Deoarece întregul cot al Oltului se numea **Bărsa*, era normal ca și apele care se vărsau în el să se fi numit **La Bărsă*, **A Bărsă* (= *ad Bersam*) sau **ale Bărsei* (= *Bersae*). Cât timp populația era rară, iar așezările lipsite de stabilitate, nu se simțea nevoia unor repere toponimice mai precise și, când acestea apăreau, nu aveau rezistență în timp; procedul dominant, mereu reînnoit, rămânea perifraza. Stabil era doar nucleul câmpului toponimic, desemnând întreaga zonă a întorsurii marelui râu. Pentru a înțelege mai bine cum a apărut și cum a evoluat acest câmp, vom recurge la o analogie pe care ne-o sugerează un caz similar din comuna Fundul Moldovei, județul Suceava.

Aici râul Moldova face o remarcabilă cotitură, numită inițial *Colacul* sau **Cârligătura*. Printr-o extensie toponimică, denumirea s-a aplicat întregii zone, așa cum rezultă din documente: „o grădină de moșie *din Colacu*” (a. 1806) sau „o bucătea de moșie [...] *în Colacu*” (a. 1839). Alte componente ale câmpului au apărut prin derivare toponimică, diferențiindu-se prin determinat: *satul Colacul* (atestat de la 1839 până astăzi, numit și *Cârligătura* între anii 1868–1936), *muntele Colacul*, în partea de nord (atestat mai întâi la 1869), *Dâmbul Colacului* sau *În Cârligătură*, situat în interiorul cotului, *Dealul Colacului* (atestat mai întâi la 1774), în partea de sud-est, *Dealul Cârligăturii*, în partea de sud-vest, *Poiana Colacul*, *Pârâul Cârligăturii* (care se varsă în Moldova acolo unde începe cotitura), *Pârâul Colacului* (care se varsă în Moldova ceva mai jos de punctul în care ea se sfârșește). Într-un act din 1952, cele două părți ale satului Colacul erau numite *Cârligătura de Jos* și *de Sus*; ele corespundeau zonelor unde se vărsau în Moldova cele două pâraie. Este limpede că la început denumirea cotiturii a fost unică și că de la ea s-a format un prim câmp toponimic, în care obiectele geografice de același fel (pârăiele, poate și dealurile) erau diferențiate prin determinante (*de sus*, *de jos*); după apariția sinonimului, s-a creat un al doilea câmp, suprapus celui dintâi, și a început să se producă diferențierea toponimică a obiectelor geografice de același

fel. Într-o fază ulterioară creării câmpurilor toponimice, nucleul polarizator a dispărut, așa încât nimeni nu mai folosește astăzi numele *Colacul* și *Cârligătura* pentru a desemna cotitura Moldovei; de altfel, nici apelativele corespunzătoare nu se mai cunosc. Ca urmare a acestui fapt, și-au făcut apariția etimologiile populare. După unii informatori, satul a fost înființat de „niște borșeni” (= de la Borșa) care „făceau colaci acolo”; după alții, de un oarecare Colac. La sfârșitul secolului al XIX-lea, S.Fl. Marian auzise și el de la oameni de acel „oier ardelean”, ba chiar îi dădea și numele întreg: Petrea Colac; or, nici documentele câmpulungene, destul de numeroase, nici recensămintele populației de la 1772 până astăzi nu înregistrează un n. fam. Colac.

Continuând paralela, putem presupune că și numele unic al celor doi afluenți ai Oltului, **Râul Bârsei*, era dublat de un determinant care îi deosebea (*de sus* sau *din sus* și *de jos* sau *din jos*) și că, odată cu venirea unor populații străine, unul dintre hidronime a dispărut, fiind înlocuit cu sinonimul său slav (*Brașov*), iar mai apoi, pentru a se elimina omonimia cu oiconimul, cu sinonimul său german (*Weidenbach* „Pârâul Sălciilor”, devenit în românește *Ghimnav*). Un indiciu în acest sens este delimitarea medievală a celor două scaune din Țara Bârsei, *Bârșa de Jos* sau *Scaunul de Jos* (inferiore Barczia, Unterland sau Niederland), care se situa pe cursul inferior al râului numit astăzi „Bârșa”, și *Bârșa de Sus* sau *Scaunul de Sus* (în sede superiori, Oberland), care nu se afla pe cursul superior al râului respectiv, ci în dreapta Ghimbavului, pe piemontul Râșnovului (Binder 1969b: 73–74 și schița). Este probabil că nucleul câmpului toponimic dispăruse înainte de secolul al XIII-lea, pentru că documentele (și în primul rând hotarnica de la 1211) nu-l mai atestă. În orice caz, valonii, considerați „primi hospites regni”, care veniseră ceva mai înaintea teutonilor, nu par să-l fi cunoscut, așa încât ei vor recurge, pentru a desemna cotul Oltului, la un sinonim francezesc. De la această denumire primară, care nici ea nu s-a păstrat, ei au creat apoi un hidronim și un oiconim, recurgând la același procedeu al derivării toponimice pe care-l folosiseră și romanicii orientali. Ne vom opri puțin asupra câmpului toponimic vechi francez, deoarece el este o confirmare indirectă a etimologiei noastre.

4.6. Am văzut că, după diploma din anul 1211, limita răsăriteană a Țării Bârsei o forma râul *Tortillou* (scris și *Tertillou* în același act), identificat de istorici cu *Târlungul*. Astăzi acest râu se varsă în Râul Negru, aproape de confluența acestuia cu Oltul; în diplomă însă, el era considerat un afluent al Oltului. Este foarte probabil că vechiul său curs s-a schimbat mai apoi, ca și al Ghimbavului, pentru că localitatea Prejmer, care la 1240 se numea *Tartilleri* (SDT, II, 59), se află la mare distanță spre apus de cursul actual; or, pentru a primi același nume, ea trebuia să fi fost situată lângă râu. Judecând după finală, N. Iorga (I, 1916: 46; idem, III, 1937: 131) credea că acest hidronim ar fi de origine slavă, cu obișnuita

redare, în vechile documente latinești, a lui *-ov* prin *-ou*. Pentru N. Drăganu (1933: 541), ca și pentru J. Melich, citat de el, tema rămâne „nelămurită”; nici István Kniezsa (1942: 32) nu o poate clarifica. Singurul care a încercat să o facă a fost Gustav Kisch (1904: 1; idem 1929: 93, 230), care s-a gândit la un compus franco-german, de la adj. v.fr. *tortille* „întors, cotit, sinuos” și subst. med. germ. *ou* (< *ahva* „apă”); după opinia sa, determinantul francez, pe care-l recunoaște în hidronimul *La Tortille*, desemnând un mic afluent al fluviului Somme, se regăsește și în oiconimul transilvănean *Toarcla*. Etimologia a fost rectificată de către Pavel Binder (1972: 49), care propune un compus integral fr. *tortileau* „râul cu meandre”. Forma *-eau* este însă modernă, ceea ce înseamnă că o reconstrucție corectă va trebui să țină seama de faza sa veche.

Vechea franceză menținea în bună măsură structura latinească [determinant + determinat] în compusele toponimice, de exemplu *Bellaigues*, *Chaudesaigues* (la 1131: *Callidae Aquae*), *Freidague* (la 1168: *Frigida Aqua*), *Albeuve*, *Rogive* (**Rubea Aqua*), *Megève* (**Media Aqua*), *Longève* (la 1245: *Longa Aqua*), *Longeau* (la 1180: *Longa Aqua*), *Morteuve* (**Mortua Aqua*), *Wimereux* (la 1203: *Wimerreuwe* < **Vimina Aqua*) etc. (Gröhler, II, 1933: 211, 213, 241). De aceea compusul vechi valon **Tortilleuwe*, format de la adj. *tortille*, existent în secolele al XII-lea – al XIV-lea (Hauterive 1947: 565), și subst. *euwe* (< *ewe* < **awa* < **aywa* < **ahwa* < lat. *aqua*), este posibil. Dialectul valon păstrează formele vechi ale fr. *eau* (Bruneau 1913: 189), anume *ew* și *oew* (unde *w* este o semiconsoană), neparticipând la inovația intercalării lui *a* între *e* deschis și *w* (*eawe*) din franceza medie (pentru care vezi Dauzat 1930: 87). Vocala finală *-e* (< lat. *-a*) era surdă, iar diftongul *-eu-* (rezultat prin diereza lui *-ew-*) devine *oe(ö)* spre sfârșitul secolului al XII-lea (Brunot, I, 1966: 149, 153); de aceea cuvântul francez era redat când prin *-ou*, când prin *-owe* (*Tartelowe* la 1222), când prin *-ew* (*Torthlew* la 1387), cf. DIR, C, veacul XI, XII, XIII, vol. I, 187 și SDT, II, 59.

Apariția lui *-e-* median (*Tertillou*) pare a se datora unui accident de transcriere, dar este cert că vocala *-a-* din temă (*Tartelowe*) este rezultatul unei disimilări (*o-o* > *a-o*) operate de vorbitorii de limbă germană, pentru că o vom regăsi în formele ulterioare ale oiconimului: *Tartlaw* la 1329, astăzi *Tartlau* (SDT, II, 59; toate atestările se referă la localitatea numită astăzi Prejmer). Aceiași vorbitori au schimbat accentul compusului, de pe determinat pe determinant, fapt care a favorizat sincoparea vocalei mediale *-i-*, și au apropiat v.fr. *euwe* de nhd. *Aw/Au*, forma evoluată a lui *ahva*.

Dacă avem în vedere înfățișarea de astăzi a râului Târlung, denumirea franceză pare să se justifice: el este orientat inițial pe direcția SE-NV, după care cotește spre NE în dreptul satului Săcele, îndreptându-se spre Râul Negru. Dar în epoca veche cotitura lipsea, deoarece râul trecea desigur pe lângă satul cu același

nume (astăzi Prejmer), îndreptându-se spre Olt. În această situație, este clar că semnificația compusului, „apă întoarsă, cotită”, se referea la cotul Oltului. (Judecând după hărțile la scară mică pe care le-am putut consulta, nici pârâul *La Tortille* nu se caracterizează prin sinuozități ieșite din comun, dar se varsă în Somme la apus de orașul Péronne, în dreptul primei dintre cele două mari cotituri succesive ale fluviului; nu este deci exclus ca și în acest caz hidronimul să aibă o motivație indirectă.) Așezându-se în satul riveran, sașii l-au numit la început printr-un derivat patronimic, *Tartilleri*, atestat la 1240 (SDT, II, 59), în care sufixul german de plural *-eren* a fost latinizat în *-eri*; pentru lat. *-erius* ca variantă a lui *-arius*, vezi discuția la Grandgent (1958: 37–38). Apoi au preluat pur și simplu denumirea apei. Întemeind un al doilea sat pe cursul său mijlociu, ei au recurs din nou la un derivat patronimic, de astă dată cu suf. *-ang(en)* și *-ung(en)*, variante ale lui *-ing(en)* (Bach 1943: 110, 507): **Tartlang(en)* și **Tartlung(en)*. Alternanțe de acest fel se întâlnesc în istoria multor oiconime germane; vezi, de pildă, Reichardt (1972: 53–54, 120–121, 195).

Primul nume a suportat, pe teren germanic, disimilarea *r-l* > *r-∅* și metateza *rt* > *tr*, care se constată în prima sa atestare, de la 1484: *Thatrang* (SDT, II, 183; numele sășesc actual este *Tatringen*). Cel de al doilea nume a suportat, pe teren sud-slav, disimilarea grupului *tl* > *l* (**Tarlungen*), cf. sl.com. **pletlŭ* > v.bg. *pletlŭ* (Vaillant, I, 1950: 88–89). Constatăm și de această dată, în mod indirect, prezența activă a slavilor sudici la răsărit de Brașov, pe la mijlocul secolului al XV-lea. (De altfel, și *Prejmer*, atestat începând din 1360 ca *Prasmar*, care a înlocuit treptat oiconimul vechi francez, ar avea o origine slavă după Zaimov 1973: 143, din v.bg. **Prëjdmërjŭ*.) În românește grupul *tl* ar fi devenit *cl* (cf. v.bg. *tlaka* > rom. *clacă*, bg. *kotljavam* > rom. *cocli*, magh. *pitle*, *hitlen*, *Bethlen* > rom. *piclă*, *hiclean*, *Beclean*), pentru că româna continuă, ca și celelalte limbi romanice, o tendință puternică încă din latina populară (cf. lat. *vetulus* > *vetlus* > *veclus* > rom. *vechiu*). Fie românii, fie slavii au echivalat pluralul german cu sufixul *-eni/-jani*, iar de aici s-a ajuns, pe teren românesc, la un *Tărlungeni* ca nume al satului și de la acesta la un *Tărlung* ca nume al apei; în continuare, *ă* + *r* + consoană a devenit *î*. Deși *Tărlungeni* este atestat abia la 1830 (scris *Terluntsán*), este limpede că el nu poate fi explicat direct de la germ. *Tatringen*, ci continuă un dublet german cel puțin la fel de vechi. Așa cum rezultă din exemplele date de Adolf Bach, loc.cit., toate cele trei forme ale sufixului german sunt atestate încă din ahd. Fără să aibă în vedere atestările vechi, Kiss Lajos (1978: 635) propune o etimologie de-a dreptul bizară pentru *Tatring/Tărlung*, un verb turcic *tat(t)ir-/tatur-* „a gusta”, care s-ar regăsi, după el, în numele unui sat asiatic, *Tatran* sau *Tataran*.

Același hidronim vechi valon stă la baza numelui localității *Toarcla*, situată pe Pârâul Nou, care se varsă în Olt în dreptul satului Cârța. Păstrarea hidronimului

doar ca nume de localitate este o situație destul de obișnuită în toponimie. Și în acest caz prima atestare (*Tartlaw* la 1329, SDT, II, 198) se dovedește a fi o adaptare germană a v.fr. **Tortille(u)we*. Cea de a doua atestare (*Tharcla* la 1333–1335) implică evoluția grupului consonantic *tl > kl*, posibilă și în germană (Fischer/Eichler 1968: 21), dar și în română. Atestările germane ulterioare o ignoră însă, ca și numele actual săsesc, *Tarteln*, iar acest fapt ne orientează opțiunea spre cea de a doua posibilitate. Denumirea românească a apărut ca o adaptare a unei forme intermediare: **Tortlaw > săs. *Tortlâ > rom. Toarcla*, prin schimbarea grupului *tl* în *cl* și diftongarea lui *o* accentuat sub influența lui *a < â* din silaba următoare. Interesantă este forma *Tortyl*, dată de Iohannes Honterus în remarcabila sa hartă *Chorographia Transylvaniae*, publicată la Basel în 1532. Ea atestă, pe de o parte, menținerea vocalei *o* din radical (care nu se regăsește în nici una dintre denumirile germane menționate în documente), justificând reconstrucția unui **Tortlaw*; iar pe de altă parte, presupune o schimbare pe teren german a terminației *-law > -el* (cf. *Rosslaw > Rossel* la Schultheis 1968: 87) *> săs. -il*, perceput ca sufix diminutival. Variantele de la 1488 (*Tarlen*) și de la 1494 (*Tharla*) au un caracter accidental: ele presupun o apropiere paronimică de magh. *tarló < v.tc. thorlou* „pământ”; în nici un caz nu pot fi considerate forme primare, etimologice, cum credea Walther Scheiner (1927: 145–146). Menționăm doar cu titlu de curiozitate alte două încercări de explicare a denumirii: cea a lui I. Borcia (1904: 238), care o apropia de n.pers. german *Tortler*, și cea a lui C. Cihodaru (1969: 17), care o compara cu n.pers. daco-getice *Brucla, Genucla, Turicla*, presupunând o „păstrare nealterată a grupului *cl'* într-un mediu dacic, asimilat foarte târziu, după perioada românei comune, când schimbarea fonetică în *cl' > k'* nu se mai putea produce.

Prezența valonilor în zona Oltului este confirmată și de alt oiconim menționat în diploma de la 1211, *Noilgiant*, explicat deja din v.fr. *noiale < lat. nucalis* și v.fr. *galt = gaut < germ. Wald*, așadar „pădure de nuci” sau „nucet” (Kniezsa 1943: 249; Karl Kurt Klein 1963: 165). Tot de origine valonă pare a fi și oiconimul *Cârța*, desemnând inițial una dintre cele mai vechi așezări din Țara Făgărașului, o mănăstire cisterciană atestată în formele *Kerch* la 1223, *Kerz* la 1225, *Querch* la 1226 etc. (SDT, I, 156). De la mănăstire și-a luat numele pârâul din vecinătate (la 1223: „rivulum qui dicitur Kurchz”, la Scheiner 1926: 76) și chiar munții Făgăraș apăreau, în hărți de la 1774 și 1785, cu denumirea *Kerczy H(artz)* „munții Cârței” (Năstase 1970: 9). Încă din 1306 se înregistrează asociația paronimică a Cârței cu săs. *kiarts = germ. Kerze* „lumânare”: „monasterii beatae Mariae virginis in Candelis de Kerch” (Scheiner 1926: 76), care a trecut multă vreme drept etimologie. O bază sl. *krč*, invocată de unii (Lukács 1999: 59), nu este atestată în bg. și nu poate motiva schimbarea lui *č > ț*. Neconvingătoare este raportarea la vb. onomatopeic bg. *kărcam* „a scârțâi”, făcută de Walther Scheiner (1926: 76). După

N. Drăganu (1933: 551–552), etimonul ar fi n.pers. *Cârstu*, deformat de sași, iar după Ioan Pătruț (1980: 93–94), n.pers. *Cârțu*, pe care-l consideră format de la o bază rom. *Câr-* + suf. *-ț*. Se știe însă că mănăstirea a fost înființată în anul 1202 ca filială a mănăstirii Igrîș din Banat, iar în 1204 la conducerea acesteia a fost numit călugărul francez din Pontigny, Hugo, care fusese până în 1203 superiorul mănăstirii *Chercam* din dioceza Amiens (Karl Kurt Klein 1963: 236); noua abație, al cărei nume a fost fixat probabil de superiorul Hugo, îi va fi dăruită în anul 1223 magistrului Gocelinus (= Gosselin). După toate probabilitățile, este vorba de un transplant toponimic, la fel ca în cazul oiconimului *Bărăbanț* (atestat la 1299 ca *villa Baarbanth*, la 1302 ca *villa Barabantina*), care și el a desemnat la început o mănăstire, al cărei nume îl relua pe acela al provinciei Brabant (SDT, I, 64).

Chercam este actualul *Le Quesne* din departamentul Somme, al cărui nume continuă galicul **cassanos* „stejari” și care este atestat mai întâi la 1161 în forma latinizată *Quercus* „stejar” (Dauzat/ Rostaing 1963: 552). Latinizarea apelativului galic în numele topice era un procedeu obișnuit (*ib.*; Gröhler, II, 1933: 157–158) și poate fi regăsit în forma *Chercam*, care presupune adj. lat. *quercea* „de stejar”. Este de crezut că această denumire a fost transplantată de călugării cistercieni, dar că ea era pronunțată după normele limbii franceze vechi, în care *qw* devenise *q* iar *c + e*, *i* devenise *ts* (Brunot, I, 1966: 163). Următor de *e*, *q* se palatalizase (*k'e*) în zona nordică – situație menținută până astăzi în numele comunei franceze (Gröhler, II, 1933: 157). La începutul secolului al XIII-lea, pronunțarea acestui nume va fi fost deci **K'ertsă* din care românii au făcut **Cârța* și apoi *Cârța*.

4.7. În primul volum al monografiei *Erdély Története*, apărută la Budapesta în anul 1986, sub redacția lui Makkai László și Mócsi András, și anume în partea I din capitolul al III-lea, consacrată „locuitorilor străbuni ai Transilvaniei din perioada descălecării”, se pot citi următoarele: „Populația ținutului Olt care a dat cea dintâi denumirea apelor a fost o populație slavă împreună cu o populație necunoscută, probabil de limbă turcă [...]. Ultimii veniți pot fi considerați românii, pentru că nu au denumit în propria lor limbă nici un singur râu mai important; în schimb au împrumutat denumiri de ape de la unguri și de la germani”. Se reiau, în această lucrare, ideile mai vechi ale lui L. Makkai, după care „toate marile râuri ale Transilvaniei, fără excepție, au un nume de origine necunoscută sau de origine maghiară, slavă sau germană și, dacă există forme românești ale acestor nume de râuri, ele au fost împrumutate din aceste trei limbi. Este și cazul tuturor numelor de locuri cunoscute înainte de secolul al XIV-lea [...]. De aici rezultă că [...] românii au fost pretutindeni devansați de coloniști de altă rasă, mai ales de unguri și de slavi” (apud Moga 1944: 50). Un punct de vedere similar îl are acum istoricul maghiar Gyula Kristó (2004: 226–235): românii ar fi emigranți în Țara Bârsei, unde au ajuns abia în secolul al XIII-lea, venind din sudul Dunării; ei „nu au format

nicăieri în Ardeal toponime proprii [...]. Primele lor toponime independente provin doar din secolul al XIV-lea”; „analiza etimologică a materialului toponimic din Ardealul de sud susține perfect [ideea] că românii au fost aici imigranți. Stratul toponimic de bază [...] este maghiar”, de exemplu, *Fogaras* [!].

Dar niciuna dintre „multele denumiri necunoscute” menționate de Makkai și Mócsi (între care *Bârsa*, *Brașovul* și *Târlungul*) nu se poate atribui vreunei populații turcice. Cercetarea noastră oferă o perspectivă exact opusă: populația cea mai veche a Țării Bârsei, cea care a păstrat două toponime majore străvechi, *Oltul* și *Bârsa*, a fost românească. În primul deceniu al secolului al XIII-lea s-au stabilit aici, ca și în Țara Făgărașului, coloniști valoni, cărora le-au urmat teutonii la 1211, apoi sașii și slavii. Vechile triburi turcice nu s-au putut fixa, ținutul fiind slab populat și impropriu pentru practicarea păstoritului de stepă, ci au folosit această zonă drept coridor de trecere spre centrul și vestul Transilvaniei, acolo unde se finalizau de obicei expedițiile lor de pradă. „Ultimii veniți” au fost ungurii, care n-au făcut decât să preia, să adapteze fonetic și să traducă toponimia deja existentă (de exemplu, *indagines Nicolai* de la 1211, devenit *Miclosuara* la 1332).

5. Trotușul

5.0. Desemnând un afluent al Siretului, de 149 km, Trotușul poate fi considerat un hidronim de valoare medie la nivelul provinciei istorice Moldova. Pronunția populară, înregistrată de dialectologi, este *Trotúșu* (NALR-DATE, 265); pronunția „literară” implică o deplasare arbitrară a accentului pe temă: *Trótușu*, care coincide cu accentuarea maghiară, atestată încă din 1466: *Táthros* (apud Giurescu 1967: 308, nota 7). Aceasta din urmă se referă la localitatea riverană, *Târgul Trotușului*, care a fost o veche colonie maghiară, înființată probabil în prima jumătate a secolului al XIII-lea și menținută ca atare până în secolul al XVI-lea (*ib.* 309). În privilegiul comercial dat de Alexandru cel Bun în anul 1408, localitatea era indicată ca punct vamal pe drumul spre sau dinspre Ardeal prin trecătoarea Oituz. Aici a fost și reședința ținutului omonim menționat mai întâi la 1466 și încorporat, peste un secol, în ținutul Bacăului.

Unificând atestările documentare pentru hidronim, oiconim și horonim, constatăm că cea mai veche este *Totruș*, de la 1408 (Costăchescu, II, 1932: 631), care se menține sporadic până la 1804 (TTRM, I₂, 1199) și este înregistrată în surse străine cu variantele grafice *Totrus*, *Totrusch*, *Totrusi*, *Totruss*, *Totrusz* (TTRM, I₃, 227–229, I₄, 279–281). Sursele de sorginte maghiară oferă variante latinizate cu *-a*-tematic și cu suf. *-os/-as* (pronunțat „oș”): *Tatras*, *Tatrasch*, *Tatros*, *Tatrosch*, *Tattros*, *Tattrosch* (*ib.*). Din interferența celor două pronunții, românească și latino-maghiară, au rezultat variante precum „Tatuș”, scris *Tatrus*, *Tatrusch*, *Tatrusia*, *Tatrusz*, *Tatrus*, *Tatrusch*, și „Totruș”, scris *Totros*, *Totroz*, *Tottros* (*ib.*).

În primele decenii ale secolului al XVII-lea, în pronunțarea românească a toponimului se produce o metateză: *Trotuș*, atestat la 1633 (DRH, A, XXI, 432 = copie) și la 1634 (DRH, A, XXII, 265 = original). Și de această dată se interferează variantele cu *-a-* tematic latino-maghiar: *Tratusch*, *Tratusse*, *Tratusz*, *Tratuș* (într-o hartă rusească), *Tratuș* (rus), *Tratuz*, care conservă uneori și sufixul străin: *Tratos*, *Tratosch* (TTRM, I₃₋₄, loc.cit.).

5.1. Din Evul Mediu, denumirea a fost asociată de străini cu etonimul *ta(r)tar*, iar această primă tentativă etimologică se reflectă într-o amplă serie de variante: *Tartaros*, *Tartarosch*, *Tartarus*, *Tartrosch*, *Tataros*, *Tatarosa*, *Tatarosio*, *Tataross*, *Tatarus*, *Tataruss*, *Tatarusz* etc. (TTRM, I₃₋₄, loc.cit.). Când un călător, precum italianul Niccolò Barsi, vizitează târgul la 1633, el ne oferă nu o atestare a numelui, ci o pseudoetimologie: *Tattaruscia* (apud Giurescu 1925: 25). Faptul că „numirile săcuiești sporesc între râurile Trotuș și Oituz, arătându-ne un drum vechi de scurgere al săcuilor spre Moldova” (Opreanu 1928: 37), a favorizat ipoteza unei origini ungurești a hidronimului nostru. Ea a fost formulată în termeni generali de A.D. Xenopol (II, 1914: 74), N. Iorga (III, 1937: 61), G. Ivănescu (1980: 432, 745) – pentru a cita doar câteva nume.

Prima încercare de a preciza etimonul a făcut-o R. Rosetti (1905: 251), care a invocat un magh. *tátros*, „echivalent cu slavonul Bistrița”, dar un asemenea cuvânt nu există în ungurește, așa cum remarcă Philippide (II, 1927: 369). G. Weigand (1921: 86), urmat de G. Kisch (1929: 166), Kniezsa István (1943: 193), Kiss Lajos (1978: 635) și Gyula Kristó (2004: 62), optează pentru magh. *tatár-ós* „tătăresc”, subînțeles „râu”, ca și în cazul altor hidronime provenite din etnonime: *Tót-os*, *Német-es*, *Szás-os*; însă evoluția fonetică la *Totruș*, prin sincoparea lui *-á-*, este neverosimilă. Sub aspect fonetic, etimologia lui Philippide (II, 1927: 369), din magh. *tartós* „durabil, perseverent”, este fără cusur și, de aceea, a fost preferată de Iorgu Jordan (1963: 123). Semantic însă, așa-zisul etimon are un pronunțat caracter abstract, care îl face impropriu pentru denomiția toponimică. Dar chiar trecând peste acest neajuns, el n-ar reuși să individualizeze o apă curgătoare în cadrul unui bazin hidrografic. Astfel, magh. *tartós teljesitmény* înseamnă „debit continuu, permanent, stabil” (Eckhardt 1958: 2069–2070), dar într-o regiune de munte toate cursurile de apă au această calitate.

S-a mai spus că hidronimul ar prelua numele șefului peceneg din Dobrogea, *Tatrûs*, menționat de cronicarul bizantin M. Attaliates (Bertha 1899: 105). Este vorba însă de o greșală de transcriere, pentru că la alți cronicari, Skylitzes, Zonaras și Ana Comnena, numele are forma *Tatus* (Drăganu 1933: 573–574; Necșulescu 1937: 141–142, 149).

O apropiere ingenioasă a fost aceea cu oronimul *Tatra*, considerat de origine tracică (Rospond 1982: 309), pe care au făcut-o N. Iorga (I₁, 1937: 109, III: 254) și

Stanislas Łukasik (1938: 315). Atestat de la finele secolului al X-lea în câteva limbi central-europene (pol. *Tatry*, ceh. *Trtvy*, magh. *Turtur*, ucr. *Toutry*, cu diverse variante), oronimul a fost explicat de la un i.-e. **tərtra* (de unde lat. *terminus*, gr. *τέρορον*) „capăt”, „vârf” (Rozwadowski, I, 1959: 313–316). De la el s-au produs o serie de resemantizări, cu circulație în graiurile carpatice: ucr. *tatra* „stâncă”, *toutry* „stâncă în albia râului”, *toltry* „deal stâncos”, pol. *tatry* „munți”, „vârfuri” etc. (Marusenko 1968: 251; Łukasik 1938: 313; Vasmer, IV, 1973: 27; Rozwadowski, I, 1959, loc.cit.). Semnificația bazei nu este potrivită pentru denumirea unui curs de apă altfel decât printr-o derivare toponimică de la un oronim. Or, ca un munte să-și păstreze numele dacic, ar trebui ca el să aibă o valoare majoră, diferențiindu-se în raport cu alți munți printr-o calitate ieșită din comun și deci ușor perceptibilă. Este o situație care nu se întâlnește în bazinul hidrografic al Trotușului și, din acest motiv, identificarea unui oronim dacic este practic imposibilă. Sub aspect lingvistic, nu dispunem de date care să permită reconstrucția unui sufix cu valoare relațională susceptibil de a fi corelat cu rom. *-uș*. În consecință, ipoteza unei origini dacice a hidronimului nostru nu poate fi reținută.

5.2. Un principiu etimologic utilizat de obicei în cercetarea hidronimiei este acela al stratificării denumirilor în funcție de valoarea lor (socio)geografică. Numele cursului principal este întotdeauna mai vechi decât acela al afluenților, datorită faptului că el este cunoscut unui număr mai mare de oameni și, în consecință, este mai puțin afectat de schimbările produse de-a lungul timpului. „După epoca latină, spune A. Dauzat (1937: 203), toate formațiile desemnează cursuri de apă din ce în ce mai mici. Cele mai importante își primiseră numele dinainte”.

În bazinul Trotușului, cei mai importanți afluenți au nume de origine veche bulgară (*Slănicul*, *Cașinul*, *Dofteana*, **Bârzava* – vechiul nume al Uzului, reconstituit după diminutivul *Bârzăuța*, desemnând un afluent) și veche turcică (*Oituzul*, *Uzul* și *Tazlăul*, pentru care vezi Moldovanu 2010: 60–63). Ele au fost create între secolele al X-lea – al XI-lea. Mai tâziu au apărut hidronimele de origine maghiară și românească, precum *Asăul* și *Ciobănușul*. Orientându-ne după această schiță stratigrafică, putem presupune că Trotușul este un hidronim anterior secolului al X-lea, care în nici un caz nu poate fi de origine maghiară. El nu poate fi nici de origine slavă, pentru că nici tema, nici sufixul nu permit o asociere cu bazele și cu formanții specifici denominației hidronimice a vechilor slavi.

5.3. Hidronimul *Trotuș* ar putea avea însă o origine latină, din **tortuosus* (*ammis*) „(râu) sinuos, șerpuitor”, cu evoluția la *o* a vocalelor *u-o* în hiat, care a avut loc în latina populară prin secolul I e.n. (Grandgent 1958: 116; Mihăescu 1978: 322), ca în *duos* > *dos*, *quattuor* > *quattor*, și căderea consoanei finale. Dispărut din limbile romanice, *ammis* „râu” era frecvent folosit în toponimia antică (Pellegrini 1990: 153) și cu el s-a făcut, probabil, acordul de gen al suf. adjectival

-osus, care avea și el o largă întrebuințare (Cooper 1895: 122–132). Desemnarea prin adjective substantivate era un procedeu utilizat în toponimia din epoca romană. Spre deosebire de hidronimele slave, care erau, de obicei, de genul feminin (acordate cu *voda, reka*), hidronimele romane erau de genul masculin, așa cum este și *Trotușul* nostru.

În forma **Tortósu*, hidronimul ar fi trebuit să suporte metateza lichidelor, dacă el ar fi fost preluat de către slavi, ajungându-se la o bază **Trăt-* prin secolul al IX-lea, când fenomenul respectiv s-a manifestat în slava bulgară (Vaillant, I, 1950: 112). Așa cum rezultă din împrumuturile slave făcute din latină și din greacă, grupul fonetic format din vocală + sonantă, *-or-*, a fost perceput la *-ɾr-* de către slavi, iar acesta a evoluat la *-rɾ* – în bulgară și *-r-* silabic în sârbă, de exemplu lat. *torta* > **tɾta* > scr. *trta* (Bartoli 1908: 51). Contactul populației românești cu slavii sudici s-a produs însă după secolul al IX-lea, când legea metatezei nu mai funcționa, astfel încât hidronimul nostru și-a păstrat aspectul original. Situații similare au fost semnalate și în toponimia balcanică din zone slavizate mai târziu (Zaimov 1984: 17). Filiera slavă a determinat însă o adaptare sufixală – fenomen obișnuit atât la nivelul apelativelor (de exemplu, lat. *plat-essa* > scr. *plat-uša*, la Bartoli 1908: 55), cât și al toponimelor (cf. Šmilauer 1965: 139–147). Ca în cazul altor cuvinte de origine latină (*Castoria* > *Kostur*, *Salona* > *Solunū*), și aici s-a produs închiderea lui *ó* > *u*, permițând ca rom. *-ós* să fie substituit prin suf. *-úš*, care în lexic forma *nomina attributiva*, hipocoristice și diminutive (SPR, I, 78–79) și care se întrebuința și în toponimie (Duridanov 1958: 239–244). Revelatoare este această substituție în cazul unui hidronim cvasi-identificabil din Dalmația, *Trtuša*, cu *r* silabic, explicat de P. Skok (I, 1950: 111) din lat. *tortuosus*, la care adaptarea a implicat și o schimbare de gen.

După arheologul Maria Comșa (1968: 371), în secolele al IX-lea – al X-lea pătrunde în sud-estul Moldovei așa-zisa civilizație balcano-dunăreană, având un pronunțat caracter bulgăresc, pusă în legătură cu expansiunea țaratului bulgar în nordul Dunării. În plan lingvistic, impactul acestei civilizații asupra protoromânilor din bazinul Trotușului s-a produs în secolul al X-lea, după ce vechea bulgară s-a desprins din slava comună. Atunci, probabil, s-a putut modifica aspectul fonetic al hidronimului major și a început operațiunea de completare a nomenclaturii geografice a zonei. Ulterior, pe terenul limbii române, forma **Tortúš* va fi modificată prin metateză, ajungându-se la prima variantă atestată: *Totrúš*.

5.4. Apariția în sudul Moldovei a unui hidronim roman nu este lipsită de o motivație istorică. Concomitent cu romanizarea Daciei (dacă nu cumva mai înainte, în vremea lui Domițian, cum susține Radu Vulpe 1961: 365–369), a avut loc și romanizarea acestei zone, alipită Moesiei Inferior, care se întindea pe o suprafață de cca 3800 km², între Siret și Prut. La nord de ea, exista o regiune adiacentă, în

care se exercita controlul militar roman, până la valul de pământ Stoicani – Ploscuțeni, marcând limita sudică a teritoriului dacilor liberi. Era o regiune clientelară, în care populația băștinașă se afla în contact permanent cu romanii. Atât valul de pământ Tuluțești-Șerbești, cât și salba de castre de la Bărboși (unde fusese construită și o cetate, *castellum*, în anul 112), Șendreni și Poiana (aproape de gura râului Trotuș) trebuiau să asigure securitatea drumului strategic dintre Moesia și Dacia, care mergea pe valea Trotușului și trecea munții prin pasul Oituz, ajungând la Brețcu, unde se afla castrul numit *Angustia*. În jurul castrului se constituise un *territorium* colonizat, cu așezări civile (*vici*) romane, dintre care cea de la Bărboși dobândise chiar configurația unui oraș. „Pe vremea lui Marcu Aureliu [161–180 e.n.], spune Vasile Pârvan, Moldova de miazăzi este tot așa de adânc pătrunsă de viața romană, ca și Dacia Olteană, ori Mesia dobrogeană” (1974: 90). Arheologii au descoperit urmele coexistenței alături de romani a unei populații dacice, angajată într-un proces de romanizare care se continuă și după evacuarea castrului, de către legiunile și cohorțele imperiale, în anul 275 e.n.

Pe la 324 e.n., Constantin cel Mare inițiază o vastă acțiune de recucerire a zonelor limitrofe ale imperiului, din nordul Dunării, finalizată prin anexarea Moldovei sudice. La Bărboși, în locul cetății distruse de goți, se construiește un burg, iar viața civilă este reactivată printr-un aflux de emigranți romani din Moesia (Comșa 1965: 31). Stăpânirea bizantină durează până la invazia hunilor, în anul 375, dar se apreciază că romanizarea dacilor a continuat, cel puțin în sudul Moldovei, încheindu-se probabil prin secolul al VI-lea (Ioniță 1982: 120). Astfel ne explicăm și conservarea în limba română a unor hidronime antice, precum *Buzăul*, *Siretul*, *Prutul* și – adăugăm noi – *Trotușul*. Românii sunt menționați pentru prima dată, în zona de curbură a Carpaților, în deceniul al 3-lea al secolului al XIII-lea, când documentele papale ni-i înfățișează trăind în vecinătatea brodnicilor slavi. Este foarte probabil că ei populau și zona vecină, a bazinului râului Trotuș, și aceasta înainte de expansiunea secuiască transmontană, care a început în a doua jumătate a aceluiași secol.

Dar hidronimul *Trotuș* putea fi păstrat și de către populația romanizată din depresiunea Trei Scaune, care se găsea în vecinătatea castrului de la Brețcu, pe unde pătrundea în Transilvania drumul strategic de la Tyras la Porolissum, menționat de Geograful din Ravenna. Aici „romanismul nu era mai puțin viguros, populația imigrată cu militarii și funcționarii conviețuind peste tot cu băștinașii, cum o dovedește limpede materialul arheologic” (Russu 1990: 32). Prima atestare a satului Brețcu, de la 1426, ni-l prezintă ca o „villa valachalis” condusă de un cneaz (SDT, I, 105). La venirea lor, în secolul al XIII-lea, secuii s-au stabilit într-o zonă deja locuită de valahi, cu care au început să conviețuiască, după spusele cronicarului Simon de Keza (apud Russu 1990: 45–46). La 1241, *Olaci et Siculi*

întăreau trecătorile Carpaților, pentru a preveni invazia tătarilor. Atunci, ca și mai târziu, existau strânse legături economice între românii de pe ambii versanți ai Carpaților și începuse curentul de emigrare din Secuime spre Moldova, în care ei s-au lăsat antrenati alături de secuii.

6. Concluzii

S-a spus că există „o probabilitate foarte redusă ca un toponim cercetat să provină din latină” (Toma 1994–1995: 372), pentru că etimologiile propuse până în prezent nu au îndeplinit condițiile științifice minime pentru a fi acceptate. S-a creat o atmosferă de scepticism, evidentă atât la savanții străini, cât și la cei români. Petar Skok, de pildă, se declara de acord cu István Kniezsa, susținând că „în Transilvania nu se află decât toponime slave, ungurești sau germanice, nu și toponime românești vechi” (Skok 1939: 248). „Se pare că nimic nu s-a păstrat în memoria Evului Mediu din toponimia daco-romană”, crede I.I. Russu (1967: 179). După V. Pârvan (1982: 380), „la venirea slavilor în Dacia, toponimia nu era romană, ci, acceptată pe vremuri și de către romani, aproape peste tot thracică”. Mai optimiști se dovedesc unii istorici, precum Constantin C. Giurescu (I, 1942: 195), după care „nu e deloc exclusă posibilitatea de a găsi și alte numiri din epoca daco-romană, pe lângă cele cunoscute astăzi” (= moștenite din substratul dacic). Reîntâlnim ideea în IST. ROM. I, 787, care orientează cercetările spre toponimia minoră: „E de presupus iarăși, că din noianul de hidronime și toponime minore românești pe care le avem, numeroase [sic!] trebuie să fie de origine străveche, dar dovada peremptorie pentru aceasta, din lipsă de știri documentare, nu se poate aduce”.

După părerea noastră, mai mulți factori au determinat eșecul încercărilor de a descoperi și la noi toponime romane. Mai întâi, premisa greșită că toponimia minoră „are uneori o valoare probantă mai mare decât cea majoră” (Frățilă 1987: 98), constituind un veritabil depozit de creații străvechi. *Apetitul pentru toponime minore* (care, în limbaj popular, s-ar traduce prin „a nu vedea pădurea din cauza copacilor”) a avut drept rezultat descoperirea unor pseudo-formații latine, prin încălcarea a două principii metodologice:

a) Atribuirea de etimoane latine unor derivate românești. Astfel, dacă în limba română este atestat apelativul *simcea* „vîrf”, iar sufixul *-el* este încă productiv, un derivat *sâmcel* este oricând posibil. De aceea, nu este nevoie ca, pentru „mulțimea toponimelor *Sâncele*” din Transilvania, să presupunem formații din epoca romană, de la **summ(i)cellus*, cum procedează Vasile Frățilă (1987: 108–111). DLR atestă chiar varianta lexicală *smicel*, inclusă în articolul *smicea*, sub care lucrează și forma etimologică ardelenescă *sâmcea* < **summicella*. Toponimele citate de Vasile Frățilă nu fac decât să ateste și pentru *sâmcea* perechea *sâmcel*, pe care DLR o constată doar în formele muntenești *smicea*–*smicel*.

b) Atribuirea de etimoane latine unor compuse maghiare (vezi *Vădastra*, *supra*, 1.2) sau unor derivate slave. Același lingvist timișorean descoperă un oronim minor în hotarul satului Sâncel (Alba), notat la 1347 ca *Sumat heg* „dealul Sumat”, în care crede că recunoaște un lat. *summatus* < *summus* „culme” (Frățilă 1987: 109–110). Dar substantivul latin avea înțelesul abstract de „întâietate, supremație”, iar magh. *s-* trebuie citit „ș”. Documentul atesta, deci, oronimul *Șumat*, care trimite la bg. *šumatyj* < *šuma* „pădure”, având înțelesul de „acoperit cu păduri”, „împădurit” (Gerov, V, 1904: 589).

Un al doilea factor a avut un rol prohibitiv. Este vorba de postulatul „evoluției fonetice normale” a numelor de locuri, care se întemeiază pe supoziția „continuității neîntrerupte” a populației românești în așezările străbune de-a lungul mileniului invaziilor barbare. *Dacă nu putem admite abateri de la legile fonetice care au acționat în perioadele latinei populare și românei comune, noi recunoaștem, împreună cu alți lingviști, posibilitatea intervenției unor filiere, cu impact asupra formei protoromânești moștenite.* Împrumutarea unui detaliu fonetic străin este condiționată de prestigiul politic și social – iar de acest prestigiu s-au bucurat slavii timp de câteva secole. Documentarea impactului unei filiere este însă o întreprindere dificilă, care implică o cunoaștere a raporturilor lingvistice și, în speță, toponimice romano-balcanice, pe de o parte, și a evoluțiilor romanice, pe de alta. Operând cu aceste coordonate, se pot găsi analogii sau chiar identități de situații, revelatoare pentru etimologia unor toponime românești.

Cel de al treilea factor este *necunoașterea proceselor propriu-zis toponimice.* Unul dintre acestea este polarizarea, prin care se realizează un câmp organizat în jurul unui nucleu, cu valoare toponimică maximă din perspectiva populației locale. Când două toponime (oiconime sau hidronime) desemnând obiecte geografice apropiate sunt identice în planul expresiei, va trebui să le considerăm derivate de la un nucleu dispărut, mai ales atunci când sunt susținute de atestări documentare vechi (vezi CLUJ și BÂRSA). Un alt proces este acela al stratificării genetice a hidronimelor în cadrul bazinelor hidrografice. Hidronimul major, desemnând cursul de apă principal, este întotdeauna mai vechi decât hidronimele desemnând afluenții săi. Astfel, TROTUȘUL nu poate avea o origine maghiară sau veche turcică, așa cum au unele hidronime minore din bazinul său hidrografic.

„Un nume local autentic – scria Theodor Capidan (1943a: 267) –, adică moștenit de la romani sau traco-iliri, prețuiește cât un document. El este ca o monedă din inscripția căreia putem descifra timpul când s-a produs. Numai că aceste nume, din cauza vechimii lor prea mari, sunt foarte rare. Raritatea lor devine și mai mare pentru țările expuse la invazia popoarelor barbare”. Studiul nostru a relevat patru astfel de nume, a căror etimologie și evoluție fonetică particulară aruncă o lumină nouă asupra trecutului românilor din Transilvania și din sud-vestul Moldovei.

BIBLIOGRAFIE

- Abrudeanu, Ion Rusu, 1928, *Moșii. Calvarul unui popor eroic, dar nedreptățit*, București.
- Ahrweiler, Hélène, 1974, *La frontière et les frontières de Byzance en Orient*, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines*, I, București.
- Avram, Andrei, 1964, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, în *SCL*, XV, nr. 3.
- Avram, Andrei, 1965, *Despre trecerea lui [ã] la [t] în dacoromână*, în *SCL*, XVI, nr. 4.
- Bach, Adolf, 1943, *Die deutschen Personennamen*, Berlin.
- Bárczi, Géza, 1937, Recenzie în *AECO*, III.
- Bárczi, Géza, 1958, *Les mots d'emprunt vieux-français et l'histoire de l'amuïssement des s préconsonantiques et finals du français*, în *CL*, III, supliment.
- Barnea, Ion, 1968, *Din istoria Dobrogei*, II, București.
- Barsov, N., 1865, *Materialy dlja istoriko-geografičesko slovarja Rossii*, Vilna.
- Bartoli, Matteo Giulio, 1908, *Riflessi slavi di vocali labiali romane e romanze, greche e germaniche*, extras din *Jagić – Festschrift*, Berlin.
- Battisti, Carlo/ Alessio, Giovanni, 1951, 1957, *Dizionario etimologico italiano*, II, V, Florența.
- Bernstein, S.B., 1965, *Gramatica comparată a limbilor slave*, București.
- Bertha, A. de, 1899, *Magyars et Roumains devant l'histoire*, Paris.
- Bezljaj, France, 1956, *Slovenska vodna imena*, I, Ljubljana.
- Binder, Pavel, 1964, *Etimologia, sensul inițial și evoluția numelui topic „Brașov”*, în „Limbă și literatură”, VIII.
- Binder, Pavel, 1969a, *Unele probleme referitoare la prima mențiune documentară a Brașovului*, în „Cumidava”, III.
- Binder, Pavel, 1969b, *Orașul Brașov. Studiu de geografie istorică*, teză de doctorat ms.
- Binder, Pavel, 1972, *Istoria medie*, în *ȚB*.
- Bocănețu, Alexandru, 1925–1926, *Terminologia agrară în limba română*, în „Codrul Cosminului”, II–III.
- Bogdan, Damian P., 1978, *Paleografia slavo-română*, București.
- Bogdan, I., 1905, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București.
- Bonfante, Giuliano, 1987, *Scritti scelti*, II. *Latino e romanzo*, Torino.
- Borcia, Ion, 1904, *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen*, în *JIRS*, X.
- Brătianu, G., 1935, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, I, București.
- Brătianu, G., 1942, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, București.
- Brâncuș, Gr., 1983, *Vocabularul autohton al limbii române*, București.
- Brâncuș, Gr., 2007, *Studii de istorie a limbii române*, București.
- Bruneau, Charles, 1913, *Étude phonétique des patois d'Ardenne*, Paris.
- Brunot, Ferdinand, 1966, *Histoire de la langue française dès origines à nos jours*², I, Paris.
- Bunea, Augustin, 1912, *Încercare de istoria românilor până la 1382*, București.
- Candrea, I.-A., 1927–1928, *Introducere în studiul toponimiei, cu privire specială asupra toponimiei Olteniei și Bănățului* (curs litografiat), București.
- Candrea, I.-A./ Densusianu, Ov., 1907–1914, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București.
- Capidan, Th., 1920–1921, Recenzie în *DR I*.
- Capidan, Th., 1942, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București.
- Capidan, Th., 1943a, *Simbioza albano-română și continuitatea românilor în Dacia*, în „Revista Fundațiilor Regale”, X, nr. 5.

- Capidan, Th., 1943b, *Limbă și cultură*, București.
- Carnoy, Albert, 1948, *Origines des noms des communes de Belgique, y compris les noms des rivières et principaux hameaux*, I, Louvain.
- Călinescu, G., 1956, *Cultura lui M. Eminescu*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, V, nr. 1–2.
- Chelaru, Valentin Gr., 1970, *Éléments autochtones et latino-romans dans la structure des langues et des cultures sud-slaves*, în „Romanoslavica”, XVII.
- Cherpillod, André, 1986, *Dictionnaire étymologique des noms géographiques*, Paris–New York–Barcelona–Milan–Sao Paulo–Mexico.
- Cihodaru, C., 1969, *Date istorice și toponimice privind existența populației romanice din regiunea carpato-dunăreană în secolele III–XI*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, seria „Istorie”, XV, fsc. 1.
- Ciorănescu, Alexandru, 1936, *Opera istorică a lui Budai-Deleanu*, în „Cercetări literare”, II.
- Ciorănescu, Alexandru, 2001, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București.
- Comșa, Maria, 1965, *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens au IIIe-VIe siècle de N. È.*, în „Nouvelles études d’histoire”, III.
- Comșa, Maria, 1968, *Sur l’origine et l’évolution de la civilisation de la population romane, et ensuite protoromaine aux VIe-Xe siècle sur le territoire de la Roumanie*, în „Dacia”, s.n., XII.
- Comșa, Maria, 1972, *Unele date privind regiunile din nord-vestul României în secolele V-IX*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea.
- Constantinescu, N.A., 1958, *Rapports entre toponymes et anthroponymes dans l’onomastique roumaine*, în *Contribution onomastiques*, București.
- Cooper, Frederic Taber, 1895, *Word Formation in the Roman Sermo Plebeius*, New York.
- Costăchescu, M., 1932, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I–II, Iași.
- Costin, Miron, 1958, *Opere* (ed. P. P. Panaitescu), București.
- Coteanu, Ion, 1981, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București.
- Coteanu, Ion/ Sala, Marius, 1987, *Etimologia și limba română. Principii – probleme*, București.
- Daicoviciu, Constantin, 1968a, *Însemnări despre Dacia (XIV)*, în „Steaua”, XIX, nr. 11.
- Daicoviciu, Constantin, 1968b, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București.
- Daicoviciu, Constantin, 1969, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, în „Acta Musei Napocensis”, VI.
- Dan, D., 1896, *Din toponimia românească. Studiu istorico-lingvistic*, în „Convorbiri literare”, XXX, nr. 12.
- Dauzat, Albert, 1930, *Histoire de la langue française*, Paris.
- Dauzat, Albert, 1937, *Les noms de lieux. Origine et évolution*, Paris.
- Dauzat, Albert, 1939, *La toponymie française*, Paris.
- Dauzat, A./ Deslandes, G./ Rostaing, Ch., 1978, *Dictionnaire étymologique des noms de rivières et de montagnes en France*, Paris.
- Dauzat, A./ Rostaing, Ch., 1963, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*², Paris.
- Dănilă, Simion, 1992–1993, *Sonorizări și afonizări consonantice în onomastica românească*, în ALIL, A, XXXIII.
- Densusianu, Ovid, 1923a, *Recenzii în „Grai și Suflet”*, I.
- Densusianu, Ovid, 1923b, *Însemnări și rectificări*, în „Grai și Suflet”, I.
- Densusianu, Ovid, 1928–1929, *Probleme de toponimie și onomastică (curs litografiat)*, București.
- Densusianu, Ovid, 1929, *Noms de lieu roumains d’origine iranienne*, în *Donum natalicium Schrijnen*, Nijmegen–Utrecht.
- Densusianu, Ovid, 1961, *Istoria limbii române*, I. *Originile* (ed. J. Byck), București.
- Derjavin, N.S., 1949, *Slavii în vechime*, București.
- Diculescu, Constantin C., 1926, *Dacia romană în oglinda inscripțiilor și a limbei de azi. O icoană etnografică și culturală*, I. *Elementele grecești*, în DR IV.

- Dragomir, Silviu/ Belu, Sabin, 1968, *Contribuții la istoria așezărilor românești din Munții Apuseni (secolele XIII–XVI)*, în „Cumidava”, II.
- Drăganu, N., 1920–1921, *Din vechea noastră toponimie*, în DR I.
- Drăganu, N., 1923a, *Toponimie și istorie*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională” (Cluj), II.
- Drăganu, N., 1923b, Recenzie în DR III.
- Drăganu, N., 1924–1926, *Mihail Halici. Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII*, în DR IV₁.
- Drăganu, N., 1931–1932, Recenzie în DR VII.
- Drăganu, N., 1933, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București.
- Drăganu, N., 1934, *Vechimea și răspândirea românilor pe baza toponimiei și a onomasticeii*, în *Știință și filosofie contemporană. Contribuție românească*, I, Vălenii de Munte.
- Drăganu, N., 1943, *Ancienneté et expansion des Roumains d'après la toponymie, l'onomastique et la langue*, în „Balcania”, VI.
- Ducange, 1842, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, II, Paris.
- Ducange, 1891, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, I, Bratislava (reeditare).
- Dumitrașcu, Ion/ Maximescu, Mariana, 2001, *O istorie a Brașovului (din cele mai vechi timpuri până la începutul secolului XX)*, Brașov.
- Duridanov, Ivan, 1958, *Za njkoi redki slovoobrazovatelni tipove v bălgarskata toponimija s usporidici ot drugite slavjanski ezici*, în *Slavističen sbornik. Po slučai IV međunaroden kongres na slavistite v Moskva*, I, Ezikoznanie, Sofia.
- Duridanov, Ivan, 1969, *Thrakisch-dakische Studien*, I. *Die thrakisch- und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen*, în „Linguistique balkanique”, XIII, nr. 2.
- Duridanov, Ivan, 1974, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*, Köln–Viena.
- Duridanov, Ivan, 1977, *Der lateinische Einfluss auf die Toponymie der Ostbalkanländer*, în *Berichte des XII. Internationalen Kongress für Namenforschung*, II, Leuven.
- Dzendzelivis'kyj, J. O., 1965, *Značennja doslidžennja antroponimij lingvogeografičnymy metodamy*, în *Pytannja onomastyky*, Kiev.
- Eckardt, Sándor, 1958, *Magyar-francia szótár*, Budapesta.
- Eichler, Ernst, 1987, *Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße*, I–II, Bautzen.
- Fischer, I., 1974, *Observations sur la forme et la chronologie de quelques emprunts grecs en latin vulgaire*, în „Revue roumaine de linguistique”, XIX, nr. 6.
- Fischer, I., 1985, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București.
- Fischer, I., 1992, *Griechisch-lateinische Sprachbeziehungen auf dem Balkan*, în *Latin vulgaire – latin tardif*, III, Tübingen.
- Fischer, Reinhard E., 1967, 1970, *Brandenburgische Namenbuch*, I, II, Weimar.
- Fischer, Rudolf/ Eichler, Ernst, 1968, *Slawische Ortsnamen am Böhmisches Mittelgebirge*, în *Onomastica Slavogermanica*, IV, Wrocław.
- Forcellini, Aegidius, 1861, *Totius latinitatis lexicon*, II, Prati.
- Frățilă, Vasile, 1987, *Lexicologie și toponimie românească*, Timișoara.
- Frățilă, Vasile, 1993, *Contribuții lingvistice*, Timișoara.
- Frâncu, Constantin, 1997, *Geneza limbii și a poporului român*, Iași.
- Frâncu, Teofil/ Candrea, G., 1888, *Românii din Munții Apuseni (moșii)*, București.
- Gamillscheg, Ernst, 1940, *Über die Herkunft der Rumänen*, în „Jahrbuch der Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin”, extras.
- Gaster, M., 1891, *Chrestomatie română*, I, Leipzig–București.
- Georgiev, Vl., 1960, *Bălgarska etimologija i onomastika*, Sofia.
- Georgiev, Vl., 1968, Intervenție în ACIEB, VI.
- Gerov, Najden, 1901, 1904, *Rečnik na bălgarskyj jazyk*, IV, V, Plovdiv.
- Ghiață, Anca, 1982, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, în „Memoriile Secțiunii de Științe istorice” ale Academiei Române.

- Giuglea, G., 1923, *Etimologii*, în DR III.
- Giuglea, G., 1983, *Cuvinte românești și romanice*, București.
- Giuglea, G./ Orghidan, N., 1959, *Branul în lumina toponimiei*, în CL, IV.
- Giurescu, Constantin C., 1925, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, I, Paris.
- Giurescu, Constantin C., 1942, *Istoria românilor*⁴, I, București.
- Giurescu, Constantin C., 1967, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București.
- Giurescu, Constantin C., 1973, *Formarea poporului român*, Craiova.
- Giurescu, Constantin C., 1977, *Continuitatea populației romanice în Dobrogea*, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați.
- Giurescu, Constantin C./ Giurescu, Dinu C., 1975, *Istoria românilor*, I, București.
- Goethe, J.W., 1972, *Maxime și reflecții*, București.
- Gold, Michai, 1910, *În munții Sinaei, Rucărului și Branului*, București.
- Goldenberg, S., 1958, *Clujul în secolul XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București.
- Gombocz, Zoltán/ Melich, János, 1914–1930, *Magyar etimologiai szótár*, I, Budapesta.
- Gorovei, Ștefan S., 1973, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, București.
- Gorovei, Ștefan S., 1987, Recenzie în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, t. XXIV.
- Graffius, Johannes, 1700, *Disputatio de Transilvania*, Altdorf.
- Grandgent, C.H., 1958, *Introducere în latina vulgară* (tr. Eugen Tănase), Cluj.
- Graur, Al., 1936, *Mélanges linguistiques*, Paris–București.
- Grimm, Jacob/ Grimm, Wilhelm, 1873, *Deutsches Wörterbuch*, V, Leipzig.
- Gröhler, Hermann, 1933, *Über Ursprung und Bedeutung der französischen Ortsnamen*, II, Heidelberg.
- Gyula, Kristó, 2004, *Ardealul timpuriu (895–1324)*, Szeged.
- Hamlin, Frank R., 1981, *Sur l'utilisation des formes anciennes dans l'étude de toponymie*, în *Mélanges de Philologie et de Toponymie Romanes offerts à Henri Guiter*, Perpignan.
- Hamp, Eric P., 1980, *Codru*, în SCL, XXXI, nr. 6.
- Haneș, Vasile V., 1922, *Din Țara Oltului. Însemnări etnografice și lingvistice, culegere de texte, glosar de cuvinte și mai multe clișee*, București.
- Hasdeu, B.P., 1873, *Istoria critică a romanilor din ambele Dacie în secolul XIV*, I, București.
- Hasdeu, B. Petriceicu, 1880, *Cuvinte din bătrâni*, I. *Supliment*, Leipzig–București.
- Hauterive, H. Grandsaignes d', 1947, *Dictionnaire de l'ancien français. Moyen Age et Renaissance*, Paris.
- Herman, József, 1971, *Essai sur la latinité du littoral adriatique à l'époque de l'Empire*, în *Sprache und Geschichte. Festschrift für Harri Meier zum 65. Geburtstag*, München.
- Holban, Maria, 1981, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*, București.
- Homorodean, Mircea, 1972, *Raporturi toponomastice franco-române*, în „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai»”, Philologia, XVII, fsc.2.
- Homorodean, Mircea, 1986, *Elementi di antica civiltà romana alla luce della toponomastica romanza*, în CL, nr. 1.
- Homorodean, Mircea, 1987–1988, *Vădastra (jud. Olt), un nume de localitate de origine latină (romană)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie” (Cluj), XXVIII.
- Homorodean, Mircea, 1988, *Un toponim latin*, în „Steaua”, XXXIX, nr. 4.
- Horedt, Kurt, 1958, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII*, București.
- Horedt, Kurt, 1960, *Lupta de la Galtis lângă Auha*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București.
- Hosák, Ladislav/ Šrámek, Rudolf, 1970, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, I, Praga.
- Hristov, Georgi, 1964, *Mestnité imena v Madansko*, Sofia.
- Hubschmid, J., 1970, *Discuție în Actele celui de-al XII-lea congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, I, București.

- Ilčev, Ștefan, 1969, *Rečnik na ličnite i familni imena u bălgarite*, Sofia.
- Imbor, P., 1974, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie” (Cluj-Napoca), XVII.
- Ioniță, Ion, 1982, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Iași.
- Iordan, Iorgu, 1963, *Toponimia românească*, București.
- Iorga, N., 1905, *Brașovul și românii. Scrisori și lămuriri*, București.
- Iorga, N., 1916, *Istoria românilor din Ardeal și Țara Ungurească*, I, București.
- Iorga, N., 1920, 1921, *Istoria românilor prin călători*, I, II, București.
- Iorga, N., 1921, *Vrancea și vrâncenii. Conferință*, București.
- Iorga, N., 1929, *Ce a primit și ce a dat Ardealul*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul (1918-1928)*, I, București.
- Iorga, N., 1930, *Époque et caractère de l'établissement des Slaves dans la Péninsule des Balcans*, în RHSE, VII, nr. 1-3.
- Iorga, N., 1937, *Histoire des Roumains*, I-III, București.
- Iorga, N., 1939, *Romanitatea din jurul Brașovului*, în „Revista istorică”, XXV, nr. 10-12.
- Iorga, N., 1985, *Istoria poporului românesc*², București.
- Isopescu, Claudio, 1929, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în „Bulletin de la Section Historique”, XVI.
- Ivănescu, G., 1944-1945, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română”, XI-XII.
- Ivănescu, G., 1946-1947, *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, în BIFR, XIII-XIV.
- Ivănescu, G., 1980, *Istoria limbii române*, Iași.
- Ivănescu, G., 1984, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, în Alexandru Philippide, *Opere alese* (ed. G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil), București.
- Jokl, Norbert, 1923, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin-Leipzig.
- Killyen, Francisc, 1965, *Formarea și evoluția comitatului Brașovului*, în SAI, VII.
- Kisch, Gustav, 1904, *Altromanische Elemente im Siebenbürgen-Moselfränkischen*, în „Korrespondenzblatt” (Sibiu), 27.
- Kisch, Gustav, 1929, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, Leipzig.
- Kiss, Lajos, 1978, *Földrajzi nevek etimologiai szótára*, Budapesta.
- Klein, Karl Kurt, 1963, *Transsylvania. Gesammelte Abhandlungen und Aufsätze zur Sprach- und Siedlungsforschung der Deutschen in Siebenbürgen*, München.
- Klevanov, Aleksander, 1871, *Lětopisnyj razskaz sobytij kievskoj, volynskoj i galickoj Rusi ot eja načala do poloviny XIV vėka*, Moscova.
- Kluge, Friedrich, 1967, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*²⁰, Berlin.
- Kniezsa, István, 1936, *Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen*, II, în AECO, III.
- Kniezsa, István, 1937, Recenzie în AECO, III.
- Kniezsa, István, 1938, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, în AECO, IV.
- Kniezsa, István, 1942, *Erdély víznevei*, Cluj.
- Kniezsa, István, 1943, *Keletmagyarország helynevei*, în vol. *Magyarok és Románok*, Budapesta.
- Lacea, C., 1942-1944, *Cetatea de pe Tâmpa de lângă Brașov și „cătunul” de sub ea*, în AAR (Lit.), s. III, t. XII-XIII, extras.
- Lausberg, Heinrich, 1970, *Lingüística románica*, I, Madrid.
- Lăzărescu, Emil C., 1934, *Notă despre documentele Țării Bârsei și cavalerii teutoni*, în „Țara Bârsei”, IV.
- Leibniz, 1704, *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, Paris.

- Lejeune, Rita, 1954, *Les anciens noms du Col du Perthus*, în *Quatrième Congrès International de Sciences Onomastiques*, Uppsala.
- Lüdtke, Helmut, 1961, *Attestazioni latine di innovazioni romanze*, în *Actes du IXe Congrès International de Linguistique Romane*, Lisabona, extras.
- Łukasik, Stanislas, 1938, *Pologne et Roumanie. Aux confins des deux peuples et de deux langues*, Paris.
- Makkai, Ladislaus, 1942, *Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden des Mittelalters*, în AECO, VIII.
- Marcu, Mariana, 1972, *Istoria veche*, în ȚB, I.
- Marcu, Mariana, 1980, *La Transylvanie de nord-est au IVe siècle de notre ère, à la lumière des recherches archéologiques*, în *Actes du I^e Congrès International de Thracologie*, II, București.
- Marian, S.Fl., 1883, *Ornitologia poporană română*, I, Cernăuți.
- Marusenko, T.A., 1968, *Materialy k slovarju ukrainskih geografîcheskih apelljativov (nazvanija reljefov)*, în *Poles'e. Lingvistika, arheologija, toponimika*, Moscova.
- Meillet, A., 1925, *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo.
- Melich, J./ Gombocz, Z., 1929, *A honfoglalási Magyarország*, Budapesta.
- Meyer, Gustav, 1895, *Neugriechische Studien*, III. *Die lateinischen Lehnworte im Neugriechischen*, Viena.
- Mihăescu, H., 1959, *Quelques remarques sur le latin des provinces danubiennes de l'empire romain*, în *Recueil d'études romanes*, București.
- Mihăescu, H., 1966, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București.
- Mihăescu, H., 1968, *Les éléments latins des „Tactica – strategica” de Maurice-Urbicius et leur écho en néogrec*, în RESE, VI, nr. 3.
- Mihăescu, H., 1978, *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, București–Paris.
- Mihăescu, H., 1981, *Locul elementelor lexicale latine din albaneză în cadrul romanității sud-est europeană*, în *Semantică și semiotică*, București.
- Mihăescu, H., 1993, *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe*, București.
- Miklosich, Franz, 1927, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg.
- Mikov, Vasil, 1943, *Proizhod i značenje na imenata na našite gradove, sela, reki, planini i mesta*, Sofia.
- Mladenov, Stefan, 1929, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin–Leipzig.
- Mladenov, Stefan, 1941, *Etimologičeski i pravopisen rečnik na bălgarskija knižoven ezik*, Sofia.
- Moga, Ioan, 1944, *Les Roumains de Trasylvanie au Moyen Âge*, Sibiu.
- Moga, Ioan, 1973, *Scrieri istorice*, Cluj.
- Moldovan, Silvestru, 1898, *Zarandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu.
- Moldovan, Silvestru, 1911, *Ardealul, I. Ținuturile de pe Olt*, Brașov.
- Moldovanu, Dragoș, 1983–1984, *Stratificarea genetică a toponimiei românești și problema continuității românilor (I)*, în ALIL, A, XXIX.
- Moldovanu, Dragoș, 2005, *Tezaurul toponimic al României. I. Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, Iași.
- Moldovanu, Dragoș, 2010, *Hydronyms of Old Turkic origin in the South of Moldavia*, în „Beiträge zur Namenforschung”, 45, nr. 1.
- Moldoveanu, Angela/ Moldoveanu, Gh., 1978, *Note din toponimia Milcovului*, în „Studii și comunicări” (Focșani), I.
- Moldoveanu, Gheorghe, 1987, *Observații privind etimologia toponimului ARVA*, în *Studii de onomastică*, IV, Cluj-Napoca.
- Moldoveanu, Gheorghe, 1996, *Nume de locuri din Valea Milcovului*, Focșani.
- Moór, Elemér, 1929, *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze*, în „Ungarische Jahrbücher” (Budapesta), IX, nr. 1.
- Moutsos, Demetrios, 1974, *Two Balkan Etymologies*, în ZB, X, nr. 2.
- Moutsos, Demetrios, 1983, *Latin casula and Balkan κατοσούλα*, în ZB, XIX, nr. 1.
- Muka, Arnošt, 1928, 1966, *Słownik dolnoserbsteje rěcy a jeje narečow*, III, Praga, I, Bautzen.

- Muret, Ernest, 1930, *Les noms de lieu dans les langues romanes*, Paris.
- Nägler, Thomas, 1969, *Populația românească în sudul Transilvaniei și caracterul colonizării săsești în secolele XII–XIII*, în SAI, XIII.
- Nägler, Thomas, 1981, *Așezarea sașilor în Transilvania. Studii*, București.
- Nägler, Thomas, 1997, *Românii și sașii până la 1848 (relații economice, sociale și politice)*, Sibiu.
- Nandris, Octave, 1963, *Phonétique historique du roumain*, Paris.
- Nădejde, Ioan, 1886–1887, *O socoteală cu domnul Onciul*, în „Contemporanul”, V, partea I.
- Năstase, Anton, 1970, *Muntenia pe hărțile din secolul al XVIII-lea* (rezumatul tezei de doctorat), București.
- Năsturel, Petre Șt., 1970, *De quelques toponymes danubiens*, în „Studia balcanica”, nr. 1.
- Necșulescu, Constantin, 1937, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, în „Revista istorică română”, VII.
- Neuhauser, I.G., 1788, *Mappa Geographica Magni Principatus Transilvaniae in usum Exactoratus Caes. Regii Provincialis uniti* (ms. la Biblioteca „Lucian Blaga” din Cluj).
- Niculescu, Alexandru, 1981, *La latinité du romain. Un essai de chronologie relative du phonétisme*, în *Logos semantikos. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, V, Berlin–New York–Madrid.
- Niculescu, Gh., 1981, *Valea Teleajenului*, București.
- Niederle, Lubor, 1923, *Manuel de l'antiquité slave*, I, Paris.
- Nikonov, V.A., 1966, *Kratkij toponimičeskij slovar'*, Moscova.
- Nistor, Ion I., 1941–1942, *Autohtonía daco-romanilor în spațiul carpato-dunărean*, în AAR (Ist.), s. III, t. XXIV.
- Nussbächer, Gernot, 1987, *Din cronici și hrisoave. Contribuții la istoria Transilvaniei*, București.
- Oancea, Dimitrie I., 1992, *Carpații românești: geografie istorică, toponimie*, în „Academica”, II, nr. 5.
- Olteanu, Pandele, 1957, *Numiri slave în Transilvania de nord*, în „Limbă și literatură”, III.
- Opreanu, Sabin, 1928, *Ținutul secuilor*, Cluj.
- Paliga, Sorin, 1992, *Toponimul Cluj*, în „Academica”, II, nr. 5.
- Pamfile, Tudor, 1913, *Agricultura la români*, București.
- Panaiteșcu, P.P., 1969, *Introducere la istoria culturii românești*, București.
- Papacostea, Șerban, 1993, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciată și imperiul mongol*, București.
- Papiu, Victor Corvin, 1963, *Geologie și drumeție. Trasee în Carpații românești*, București.
- Pascu, Giorge, 1924, *Rumänische Elemente in den Balkansprachen*, Geneva.
- Pascu, Ștefan, 1972, *Voievodatul Transilvaniei²*, I, Cluj.
- Pascu, Ștefan, 1974, *Începuturile Clujului medieval*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XVII.
- Pașca, Ștefan, 1931–1933, *Sufixe care indică apartenența locală*, în DR VII.
- Pașca, Ștefan, 1936, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București.
- Pavlović, M., 1975, *Les pseudoslavismes*, în *Actes du XIe Congrès International des Sciences Onomastiques*, II, Sofia.
- Pătruț, Ioan, 1974, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj.
- Pătruț, Ioan, 1980, *Onomastică românească*, București.
- Pătruț, Ioan, 1982, *Onomastică, istorie și geografie*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca.
- Pătruț, Ioan, 1984, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, București.
- Pârvan, Vasile, 1974, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării²*, București.
- Pârvan, Vasile, 1982, *Getica. O protoistorie a Daciei* (ed. Radu Florescu), București.
- Pellegrini, Giovan Battista, 1990, *Toponomastica italiana*, Milano.
- Petkanov, Ivan, 1958, *Vitoš(a)*, în *Izsledvanija v čest na akad. Dimităr Dečev po slučaj 80-godišnina mu*, Sofia.
- Petkanov, Ivan, 1981–1982, *Le latin populaire dans le Sud-Est européen*, în „Dacoromania” (Freiburg), 6.
- Petrovici, E., 1931–1933, Recenzie în DR VII.

- Petrovici, E., 1942, *Continuitatea daco-romană și slavii*, în „Transilvania” (Sibiu), LXXIII.
- Petrovici, E., 1943a, Recenzie în DR X.
- Petrovici, E., 1943b, 1945, *Vestiges des parlers slaves remplacés par le roumain*, I, în „Balcania”, VI; II, în ib. VIII.
- Petrovici, E., 1943c, *Daco-slava*, în DR X.
- Petrovici, E., 1944, *La population de la Transylvanie au XIe siècle*, în „Revue de Transylvanie”, X.
- Petrovici, E., 1950, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, în SCL, I.
- Petrovici, E., 1963, *Raportul dintre izoglozele dialectale slave și izoglozele elementelor slave ale limbii române*, în „Romanoslavica”, VII.
- Petrovici, E., 1966, *Scierea lui -u și -i în secolele XIII–XV*, în CL, XI, nr. 2.
- Petrovici, E., 1970, *Studii de dialectologie și toponimie*, București.
- Petrovici, E., 1988–1991, *Material onomastic din Atlasul lingvistic român, II* (ed. Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza), în ALIL, A, XXXII.
- Philippide, Alexandru, 1923, 1927, *Originea românilor*, I, II, Iași.
- Pieri, Silvio, 1919, *Toponomastica della Valle dell'Arno*, Roma.
- Pieri, Silvio, 1936, *Toponomastica delle Valli del Serchio e della Lima*, Pisa.
- Pieri, Silvio, 1969, *Toponomastica della Toscana Meridionale e dell'Archipelago Toscano*, Siena.
- Poghirc, Cicerone, 1973, *Sur les éléments de substrat du roumain*, în „Dacoromania” (Freiburg), 1.
- Poghirc, Cicerone, 1974, *L'hydronimie roumaine*, în „Linguistique balkanique”, XVII, nr. 3.
- Pop, Ioan-Aurel, 1996, *Românii și maghiarii în secolele IX–XIV. Geneza statului medieval din Transilvania*, Cluj-Napoca.
- Pop, Sever, 1943, *Die Toponymie Siebenbürgens*, în *Siebenburgen* (extras).
- Pop, Sever, 1966, *Recueil posthume de linguistique et de dialectologie*, în „Acta philologica”, IV.
- Popescu Argeșel, Ion, 1977, *Munții Trăscăului. Studiu geomorfologic*, București.
- Popović, Ivan, 1960, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden.
- Posea, Gr. et alii, 1976, *Geomorfologie*, București.
- Procopovici, Al., 1938, *La romanité balkanique*, în „Balcania”, I.
- Pușcariu, Sextil, 1905, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg.
- Pușcariu, Sextil, 1929–1930, *Pe marginea cărților*, în DR VI.
- Pușcariu, Sextil, 1924–1926, *Pe marginea cărților*, în DR IV, partea a doua.
- Pușcariu, Sextil, 1934, *Numele satelor noastre*, în „Țara Bârsei”, VI.
- Pușcariu, Sextil, 1935, *Les enseignements de l'Atlas Linguistique de Roumanie*, în „Revue de Transylvanie”, III, nr. 1.
- Pușcariu, Sextil, 1976, *Limba română, I. Privire generală²*, București.
- Pușcariu, Sextil, 1977, *Brașovul de altădată*, Cluj-Napoca.
- Raevschi, Nicolae, 2006, *Hidronime traco-dace având conexiuni etimologice baltice*, în „Limba română” (Chișinău), XVI, nr. 7–9.
- Redlich, Friedrich, 1963, *Doppelnamigkeit in der Niederlausitz*, în *Slawische Namenforschung*, Berlin.
- Reichardt, Lutz, 1972, *Die Siedlungsnamen der Kreise Gießen, Alsfeld und Lauterbach in Hessen*, Marburg/Lahn.
- Reichenkron, Günter, 1966, *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg.
- Roesler, Robert, 1867, *Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, Viena.
- Roesler, Robert, 1871, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig.
- Rohlf, Gerhard, 1966, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, I, Torino.
- Rohlf, Gerhard, 1974, *Dizionario toponomastico e onomastico della Calabria*, Ravenna.
- Romanski, St., 1922, *Slave commun et grec ancien*, în „Revue des études slaves”, II, fsc. 1–2.
- Rosetti, Al., 1968, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București.
- Rosetti, Radu, 1905, *Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova*, în AAR (Ist.), s. II, t. XXVII.
- Rospond, S., 1972, *Struktura i stratigrafiya drevnerusskih toponimov*, în *Vostočnoslavjanskaja onomastika*, Moscova.

- Rospond, S., 1982, *Die slawische Siedlungsgeschichte im Lichte der Ortsnamentypen*, în *Proceedings of the thirteenth International Congress of Onomastic Sciences*, II, Varșovia–Cracovia.
- Rostaing, Charles, 1985, *Les noms de lieux*¹⁰, Paris.
- Rozwadowski, Jan Michał, 1959, *Wybór pism. I. Pisma polonistyczne*, Varșovia.
- Rudnicki, Mikolaj, 1935, *Sur l'établissement des Préslaves dans les bassins de la Vistule et de l'Odra aux temps préhistoriques*, în *Atti del III Congresso Internazionale dei Linguisti*, Florența.
- Russu, I. I., 1967, *Limba traco-dacilor*², București.
- Russu, I. I., 1970, *Elemente autohtone în limba română*, București.
- Russu, I. I., 1981, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București.
- Russu, I. I., 1990, *Românii și secuii*, București.
- Rusu, Gr., 1973, *Oclusivele palatale [k'], [g'] în graiurile daco-române*, în CL, XVIII.
- Rusu, Mircea, 1973, *Notes sur les relations culturelles entre les Slaves et la population romane de Transylvanie, VIe-XIe siècles*, în *Les Slaves et le monde méditerranéen, VIe-XIe siècles*, Sofia.
- Sacerdoțeanu, Aurelian, 1936, *Considerații asupra istoriei românilor în Evul Mediu*, București.
- Sacerdoțeanu, Aurelian, 1968, *Elemente de continuitate și unitate în istoria medievală a românilor, în Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București.
- Sala, M./Mihăilă, Gh., 2001, *Cristalizarea limbii române*, în I. ROM. III.
- Sandfeld, Kr., 1930, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris.
- Sbiera, I.G., 1906, *Contribuiri pentru o istorie soțială cetățânească, religioasă bisericească și culturală literară a românilor de la originea lor încoace până în juliu 1504*, I, Cernăuți.
- Scheiner, Walther, 1926, 1927, *Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens*, în „Balkan-Archiv”, II, III.
- Schindhelm, Waldemar, 1968, *Slawisch-deutsche Beziehungen auf dem Thüringer Wald lund in seinem südlichen Vorland im Lichte der Ortsnamen*, în *Onomastica Slavogermanica*, IV, Wrocław.
- Schlimpert, Gerhard, 1970, *Teltov. Landschafts- und Ortsname*, în *Onomastica Slavogermanica*, V, Berlin.
- Schneller, Christian, 1890, *Tirolische Namensforschung*, Innsbruck.
- Schramm, Gottfried, 1981, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend N. Chr.*, Stuttgart.
- Schuchardt, Hugo, 1867, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, II, Leipzig.
- Schultheis, Johannes, 1968, *Umstrittene Deutungen von Ortsnamen des rechtseibischen Anhalt*, în *Onomastica Slavogermanica*, IV, Wrocław.
- Schulze, Wilhelm, 1933, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, în „Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologische-historische Klasse”, V, 5.
- Simionov, B., 1975, *O karaktere mestnyh nazvanij romanskogo proishozhdenija v NR Bolgarii*, în *Actes du XI-e Congrès International des Sciences Onomastiques*, II, Sofia.
- Šimunović, Petar, 2004, *Bračka toponimija*, Zagreb.
- Skok, Petar, 1928, *Zum Balkanlatein*, I, în „Zeitschrift für romanische Philologie”, XLVIII.
- Skok, Petar, 1931, *Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques*, în „Byzantion”, VI.
- Skok, Petar, 1939, *Observations*, în *Premier Congrès International de toponymie et d'anthroponymie. Actes et mémoires*, Paris.
- Skok, Petar, 1950, *Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja*, I, Zagreb.
- Skok, Petar, 1971–1973, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–III, Zagreb.
- Šmilauer, Vl., 1965, *Tschechisierung der deutschen Ortsnamen auf -au*, în *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur*, Leipzig.
- Spinei, Victor, 1982, *Moldova în secolele XI–XIV*, București.

- Svoboda, Jan, 1964, *Staročeská osobní jména a nase příjmení*, Praga.
- Şékely, Zoltán, 1980, *Les Daces et les Romains au IIe-IVe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, în *Actes du I^e Congrès International de Thracologie*, II, Bucureşti.
- Şarba, Ioan, 1976, *Permanenţe autohtone în denomiñaţia bihoreană*, în „Biharea”, III.
- Şchiopul, Iosif, 1945, *Ţările româneşti înainte de secolul al XIV-lea*, Bucureşti.
- Şiadbei, I., 1937, *Albanais et roumain commun*, în „Revue internationale d'études balkaniques”, III.
- Şiadbei, I., 1957, *Contribuţii la studiul latinei orientale*, în SCL, VIII, nr. 4.
- Şiadbei, I., 1961, *Contribuţii la studiul latinei orientale (IV). Asupra elementului latin din neogreacă*, în SCL, XII, nr. 4.
- Ştefan, Gh., 1968, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie*, în „Dacia”, s.n., XII.
- Tagliavini, Carlo, 1927, *Un frammento di terminologia italo-rumena ed un dizionarietto geografico dello stolnic Const. Cantacuzino*, în „Revista filologică”, I, nr. 1-2.
- Tamás, Lajos, 1967, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapesta.
- Tăpkova-Zaimova, V., 1962, *Sur les rapports entre la population indigène des régions balkaniques et les „barbares” au VIe-VIIe siècle*, în „Byzantinobulgarica”, I.
- Teodor, Dan Gh., 1981, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.*, Iași.
- Terracini, Benvenuto A., 1935, *Di che cosa fanno la storia gli storici del linguaggio?*, în *Atti del III Congresso internazionale dei linguisti*, Florența.
- Thomopoulos, J.A., 1969, *Les noms de montagnes grecques*, în *X Internationaler Kongress für Namenforschung*, I, Viena.
- Todi, Aida, 2010, *Stadiul actual al cercetărilor privind elementul autohton în limba română*, în *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, Bucureşti.
- Toma, Ion, 1994-1995, *Particularitățile demersului etimologic în toponimie*, în „Dacoromania”, serie nouă, I.
- Triandaphyllidis, Man. A., 1909, *Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärliteratur*, Strassburg.
- Tudor, D., 1968, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, Bucureşti.
- Tudor, D., 1974, *Romanizarea Munteniei*, în „Apulum”, XII.
- Turcu, Ioan, 1896, *Excursiuni pe munții Bârsei și ai Făgărașului din punctul „La Om” de pe „Buceci” până dincolo de „Negoiul”. Descreri întregite cu schițe istorice despre castelele și Țara Făgărașului*, Brașov.
- Väänänen, Veikko, 1964, *Introduction au latin vulgaire*, Paris.
- Väänänen, Veikko, 1966, *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*³, Berlin.
- Vaillant, André, 1950, *Grammaire comparée des langues slaves. Phonétique*, Lyon.
- Vaillant, J.A., 1844, *La Roumanie*, I, Paris.
- Vasmer, Max, 1941, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin.
- Vasmer, Max, 1973, *Etimologičeskij slovník ruskogo jazyka*, IV, Moscova.
- Viciu, Alexiu, 1929, *Etnografice*, Blaj.
- Vincenz, A. de, 1963, *Onomastique des Carpathes. Problèmes et méthodes*, în *VII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche. Atti e memorie*, II₂, Florența.
- Vinja, Vojmir, 1967, *Le Grec et le Dalmate*, în ZB, V.
- Vințeler, O./ Chirilov, P., 1971, *Microtoponimia Bălții Brăilei*, în CL, XVI, nr. 2.
- Viscidi, Federico, 1944, *I prestiti latini nel greco latino e bizantino*, Padova.
- Vulpe, Alexandru, 1964, *Ptolemy and the ancient geography of Moldavia*, în „Studii clasice”, VI.
- Vulpe, Radu, 1961, *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Roumains*, în „Dacia”, s.n., V.
- Vulpe, Radu, 1964, *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure*, în „Studii clasice”, VI.
- Wagner, Max Leopold, 1921, *Das ländliche Leben Sardiniens im Spiegel der Sprache*, Heidelberg.

- Weigand, Gustav, 1921, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în JIRS, XXVI–XXIX.
- Weigand, Gustav, 1925, *Ortsnamen im Ompoly- und Arányos-Gebiet*, în „Balkan-Archiv”, I.
- Witkowski, Teodolius, 1965, *Die Ortsnamen des Kreises Stralsund*, Berlin.
- Xenopol, A.D., 1884, *Teoria lui Rösler. Studiu asupra stăruinței românilor în Dacia raiană*, Iași.
- Xenopol, A.D., 1914, *Istoria românilor în Dacia Traiană*², II, București.
- Zaharia, Eugenia, 1971, *Données sur l'archéologie des IVe-XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în „Dacia”, XV.
- Zaimov, Jordan, 1959, *Mestnite imena v Pirdopsko*, Sofia.
- Zaimov, Jordan, 1968a, *Anciens noms bulgares dans la partie sud de la péninsule balkanique*, în ACIEB VI.
- Zaimov, Jordan, 1968b, *Intervenție*, în ACIEB VI.
- Zaimov, Jordan, 1973, *Bălgarski geografski imena s –jī*, Sofia.
- Zaimov, Jordan, 1984, *L'onomastique balkanique et son traitement en bulgare*, în „Linguistique balkanique”, XXVII, nr. 4.

SIGLE ȘI ABREVIERI

- AAR (Ist.) = „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”.
- AAR (Lit.) = „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii literare”.
- ACIEB VI = *Actes du premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes*, VI, Sofia, 1968.
- AECO = „Archivum Europae centro-orientalis”.
- ALIL = „Anuar de lingvistică și istorie literară”.
- BER = *Bălgarski etimologičen rečnik*, I, Sofia, 1971.
- BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”.
- CAT. = *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului de la Orașul Stalin*, I (1521–1799), București, 1955.
- CDO = N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963.
- CGL = *Corpus glossariorum Latinorum*, II, Leipzig, 1888.
- CIL = *Corpus inscriptionum latinarum*, I, XIV, Berlin, 1863, 1887.
- CL = „Cercetări de lingvistică” (Cluj).
- CSTR = *Călători străini în țările române*, I–X₂, București, 1968–2001.
- CSTR² = *Călători străini în țările române în secolul al XIX-lea* (serie nouă), I–IV, București, 2004–2007.
- DEZB. = Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român, *Dezbaterile din ședința lărgită de la 25 noiembrie 1958 asupra formării limbii și poporului român* (litografiat), București, 1959.
- DIR, C = *Documente privind istoria României*, seria C, *Transilvania*, veacul IX, XII, XIII, vol. I (1075–1250), București, 1951.
- DIVR = *Dicționar de istorie veche a României (paleolitic – sec. X)* (coordonator D.M. Pippidi), București, 1976.
- DR = „Dacoromania” (Cluj).
- DRH, A = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, I–XXVI (cu întreruperi), București, 1975–2009.
- DRH, B = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, I, București, 1966.
- DTB = Vasile Frățilă, Viorica Goicu, Rodica Suflețel, *Dicționar toponimic al Banatului*, VI, M–N, Timișoara, 1989.
- DTRM = *Dicționarul toponimic al României. Muntenia*, I (coordonator Nicolae Saramandu), București, 2005.
- ENC. IT. = *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*, X, Milano–Roma, 1931.
- HURM. = Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I (culese de Nic. Densusianu), partea I, București, 1887.

- I. CL. = *Istoria Clujului*, Cluj, 1974.
- ILR = Academia Republicii Socialiste România, *Istoria limbii române*, II, București, 1969.
- I. ROM. = Academia Română. Secția de Științe Istorice și Arheologice, *Istoria românilor*, III. *Genezele românești*, București, 2001.
- IST. ROM. = Academia Republicii Populare Române, *Istoria României*, I, II, București, 1960, 1962.
- IZV. = Academia Republicii Populare Române. Institutul de Arheologie, *Izvoare privind istoria României*, I–II, București, 1964–1970.
- JIRS = „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”.
- LB = *Lesicon romanesc – latinesc – unguresc – nemțesc*, Buda, 1825.
- LET. CANTAC. = *Istoria Țării Românești (1290–1690). Letopisețul cantacuzinesc* (ed. C. Grecescu și Dan Simonescu), București, 1960.
- MESZ = *A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, I, Budapesta, 1967.
- MW = *Mittellateinisches Wörterbuch*, II, fsc. 5, Berlin, 1973.
- NALR-DATE = *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina. Date despre localități și informatori*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumitrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, 1987.
- RESE = „Revue des études sud-est européennes”.
- REW³ = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*³, Heidelberg, 1935.
- RHSE = „Revue historique du Sud-Est européen”.
- ROM. = Direcția Topografică Militară, *România. Atlas rutier*, sc. 1: 350.000, București, 1981.
- SAI = „Studii și articole de istorie”.
- SCL = „Studii și cercetări lingvistice”.
- SDT = Coriolan Suciuc, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, II, București, 1967, 1968.
- SPR = *Słownik prasłowiański*, I, Wrocław–Varșovia–Cracovia–Gdańsk, 1974.
- SSNO = *Słownik staropolskich nazw osobowych* (sub redacția lui Witold Taszycki), III₁, Wrocław–Varșovia–Cracovia–Gdańsk, 1971.
- SSW = *Siebenbürgisch – sächsisches Wörterbuch*, V, București–Berlin, 1975.
- TLL = *Thesaurus linguae latinae. Onomasticon*, II, Leipzig, 1913.
- TTRM = *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, I₁–I₄, București și Iași, 1992–2005.
- ȚB = *Țara Bârsei*, I, București, 1972.
- ZB = „Zeitschrift für Balkanologie”.
- ZWU = Franz Zimmermann/ Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, II (cu colaborarea lui G. Müller), Sibiu, 1892, 1897.

TOPONYMS OF ROMAN ORIGIN IN TRANSYLVANIA AND THE SOUTH-WEST OF MOLDAVIA

ABSTRACT

Although attempts have been made, Romanian toponyms of Roman origin have not been discovered yet. In the author's opinion, there are three reasons for this failure: a) the wrong premise that they have to be searched in the minor toponymy, the result of which has been to attribute Latin etymons to certain Romanian or Slavic derivatives; b) the postulate of “the normal phonetic evolution” of the place names, grounded on the presupposition of the “relentless continuity” of the Romanian population within the ancient settlements during the Barbarian invasions, which excluded the possibility of intervention of foreign channels in their conveyance; c) ignoring certain processes

specifically toponymic allowing the reconstruction of the disappeared nuclei of certain toponymic fields or the stratification, according to their origins, of the major and minor hydronyms within the hydrographic basins. These reasons maintain their validity concerning the attempts to discover minor toponyms of Dacian origin as well, for instance names of localities preserved since ancient times, which are not confirmed by a solid scientific examination. According to the author, the following major toponyms have a Roman origin:

1. The oronym *Bigla*, designating one of the highest mountains in the Western Carpathians (1369 m) which dominate a large geographic area including the towns of Abrud (former Roman encampment), Zlatna (former Ampelum), Alba Iulia (former Apulum) and Aiud (former Brusca). It has to be connected to the series of oronyms *Bigla* in Bulgaria and Macedonia. The etymon is Vulg. Lat. **vīgla* (postverbal from **viglare* < *vigilare* 'to watch'), initially designating a guard, then a watchtower or an observation post. The Greeks took it over in the form βίγλα and imposed it as a military term to the Latin-speaking population, who, before the fourth century (when the evolution of β to v was produced), perceived it as *bigla*. The Greek channel can also be noticed in other words of Latin origin, such as *clusura* → *clisura* > Bulg. *klisura*, *axungia* → **assungia* > Ro. *osândză*, *mulsa* → **mursa* > Ro. *mursă*, *quadrum* → **codrum* > Ro. *codru*, *cohortem* → **curtem* > Ro. *curte*. Between the fifth and the seventh centuries, the oronyms *Bigla* evolved in Proto-Romanian to **Bigl'a*, but *l'* was depalatalized by the Slavic people, as in Lat. *tēgūla* > Vulg. Lat. **tegla* > Proto-Ro. **tegl'a* > Bulg. *tikla* (present in numerous oronyms from the regions of Pirdop and Rodope).

2. Around the year 1200, two localities named *Clus* existed in Transylvania, separated by the Apuseni Mountains pass. The homonymy cannot be understood except by acknowledging that both of them have taken their names from that of the pass. It is the typical geographic context of the defense fortifications, called *clusurae* or *clusae* during the Roman age, which were protecting the town of Napoca, situated within a depression. A Lat. **clūsīus* or **clūsīum*, designating either the depression or the pass through which one entered it, could be preserved even after the Barbarian tribes destroyed the town, as long as the indigenous population continued to inhabit its surroundings. Having become **Cl'ūsu* in Proto-Romanian, the toponym was passed on to the Slavs in the second half of the seventh century; they depalatalized *l'* in the consonantal group *cl'* as in the case of other words borrowed from Proto-Romanian in Bulgarian, such as *panicula* > *panucla* > **panucl'a* > *panukla* or *buccula* > **bucla* > *bucl'a* > *bukla*. Subsequently, the sonorization of final *-s* preceded by a stressed vowel was produced in Romanian. Neither the name of the town of *Cluj* nor that of the village (nowadays: Cojocna) can be explained by other etymological hypotheses, extensively discussed and rejected by the author.

3. The reexamination of the royal diploma from 1211 proves the fact that another river from the so-called Burzenland was also named *Bârsa*. At a later time, this hydronym was slaviced in *Brașov* (through paronymic attraction to pers. n. *Brasal Braša*) and substituted by the Transylvanian Saxons for *Weidenbach* (> Ro. *Ghimbav*). This old homonymy implies an etymological solution similar to that proposed for *Cluj*: the two rivers took their name from a Lat. **bersa* (*aqua*), a betacized post-verbal form derived from *versare*, designating the great bend of the Olt River into which they flew. The appellative *bârsă* has the same etymon, denominating the plough tool turning the furrow, substituted afterwards by the word *cormană* of Slavic origin. A similar procedure of toponymic denomination was used by the Walloons, who came in the area at the beginning of the thirteenth century; the river which is called nowadays Târlung was named by them **Tortilleuwe* (in 1211: *Tortillou*), not for having been "a meandering water" itself, but because it flew into the same bend of the Olt River. On this occasion, the author discusses other toponyms of Walloon origin as well, such as *Toarcla* < OFr. **Tortilleuwe*; *Noilgiant* (in 1211) < OFr. *noiale* + *galt* "walnut grove"; *Cârța*, a transplant of *Chercam* < Lat. *quercea*.

4. An etymological examination of the names of the Trotuș River tributaries shows that the oldest ones (between the tenth and the twelfth centuries) are Old Bulgarian (*Slānic*, *Dofteana*, *Cașin*, **Bârzava* – reconstructed from the diminutive *Bârzăuța*) and Old Turkish (*Oituz*, *Uz*, *Tazlău*), while

the latest ones (following the thirteenth century) are Hungarian and Romanian (*Asău, Ciobănuș*). One may assume that the hydronym *Trotuș* is at least as old as the Bulgarian names of its tributaries. It can be explained from Lat. **tortuosus (amnis)*, which became **tortosu* in Vulgar Latin and was slavized around the tenth century in **Tortúș*, by means of a suffix substitution. Its evolution is similar to that of the Dalmatian hydronym *Trtuša*, which has the same etymon according to Petar Skok. Therefrom, two metatheses were produced on the ground of the Romanian language: *Totriúș* (in the fifteenth century) and *Trotúș* (in the seventeenth century). The Southern area of Moldavia was annexed to the Lower Moesia and intensely romanized. A number of Roman encampments were protecting the strategic road towards Transylvania which went along the Trotuș Valley up to the Oituz pass, also protected by the Angustia Roman encampment (nowadays Brețcu).

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iasi, str. Codrescu, nr. 2